

บทที่ 4

ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจและความรู้ในประเทศไทย

การโยนหาบางสิ่งที่ถูกพลัดพรากจากกาลเวลาเป็นการแสดงถึงความไม่พอใจในปัจจุบันของคุณ การย้อนระลึกกลับไปสู่อุดมคติแม้จะแสนหวานสักเพียงใดก็ไม่นำมาให้ชีวิตปัจจุบันของคุณมีความหวังขึ้นมากนัก หากไม่นำเอาประสบการณ์ที่ผ่านมาเป็นตัวอย่งให้กับการมองปัญหาในปัจจุบันของตนเองหรือเพื่อสร้างชีวิตปัจจุบันของคุณให้ดำรงอยู่ด้วยความรอบคอบขึ้นได้ บางครั้งการตั้งโถมของความทรงจำที่เหลืออยู่ก็กลับนำเราไปสู่การหลีกเลี่ยงหรือหลบหนีกับปัญหาในชีวิตของตนเองไป

ทำให้การย้อนกลับไปนึกในอดีตในการกล่าวถึงระบบปรัชญา ความรู้และการศึกษาของไทยในสมัยก่อนที่จะมีการจัดระบบการศึกษาในครั้งนี้จึงไม่ใช่การพยายามที่จะกล่าวอ้างถึงคุณค่าความรู้ของอดีตที่ไม่มีวันหวนกลับ หากการกล่าวถึงอดีตในที่นี่เป็นไปเพื่อการพยายามสร้างความเข้าใจต่อการศึกษาในปัจจุบันของตนเองมากกว่า เรื่องราวในบทที่ 4 นี้จึงเป็นการย้อนกลับไปศึกษาความรู้และระบบการศึกษาของไทยทั้งในอดีตและช่วงที่มีการจัดระบบการศึกษาสมัยใหม่เพื่อจะนำมาเปรียบเทียบกัน และนำข้อสรุปที่ได้มาเปรียบเทียบกับกระบวนการควบคุมความรู้ของทางตะวันตก อันนำไปสู่สาเหตุของการก่อกำเนิดของการศึกษาทางเลือกอย่างมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน โดยจะแบ่งออกหัวข้อย่อยดังนี้

- 4.1 การศึกษาของคนไทยก่อนที่จะมีระบบการจัดการศึกษา
- 4.2 โรงเรียน: การก่อกำเนิดของโรงเรียนสมัยใหม่ในสังคมไทย
- 4.3 สรุปบทที่ 4 เปรียบเทียบกระบวนการควบคุมอำนาจของความรู้ในการศึกษาของไทย

4.1 การศึกษาของคนไทยก่อนที่จะมีระบบการจัดการศึกษา

ชาวไทยได้รับเอาพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมายาวนาน ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่นับถือนิกายเถรวาทได้นิมนต์พระสงฆ์จากเมืองนครศรีธรรมราชมาเป็นประมุขสงฆ์ การพระพุทธศาสนาเจริญมาก ชาวเมืองสุโขทัยนับถือศาสนากันอย่างเคร่งครัด ดังศิลาจารึกว่า “ชาวสุโขทัย มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา มักทำทาน โยยทาน ... ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน” (พิชิต อัครนิม, 2536: 36 อ้างใน พิสิฐ ภัทรสุโพธิ์, 2549: 11-12) นับจากสมัยสุโขทัยมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ศาสนาพุทธยังคงเป็นศาสนาที่คนไทยส่วนใหญ่ นับถือ ดังนั้นปรัชญาการศึกษาที่รับจากศาสนาพุทธจึงเป็นปรัชญาที่ส่งผลต่อการศึกษาและความรู้ของคนไทยโดยตรง ในสมัยก่อนที่จะมีการจัดระบบการศึกษาสมัยใหม่ช่วงรัชกาลที่ 5 การศึกษามีพระสงฆ์ที่วัด บ้าน

และวังที่ทำหน้าที่เป็นสถานศึกษา และต่อมามีชนชั้นนำเป็นอีกหนึ่งตัวแปรที่สำคัญต่อความรู้และภาษาของไทย โดยสามารถแบ่งหัวข้อย่อยได้ดังนี้

4.1.1 ปรัชญาการศึกษาในมุมมองพุทธศาสนา

4.1.2 บทบาทของวัดและพระสงฆ์กับการศึกษาของไทย

4.1.3 บ้าน

4.1.4 วัง

4.1.5 บทบาทชนชั้นนำไทยที่มีต่อความรู้และภาษา

4.1.6 สรุปลักษณะสัมพันธ์ระหว่างอำนาจและความรู้ของไทยก่อนการจัดระบบการศึกษา

4.1.1 ปรัชญาการศึกษาในมุมมองพุทธศาสนา

พระราชวรมุณีได้กล่าวถึงปรัชญาการศึกษาในมุมมองของพุทธศาสนาไว้ว่า การศึกษานั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชีวิตเข้าถึงอิสรภาพ ทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำจากปัจจัยภายนอกให้มากที่สุด และมีความเป็นใหญ่ในตัว ในการที่จะกำหนดความเป็นอยู่ของตนเองให้มากที่สุด (พระราชวรมุณี, 2518: 5) นั่นหมายความว่า การศึกษาจะต้องเป็นไปเพื่อความมีอิสระในพื้นที่ของชีวิต ที่จะต้องเข้าใจในชีวิตของตนเองและวิถีธรรมชาติ รู้วิธีที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมชาติเหล่านั้น จัดสรรพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้เกื้อหนุนแก่ความเป็นอยู่ของตนเอง และในแง่อิสรภาพทางสังคม จะต้องเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมและสร้างสังคมที่ดีมีคุณภาพ เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกัน ทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อกันและกัน (เล่มเดียวกัน: 6-8)

โดยที่วัตถุประสงค์ในการศึกษาจะต้องเป็นการแก้ปัญหาของมนุษย์ ทำให้ชีวิตหลุดพ้นปัญหา เข้าถึงสิ่งดีงามเท่าที่ชีวิตจะพึงได้ และมีอิสรภาพที่สมบูรณ์ พ้นจากการต้องพึ่งหรือต้องขึ้นกับปัจจัยภายนอก (เล่มเดียวกัน: 38-39) แต่ทว่าในแง่อิสรภาพทางสังคมนั้นอาจเป็นไปได้ยาก ด้วยเหตุที่สังคมยิ่งเจริญมากขึ้นเท่าใด การเอารัดเอาเปรียบกันก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น แม้ว่ามนุษย์จะพยายามที่จะสร้างระบบต่างๆ เพื่อที่จะควบคุมซึ่งกันและกันเช่น ระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบวัฒนธรรมต่างๆ ที่ระบบเหล่านี้ก็ไม่เคยที่จะเป็นอิสระจากตัวบุคคลได้ (เล่มเดียวกัน: 21) ดังนั้นภารกิจในแง่อิสรภาพทางสังคมนี้นี้จึงเป็นภารกิจที่สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งที่จะต้องพยายามกันไป แต่การศึกษาเพื่ออิสรภาพภายในจิตใจเป็นเรื่องของแต่ละบุคคลที่สามารถที่จะทำเสร็จได้ภายในเวลาชีวิตอันแสนสั้นของตน และการศึกษาเพื่ออิสรภาพภายในเช่นนี้เป็นสิ่งที่แน่นอน กำหนดได้ด้วยตนเอง อันนำไปสู่อิสรภาพภายนอกอันได้แก่สภาพสังคมอันสงบสุขต่อไป (พระราชวรมุณี, 2518: 25)

การศึกษาในปรัชญาพุทธศาสนาจึงเป็นการพยายามแสวงหาจุดหมายแห่งชีวิต ชีวิตที่มีจุดหมายก็คือชีวิตที่มีการศึกษา (เล่มเดียวกัน: 11) และจุดหมายของชีวิตก็คือความเป็นอยู่อย่างดี

ที่สุด (เล่มเดียวกัน: 13) ซึ่งจุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นอันเดียวกับจุดมุ่งหมายของชีวิต เรียกตามภาษาพระว่า ความหลุดพ้น (วิมุตติ-Freedom) พ้นจากการผูกมัดบีบคั้น และพร้อมที่จะทำหรือไม่ว่างทำอะไรตามใจปรารถนา (เล่มเดียวกัน: 39-40) โดยมีหลัก 'ไตรสิกขา' เป็นหลักการศึกษาก่อนหรือการฝึกฝนอบรม ซึ่งกำหนดขึ้นเพื่อแก้ปัญหา เป็นการศึกษาที่มีองค์ประกอบ 3 ชั้น คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยที่

ศีล คือภาวะผู้ที่มีหลักความประพฤติที่ถูกต้อง คือการสร้างภาวะเกื้อกูลแก่การกำจัดอวิชชา และเป็นปัจจัยในการสนับสนุนการสร้างปัญญา

สมาธิ คือความมั่นคงแน่วแน่หนักแน่นของจิตใจในการทำกิจทุกอย่าง มีความตั้งใจควบคุมยับยั้งตนเองได้ดี โดยการฝึกสมาธิ ซึ่งขั้นที่ได้ผลจริงและเด็ดขาดของสมาธิจะต้องเป็นขั้นปัญญาที่เรียกว่า วิปัสสนา

วิปัสสนา คือขั้นที่รู้แจ้งเห็นจริงจนเปลี่ยนทัศนคติ เปลี่ยนค่านิยม และมีโลกทัศน์และชีวิตทัศน์อย่างใหม่ได้ (เล่มเดียวกัน: 70-75)

ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้ไม่ได้แยกออกจากกัน แต่คาบเกี่ยวกันไปตลอด ที่เป็นขั้นเพราะเป็นปัจจัยส่งทอดแก่กัน เรียงลำดับตามหน้าที่ที่ทำให้เข้าถึงจุดหมาย คือ การแก้ปัญหา หรือให้เกิดตัวการศึกษาที่แท้ ปัญญาเป็นตัวให้สำเร็จกิจของการศึกษา คือเป็นตัวการให้แก้ปัญหาได้ หรือทำให้พ้นทุกข์ได้ จึงเรียงปัญญาไว้ลำดับท้าย เพราะต่อจากปัญญาคือวิมุตติ อันหมายถึงความหลุดพ้นจากปัญหาความเป็นอิสระ ปลอดจากทุกข์ นั่นเอง (เล่มเดียวกัน: 70)

สรุปได้ว่าปรัชญาการศึกษาในศาสนาพุทธเป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นถึงการมีอิสรภาพภายในตัวเองที่จะกำหนดความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่างๆ มีความเข้าใจในตนเองและธรรมชาติรอบๆ ตัว โดยการศึกษาจะต้องเป็นไปเพื่อการพ้นทุกข์ มีอิสระจากทุกข์ โดยเฉพาะความทุกข์ที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของตนเอง ส่วนการศึกษาเพื่อสังคมนั้น ทุกคนในสังคมจะต้องช่วยเหลือกัน

การศึกษาในปรัชญาพุทธศาสนาจึงเป็นการพยายามแสวงหาจุดหมายแห่งชีวิต โดยผ่านหลักไตรสิกขาอันได้แก่ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อให้ถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา นั่นก็คือการหลุดพ้น ปลอดจากทุกข์หรือวิมุตติ โดยมีสถานที่ทางศาสนาดังเช่นวัด และมีพระสงฆ์เป็นตัวอย่างของผู้ประพฤติ ปฏิบัติและแสดงธรรมให้เห็นถึงวิถีทางแห่งการดับทุกข์นั้น

4.1.2 บทบาทของวัดและพระสงฆ์กับการศึกษาของไทย

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยกับพระพุทธศาสนามีมานาน ดังพระราชวรมุนีกล่าวว่า “ประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยคือประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา” (Phra Rajavaramuni, 2533: 11. อ้างใน พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, 2549: 12) แม้คำดังกล่าวจะเกินจริงไปบ้างที่นำเอาประวัติศาสตร์ทางศาสนาพุทธมาทับเข้ากับประวัติศาสตร์ทางโลกของไทยที่แตกต่างกันทั้งทางมิติสถานที่และเวลา แต่กระนั้นการให้ความสำคัญแก่มติเวลาทางพุทธศาสนาของคนไทยก็

ปรากฏไม่น้อย ดังจะเห็นได้จากการนำเอาพุทธศักราชมาใช้ในการลำดับเวลาและจัดลำดับวันสำคัญต่างๆ ตามประเพณี พิธีกรรม และวัฒนธรรมของคนเช่น ตรุษ สารท ที่บรรดาเหล่าเด็กๆไม่ว่าชายหรือหญิงก็มีโอกาสได้รู้เห็นเรื่องเหล่านี้อยู่เสมอ นั่นก็เท่ากับเป็นการศึกษาอยู่ในตัว ความสำคัญของศาสนาพุทธก็ยังคงแทรกซึมอยู่ในทุกประเพณีของไทย เวลามีงานการในบ้านเกี่ยวกับวิถีชีวิต มีเรื่องเกิด แต่งงาน และตาย ก็มีพิธีทำขวัญหรือสวดมนต์เลี้ยงพระอยู่แทบทุกประเพณี (ทองต่อกล้วยไม้ ณ อุษรยา, 2525: 13) วัดจึงผูกพันกับวัฒนธรรมของคนไทยตลอดมา

วัด: พื้นที่แห่งความหลากหลายของอำนาจ

วัดเป็นเสมือนย่านกลางที่ชุมนุมของชาวบ้าน ไม่ว่าจะงานบุญงานกุศล ทำบุญตักบาตร งานเทศกาล งานสนุก ตลอดจนถึงงาน โศกเศร้า ล้วนไปทำกันที่วัด จะเป็นเด็กเยาว์วัย หนุ่มสาวจนถึงคนเฒ่าคนแก่ก็จะไปร่วมพบปะกันที่วัด จะประกวดประชันกันเรื่องการแต่งกายหรือไปแสวงหาวิชาความรู้วิทยาการต่างๆ ก็ตรงไปที่วัด พูดได้ว่าไปวัดเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ อย่างของชีวิต นับแต่เกิดจนตาย คือตายแล้วก็ยังนำศพไปไว้วัด เผาแล้วกระดูกที่เป็นเก้าถ่านก็ยังนำไปฝากวัด วัดจึงเป็นสถาบันทางสังคมทั้งสถาบันศาสนาและการศึกษา (ลินจี้ หะวานนท์, 2526: 32) ในสังคมไทย

และสถานที่ให้ความรู้เช่นวัดก็จะสอนให้ทุกคนเห็นว่าการเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง และทุกงานย่อมเป็นไปด้วยความสนุกสนานในกรอบของวัฒนธรรม ไม่ว่าจะงานบุญหรืออาชีพการงาน ย่อมมีเรื่องราวทำเพลงเกี่ยวข้องกับด้วยเสมอ งานกับเล่นต้องไปด้วยกัน ซึ่งแตกต่างจากงาน (work) ของชาวตะวันตกที่ต้องจริงจัง เสร็จงานแล้วจึงเล่น ดังคำของสมเด็จพระญาณปริธานุวัตติวงศ์ตรัสว่า “ถ้าฉันทำอะไรไม่สนุก ฉันก็เหมือนตุ๊กตา” (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2550: 85-86) จะเห็นได้ว่าการเล่น เรื่องราทำละคร วงพ่นตามงานศพ การกินเหล้าในงานขึ้นพระอุโบสถใหม่ ฯลฯ ก็ยังมีปรากฏในวัด แม้การประพุดิหลายๆ แบบอาจผิดศีลธรรม แต่การกระทำออกนอกกลุ่มนอกรทางที่อยู่ใกล้กับวัดเช่นนี้ ก็ดูจะดีกว่าการแยกทั้งสองสิ่งออกจากกันอย่างเด็ดขาด อย่างน้อยหากจะมองในแง่ดีแล้ว วิหาร อุโบสถที่อยู่ใกล้ๆ ก็ยังเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาที่คอยเตือนสติแก่ผู้กระทำความบาปให้เข้าใจกับความเป็นอนิจจังในชีวิตได้บ้างไม่มากก็น้อย

การใช้ประโยชน์จากพื้นที่อันหลากหลายของวัดเช่นนี้ พื้นที่เขตสังฆาวาสในวัดจึงกลายเป็นพื้นที่ความหลากหลายที่พิเศษ (Heterotopias) ของกิจกรรมต่างๆ ในวิถีชีวิตประจำวันของคนไทยสมัยนั้น และสำนักในเรื่องของการแยกความศักดิ์สิทธิ์ (sacred) ของศาสนสถานกับความ เป็นโลกย์ในแบบตะวันตก วิถีชีวิตของคนไทยดูเหมือนจะมีสำนักในเรื่องนี้น้อยกว่า

การเรียนการสอนภายในวัด

การเรียนการสอนในวัดสมัยนั้น เมื่อเด็กโตได้พอสมควรผู้ปกครองจะนำไปฝากเรียนที่วัด ความรู้ที่ได้ก็จะมาจากวิชาการต่างๆ ที่พระสามารถสอน แม้กระนั้นก็ได้หมายความว่า จะมีการเรียนอยู่ทุกวัด และพระสงฆ์ที่ทรงความรู้มีไม่มากนัก อีกทั้งพระในแต่ละภาคของประเทศต่างก็มีหลักสูตรและระบบตัวเขียนที่แตกต่างกันไป (ประสิทธิ์ ลิปิรัชชา, 2550: 295) เช่นมีการสอนภาษาล้านนาและการเขียนอักษร “ตัวเมือง” ในวัดทางภาคเหนือ และวัดในภาคกลางก็มีการหัดเขียนตัวอักษรไทย สระ และพยัญชนะ เป็นต้น

การสอนหนังสือจึงเป็นเรื่องเอาบุญ สอนด้วยความสมัครใจและสอนลูกศิษย์ได้ทีละจำนวนน้อยๆ (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา, 2525: 8) เป็นสอนโดยไม่มีค่าจ้างเป็นเงินเดือนเหมือนปัจจุบัน สอนให้เปล่าโดยไม่คิดค่าแรงเป็นเงินเป็นทอง ดังนั้นฝ่ายนักเรียนที่ได้ความรู้ก็ต้องอุปการะพระพอสมควร ในทางปฏิบัติก็คือการให้นักเรียนได้อยู่ในวัดปฏิบัติตนเป็นผู้รับใช้พระ เป็นการเกื้อกูลกันและกัน การศึกษาเช่นนี้จัดทำกันมานับแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานีจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พอมาถึงรัชกาลที่ 5 จึงได้มีการเปลี่ยนแปลง (ลินจี หะวานนท์, 2526: 96)

สำหรับลูกเจ้านายหรือข้าราชการชั้นสูงนั้นก็จะได้เรียนรู้สาขาเฉพาะที่พิเศษในรั้ววัง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็หาได้ตายตัวแต่อย่างใดไม่ บุตรขุนนางบางครั้งก็สามารถที่จะบวชเรียนได้ที่วัดเหมือนกัน (สมบูรณ์ ดันยะ, 2542: 42-43, 46) แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า การเล่าเรียนจะเกิดจากการสั่งสอนของพระแต่เพียงฝ่ายเดียว บางครั้งในสมัยอยุธยา ด้านฆราวาสเองก็กลับสอนหนังสือพระได้เช่นกัน ดังเช่นกรณีของ พระเจ้าทรงธรรมที่มีกระแสตั้งใจไปสอนหนังสือพระ บรรดาพวกราชบัณฑิตต่างๆ ก็เป็นเปรียญลาพรตมาแล้วจึงไปสอนหนังสือพระ จึงไม่ใช่ว่าฆราวาสถวายหนังสือพระสังฆราชไม่ได้ (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2517: 23)

และแม้ว่าได้รับการศึกษาจากวัดแต่ก็มีคนที่สามารถอ่านออกเขียนได้จำนวนน้อย (สมบูรณ์ ดันยะ, 2542: 41-42) ประกอบกับมีความรู้จากวัดแล้วมักไม่ได้ใช้งานเท่าที่ควร เรียนได้ไม่นานเท่าใดนักก็ต้องลาพระอาจารย์กลับไปอยู่บ้านเพื่อช่วยพ่อแม่ทำไร่ไถนาหรืออาชีพอื่นที่พ่อแม่ทำอยู่ ถ้าพ่อแม่มีกำลังอยู่บ้างก็ให้ลูกเรียนต่อ คราวนี้เป็นการเรียนหนังสือขอม จนอายุครบบวชเณรก็บรรพชาเป็นเณรเรียนพระธรรมวินัยต่อไป (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา, 2525: 11-12) หากแต่ว่าในอีกมุมหนึ่งนั้น การส่งลูกหลานเข้าไปเรียนหนังสือที่วัด ก็คือให้เด็กมีโอกาสใกล้ชิดกับศาสนา ได้ศึกษาศีลธรรมต่างๆ เสียตั้งแต่ยังเล็กๆ (สมบูรณ์ ดันยะ, 2542: 43) ซึ่งเด็กจะซึมซับสิ่งที่สอนมาได้ง่าย รวมไปถึงการเรียนรู้และมนุษย์สัมพันธ์กับบุคคลภายนอกครอบครัว อันเป็นหนทางในการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันของคนในสังคมทางหนึ่งอีกด้วย

เมื่อยามมาเข้าสู่ได้ร่วมแห่งศาสนา การเล่าเรียนที่เคยปลูกฝังจากครอบครัวและสังคมา รอบๆ ข้างอันเป็นความรู้ที่ผูกพันกับมิติทางสังคม ก็กลายมาเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับมิติทางศาสนา

อย่างเข้มข้นโดยอ้างอิงกับพระ เป็นความรู้ที่ควบคู่ไปกับศีลธรรมที่มุ่งสู่ภายในตัวผู้เรียนโดยตรง นอกเหนือไปจากมิติทางสังคมที่ได้รับจากประสบการณ์นอกวัด หรืออีกนัยหนึ่งก็คือสิ่งที่เห็นใน สังคมสามารถที่จะถูกอธิบายได้ในมิติทางศาสนา คำสอนของศาสนาจึงสามารถอธิบายทุกอย่าง รอบๆ ตัวตั้งแต่เรื่องสิ่งแวดล้อมภายนอกตัวจนถึงเรื่องของจิตใจ และไม่เว้นแม้กระทั่งเรื่องที่ไม่ถือเป็นความรู้ที่ศิเช่น ดิรัจฉานวิชา (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2550: 84) ดังนั้นความรู้ที่มีมิติทางศาสนากำกับ จึงได้รับการยอมรับ ประพฤติปฏิบัติ และเป็นจริยธรรมที่คนในสังคมยอมรับเสมอมา

การได้รับศึกษาจากวัดยังแสดงถึงการเริ่มต้นทำความเข้าใจเกี่ยวกับลำดับชั้นสถานะทาง สังคมของเด็ก อันเกิดจากเหล่าบรรดาลูกเจ้าขุนมูลนายเมื่อได้รับการเข้าเรียนที่วัด มักจะมีลูก ชาวบ้านคอยปรนนิบัติรับใช้อยู่เนื่องๆ โดยที่ “สำนักเรียนอันเป็นประเพณีของชาวชนบทโดยปกติ ชาวบ้านจะส่งเด็กเข้าวัดมอบให้พระเป็นผู้สอน” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2501 : 146 อ้างใน สมบูรณ์ ตันยะ, 2542: 47) เนื่องจาก “วัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน วัดทุกวัดย่อมมีเด็ก ที่เรียกว่าศิษย์วัดคอยรับใช้พระสงฆ์อยู่จำนวนหนึ่ง” (พระยาอนุমানราชชน 2510: 145 อ้างใน สมบูรณ์ ตันยะ, 2542: 47) นอกจากนี้การศึกษาในวัดเองก็ยังไม่ใช่เป็นการศึกษาสำหรับราษฎร ทั่วไปอย่างแท้จริงอีกด้วย แต่อาจจะเป็นไปได้ว่า เด็กๆ ที่มีโอกาสได้เรียนหนังสือที่วัดคงจะเป็นลูก ข้าราชการ ขุนนางเป็นส่วนใหญ่ เด็กลูกชาวบ้านถ้าใครมีโอกาสได้เรียนก็นับว่าเด็กเคราะห์ดี สำหรับเด็กลูกชาวบ้านที่ยากจนที่ไปอาศัยวัดคงต้องคอยรับใช้พระและบริการเพื่อนฝูงมากกว่า คงมี โอกาสได้เรียนน้อย ประกอบกับความจำเป็นที่จะต้องใช้เวลาหนังสือก็ไม่มีหรือมีก็น้อยมาก (สมบูรณ์ ตันยะ, 2542: 47)

มองในมุขมณฑลชั้นปกครอง การส่งบุตรของตนออกไปเรียนยังวัดนั้นเป็นการกระจายอำนาจ และความรู้ในระบบการปกครองแบบไทยๆ อย่างหนึ่ง หมายความว่านอกจากบุตรจะได้เรียนรู้ การศึกษาจากวัดแล้ว ยังเป็นการเตรียมความพร้อมให้เด็กชาวบ้านธรรมดาได้รับรู้ถึงบทบาทของตน ในสังคมที่มีความแตกต่างในเรื่องของชนชั้นไปพร้อมๆ กัน การส่งบุตรหลานของชนชั้นสูงจึง กลายเป็นการกระจายความเข้าใจเรื่องชนชั้นและอำนาจของตนไปยังประชาชนรุ่นเยาว์ ซึ่งสอดคล้องกันกับการปกครองของรัฐไทยในเวลาต่อมาที่พยายามจะรวมอำนาจโดยการกระจายผ่าน “ตัวแทน” (distributor) ของรัฐผ่านระบบราชการต่างๆ ในบริบทการเรียนสมัยก่อน “ภาพตัวแทน” (representation) ของอำนาจชนชั้นสูงที่ส่งลงสู่วัดก็คือตัวบุตรหลานของตนนั่นเอง

วัดจึงไม่เพียงเป็นสถานที่ให้ความรู้ อบรมศีลธรรม จริยธรรม แต่เพียงอย่างเดียว หากยังเป็นสถานที่แรกๆ ที่ทำให้เด็กเกิดกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับสถานภาพของคนในสังคมที่ไม่เท่า เทียมกัน แม้ว่าประชาชนธรรมดาได้เข้ามาบวชสู่สังฆมณฑล ทั้งเจ้าและไพร่ก็ยอมเข้าสู่ความเสมอ ภาคในเพศสมณะของสงฆ์ แต่ในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกันเองก็มีโดยเริ่มนับเอาพรญาที่แก่ กว่าเป็นผู้มาก่อนและจะต้องทำความเคารพแทน (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2550: 83-84) ประกอบกับการที่ เด็กชาวบ้านต้องคอยรับใช้ลูกชนชั้นสูง ทำให้เกิดสำนึกใหม่ขึ้นมาในเรื่องของระดับชนชั้นใน

สังคม อันทำให้ความสัมพันธ์แบบพี่น้องหรือเครือญาติที่เคยรับรู้มาในสังคมนอบๆ ข้างไม่สามารถจะปฏิบัติกรได้กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจอันเกิดจากสถานะทางสังคมนี้

สังคมไทยที่นับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ การศึกษาความรู้ของเด็กหญิงให้เท่าเทียมกับเด็กชายในสมัยนั้นจึงเป็นไปได้ยาก เนื่องจากเงื่อนไขภูมิคติทางสังคมและมิติทางศาสนาที่ผสมผสานกันและเอื้อให้เด็กผู้ชายได้เข้าถึงลำดับขั้นของความรู้ได้มากกว่า และสิทธิพิเศษนี้เอง ความรู้จึงไม่ใช่สำหรับของเพศหญิง แต่เป็นความรู้ที่ส่งเสริมอำนาจให้แก่เพศชาย

แต่เพศชายที่ได้ลำดับขั้นของรูปร่างนี้ก็ไม่ใช่เพศชายหรือชายไทยทั่วไป จะต้องเป็นชายที่ผ่านการอบรมจากวัดหรือวังเท่านั้น และคนที่สามารถใช้ความรู้ที่ได้มาใช้อย่างจริงจัง ก็ไม่ใช่ชาวบ้านที่เมื่อยามเรียนเสร็จก็กลับไปทำอาชีพของตัวเอง ความเข้าใจของประชาชนทั่วไปสถานะของความรู้จึงเน้นไปยังด้านจริยธรรม แต่ชนชั้นสูงที่ได้ใช้ลำดับขั้นของความรู้ที่ได้รับมาสร้างอำนาจเพื่อคงไว้ซึ่งสถานะตัวเองเพื่อสถานะการปกครองของตน ชนชั้นสูงที่นำเอาลำดับขั้นของความรู้ที่ได้มาจากวัดมาผสมผสานเข้ากับสถานะทางสังคมของตัวเองที่ติดตัวมาแต่กำเนิด นำมาใช้เพื่อเป็นฐานอำนาจของตนเองในอนาคต อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาค้นคว้าความรู้ในมุมมองมโนทัศน์ของชนชั้นสูงของไทยเกี่ยวกับสถาบันการศึกษา สถาบันการศึกษาจึงไม่ใช่การเรียนรู้ที่ได้มาซึ่งความรู้เท่านั้น แต่สถาบันการศึกษาในมุมมองของชนชั้นสูงกลายเป็นสถานที่ที่ใช้สร้างอำนาจในการต่อรองในสังคมเชิงการเมืองอีกด้วย ซึ่งมโนทัศน์ชนิดนี้ต่อมาก็ได้แผ่ขยายครอบคลุมลงมาทั่วทุกชนชั้นในสังคมไทย

พระสงฆ์กับการบวชเรียน

การบวชถือว่าเป็นเรื่องที่ดีงามสำหรับเด็กหนุ่มที่พร้อมจะเข้ามาภายใต้ร่มสภาวะพัศตร์ เพราะจะได้ใกล้ชิดและเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนา การบวชเรียนนอกจากจะเป็นไปตามขนบธรรมเนียมที่ดีงามแล้ว การบวชเรียนยังมีประโยชน์ทั้งกับเด็กหนุ่มที่อยู่ในเมืองหรือในกรุง และเด็กที่อาศัยอยู่ตามชนบทเช่นกัน กล่าวคือ สำหรับเด็กหนุ่มที่อยู่ในเมืองหรือในกรุงนั้น การอยู่ในสภาพแวดล้อมและการดำเนินชีวิตทำให้เห็นห่างกับวัฒนธรรมประเพณีในสังคมของตนเอง การบวชจึงเป็นการชักให้กลับมาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย ไม่แปลกหน้ากับวัฒนธรรมประเพณีของตน

ส่วนสำหรับเด็กหนุ่มผู้ที่อาศัยอยู่ในชนบทนั้น การบวชเป็นการเรียนที่จะต้องเข้าไปมีความสัมพันธ์กับชีวิตจริงมากกว่าการเรียนในระบบการศึกษา เป็นการเรียนรู้ที่นำไปสู่ผู้บวชเข้าสู่สภาวะความเป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้พร้อมเข้าสู่หรือเป็นบุคคลภายในชุมชนนั้นๆ อย่างแท้จริง และนำความรู้ที่ได้จากการบวชนำมาปรับใช้กับชีวิตฆราวาสคราวที่สึกออกมาของตนเองได้ (พระราชวรมุนี, 2529: 9-11)

ซึ่งการบวชแล้วสึกของคนไทยถือเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ และคนที่สึกออกมาแล้วมักได้รับการยอมรับนับถือจากคนในสังคม พระราชวรมุนีกล่าวว่า คนที่สึกออกมาจากการการเป็นพระหรือ “บัณฑิต”¹ นี้ นับเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชาติไทยไม่มีที่ใดเหมือนแม้แต่ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทด้วยกัน เว้นแต่ประเทศที่ถือตามอย่างคติของไทยในภายหลัง ซึ่งเอกลักษณ์นี้เกิดจากการสั่งสมมาเป็นเวลายาวนานตั้งแต่ยุคสุโขทัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์ (เล่มเดียวกัน: 31)

เนื่องจากสังคมไทยให้ความยกย่องนับถือพระสงฆ์เป็นอันมาก อีกทั้งได้เปิดโอกาสให้ประชาชนโดยไม่จำกัดชนชั้นสามารถที่จะบวชเป็นพระได้ การเป็นพระสงฆ์จึงอาจเป็นหนทางหนึ่งที่บางคนจะใช้เป็นการเชยิบฐานะของตนจากความเป็นไพร่ขึ้นมาเป็นขุนนาง แต่กระนั้นก็ดีถ้าจะใช้จะมีโอกาสเป็นเช่นนี้มากนัก เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงออกประกาศอธิบายว่า

“ไม่มีประโยชน์อันใดที่ผู้ซึ่งลาสิกขาบทแล้วจะพยายามเข้าไปทำงานในกรมหนึ่งกรมใด ยกเว้นกรมที่ไม่มีอำนาจ ผู้ที่ลาสิกขาบทแล้วและเป็นผู้มีความรู้จะทำงานได้แต่ในกรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ กรมราชบัณฑิตยและกรมสังฆการีเท่านั้น” (ลินจี้ หะวานนท์, 2526: 43)

ด้วยเหตุดังกล่าว พระสงฆ์ผู้ที่จะได้รับความสำเร็จทางด้านการเชยิบฐานะจากชั้นที่ต่ำกว่าให้เป็นชั้นที่สูงกว่าจึงจะมีได้เฉพาะพระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิได้อุตสาหะศึกษาเล่าเรียนมาเป็นเวลานาน และต้องสอบได้เปรียญสูงๆ เท่านั้น และจากสถิติของศาสตราจารย์ เดวิด เค. ไวยอต์ต์ (David K. Wyatt: 1937-2006.) นักประวัติศาสตร์ชาวอเมริกันได้กล่าวว่า เมื่อก่อน พ.ศ. 2416 มีคนเป็นจำนวนน้อยมากที่จะสามารถเชยิบฐานะให้สูงขึ้นได้โดยวิธีแห่งการเป็นพระ และถึงแม้ในปัจจุบันนี้ก็ตาม ทั้งนี้คงเป็นเพราะสังคมของพระสงฆ์ที่แยกออกไปต่างหากจากสังคมของฆราวาส และการที่พระสงฆ์ต้องปฏิบัติพระธรรมวินัยเคร่งครัด การประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนละแบบกับฆราวาส และนอกจากนั้นกาลเวลาที่ต้องศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้ได้เปรียญสูงๆ กว่าจะสำเร็จก็กินเวลาเข้าไปมากแล้ว จึงไม่ทันการณ์ และไม่ทันกับความสำเร็จที่จะเกิดเพราะการรับราชการด้วย (รอง ศยามานนท์, 2495: 2 อ้างใน ลินจี้ หะวานนท์, 2526: 43)

แต่ก็เชื่อว่าประชาชนนั้นจะฝักใฝ่อยากที่จะเข้ารับราชการเสมอไป เพราะการรับราชการนั้นจะต้องเข้าไปพัวพันกับอำนาจ แต่พระสงฆ์สอนให้เห็นโทษของอำนาจ ความเป็นประชาธิปไตยในการให้ความรู้ของคณะสงฆ์นั้นมีอิทธิพลให้ชาวบ้านไม่หันไปนิยมกับอำนาจในระบอบเทวราชหรือทรราช ดังจะเห็นได้จากชาดกประเภทต่างๆ ล้วนเน้นให้เห็นโทษของการปกครองโดยชนชั้น

¹ “บัณฑิต” หรือ ผู้รู้ ต่อมากำว่า “บัณฑิต” กร่อนมาเป็น “จิต” หรือ “ทิด” ตามเสียงไทย (คำว่า ทิด มีความเห็นหนึ่งว่า มาจากคำว่า “ทิวชะ” ที่แปลว่า เกิด 2 หน เกิดครั้งแรกจากครรภ์มารดา เกิดครั้งที่ 2 โดยการบวช มีพระอุปัชฌาย์อาจารย์เป็นอุปัชฌาย์มารดา เมื่อผ่านการบวชเรียน เท่ากับได้เกิดใหม่ เป็นคนใหม่) (พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์, 2549. หน้า 12)

บน ตัวอย่างเช่น พระเทมียโพธิสัตว์ พระเวสสันดร สุวรรณสังข์ชาดก เป็นต้น² นั่นก็ทำให้ก่อนรัชกาลที่ 4 และ 5 ความคิดของประชาชนจึงไม่อยากเข้าไปอยู่ในแวดวงของอำนาจ หรือเข้าไปรับราชการ (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2550: 86) ความรู้ที่ได้มาจากพระสงฆ์จึงไปกันไม่ได้กับการมีความรู้เพื่อเข้ารับราชการในยุคนั้น อีกทั้งภาษาที่ถือว่าเป็นความรู้สูงสุดในสังคมไทยที่จะได้รับการถ่ายทอด โดยเฉพาะจากวัดคือภาษาบาลี ไม่อาจตอบสนองต่อการขวนขวายความรู้ใหม่ (ประสิทธิ์ พงศ์อุดม, 2533: 338) อันจำเป็นต่อการบริหารบ้านเมือง อีกทั้งสถาบันสงฆ์เป็น “ชนชั้น” ที่ได้รับผลกระทบจากสถานะการเปลี่ยนแปลงทางการค้าในสมัยนั้นน้อยมาก (ประสิทธิ์ พงศ์อุดม, 2533:122) ชนชั้นที่ได้รับผลกระทบกลับเป็นชนที่มีอำนาจ ที่อาศัยหรือศึกษาอยู่ในรั้วในวังมากกว่า วัดจึงเป็นที่พึ่งทั้งทางธรรมและทางโลกียะของคนในสังคมตลอดมา แม้กระทั่งระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่จัดตั้งขึ้นในรัชกาลที่ 5 ในระยะแรกก็ยังคงเห็นคุณค่าของวัดด้วยเช่นกัน แม้ว่าการจัดระบบการศึกษาสมัยใหม่นั้นกระทบต่อประเพณีการบวชเรียนอยู่มาก เนื่องจากผู้ที่เข้าเรียนตามระบบการศึกษามักจะไม่มีโอกาสที่จะบวชเรียนเมื่อถึงวัยอันควร จะต้องรอนจนกว่าจะสำเร็จการศึกษา และอาจจะต้องยืคระยะเวลาต่อไปอีกด้วยเหตุการณ์ประกอบอาชีพหรือ รับราชการ เป็นต้น (พระราชวรมุนี, 2529: 9)

วัดกับระบบการศึกษาสมัยใหม่

รัชกาลที่ 5 ทรงจัดตั้งระบบการศึกษาสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกแต่ก็ไม่ทรงทิ้งความสำคัญของวัดและพระภิกษุในการจัดการศึกษา ทรงให้ใช้ศาลาวัดเป็นโรงเรียนบ้าง ให้โรงเรียนตั้งอยู่ในวัดบ้าง ทรงให้พระเป็นครูสอนหนังสือเด็ก เป็นผู้บริหารการศึกษาขั้นต้น และให้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานทางการศึกษาระดับสูง เช่นในระยะเริ่มแรกจัดการศึกษาขั้นต้น (พระราชวรมุนี, 2529: 23) โดยโครงการการศึกษาแห่งชาติหรือแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับแรกของประเทศไทย พ.ศ. 2451 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงจัดตั้งขึ้น แบ่งลำดับชั้นการเล่าเรียนสามัญเป็น 4 ชั้นคือ

² สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ขยายความตัวอย่างนี้ว่า “...พระเทมียโพธิสัตว์ อธิฐานที่จะไม่ครองราชย์ ด้วยการขอมเป็นบิ๊ พระเวสสันดรก็ถูกประหามติขบไลให้ไปลี้ภัยในป่า เพราะทานบารมีของท่านขัดแย้งกับผลประโยชน์ของราชกรร และเรื่องสุวรรณสังข์ชาดกก็ชี้ให้เห็นถึงความหุเบาของท้าวศวมิล ที่เชื่อเมียน้อยจนยอมเอาลูก (ซึ่งผิดปรกติ) ไปถ่วงน้ำ พระสังข์เองซึ่งเป็นชนชั้นบน แม้จะได้รับการเลี้ยงดูอย่างยอดเยี่ยมจากนางพันธุรัตซึ่งเป็นชาวป่า (อนารยะ) แต่กลับขโมยของจากแม่เลี้ยงซึ่งรักพระสังข์ดังลูกในอุทร ตามไปร้องไห้ขอให้กลับมาอยู่ด้วย จนอกแตกตาย ก่อนตายยังเขียนมนต์เรียกเนื้อเรียกปลาให้ เมื่อมารดาตายแล้ว พระสังข์จึงลงจากเขามาทำศพให้ นี่ก็ออกจะเป็นนิสัยสันดานของชนชั้นปกครองที่แท้ และมนต์เรียกเนื้อเรียกปลาก็น่าสังเกต เพราะสังข์ทองจะต้องการเนื้อต้องการปลาเท่าไรก็ได้ หากพระสังข์บอกกับเนื้อกับปลาว่าตัวไหนถึงที่ตาย ค่อยมาให้พระสังข์จับเพื่อเอาไปให้พ่อตา ซึ่งก็เป็นพระราชินีโง่เงาเบาปัญญาอีกองค์หนึ่ง...” (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2550. หน้า 86)

1. การเล่าเรียนเบื้องต้น (มูลศึกษา)
2. การเล่าเรียนเบื้องต้น (ประถมศึกษา)
3. การเล่าเรียนเบื้องต้น (มัธยมศึกษา)
4. การเล่าเรียนเบื้องต้น (อุดมศึกษา)

ความหวังของรัชกาลที่ 5 ก็คือภายในรัชกาลของพระองค์นั้น หากทรงจัดระบบการศึกษาสำเร็จแล้ว “...จะได้รวมมหามงกุฎราชวิทยาลัย เป็นส่วนวิทยาลัยสำหรับวินัยและศาสตร์ มหาธาตุ เป็นวิทยาลัยสำหรับกฎหมาย โรงเรียนแพทยากรเป็นวิทยาลัยสำหรับแพทย์ และตั้งโรงเรียนเป็นวิทยาลัยสำหรับวิชา และมีหอสากลวิทยารุ่นแห่งหนึ่ง รวมวิทยาลัยต่างๆ เหล่านี้เข้าเป็นรัตนโกสินทร์สากลวิทยาลัย” (พระราชวรมุนี, 2529: 18)

อย่างไรก็ตามการศึกษาของชาติเวลานั้นก็จัดได้เพียงการเล่าเรียนเบื้องต้นหรือมัธยมศึกษาเท่านั้น การเล่าเรียนเบื้องต้นหรืออุดมศึกษา ยังคงเป็นเพียงความตั้งใจ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ โครงการการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2451 เป็นการปูพื้นฐานสำหรับการจัดตั้งกิจการอุดมศึกษาต่อไป ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงเสด็จสวรรคตเสียก่อนเมื่อปี พ.ศ. 2453 (พระราชวรมุนี, 2529: 21-22)

แม้ว่าการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาจะไม่ได้มีการจัดตั้งขึ้นในสมัยของพระองค์ และรัตนโกสินทร์สากลวิทยาลัยอันเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของสยามราชอาณาจักรหรือประเทศไทย จะมีได้เกิดขึ้นก็ตาม แต่การนำเอามหามงกุฎราชวิทยาลัยและมหาธาตุวิทยาลัยที่ได้รับการตั้งชื่อใหม่ในภายหลังว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มาปรากฏเป็นชื่อแรกในบรรดาวิทยาลัยต่างๆ ที่จะรวมกันตั้งเป็นรัตนโกสินทร์สากลมหาวิทยาลัย นั้นก็หมายความว่า การจัดตั้งระบบการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ยังคงยืนยันถึงแนวคิดที่ต้องการจะประสานการศึกษาศึกษาของวัดให้เข้ากับการศึกษาของบ้านเมืองตั้งแต่มูลศึกษาจนถึงอุดมศึกษา (พระราชวรมุนี, 2529: 24) และรัชกาลที่ 5 ทรงซึ่งลงไปอีกว่าการศึกษาของวัดหรือศาสนศึกษาสำหรับภิกษุสามเณรเป็นราชการแผ่นดิน เป็นภารกิจของรัฐ ซึ่งรัฐบาลจะต้องเอาใจใส่ดูแล รวมไปถึงที่ว่า “...มหามงกุฎราชวิทยาลัย เป็นส่วนวิทยาลัยสำหรับวินัยและศาสตร์ มหาธาตุเป็นวิทยาลัยสำหรับกฎหมาย...” ที่แม้จะไม่ได้ระบุถึงรายละเอียดอธิบายชื่อสาขาวิชาอย่างชัดเจน แต่ก็ทราบได้แน่นอนว่าเป็นศิลปะวิทยาการอย่างสมัยใหม่ ซึ่งพระราชวรมุนีสันนิษฐานต่อไปได้อีกว่า ทั้งมหามงกุฎราชวิทยาลัยและมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจะมิใช่เป็นเพียงสถานศึกษาที่พระภิกษุสามเณรจะได้ศึกษา ทั้งพระปริยัติศาสนาและวิทยาการขั้นอุดมศึกษาสมัยใหม่เท่านั้น แต่ยังเป็นที่ทำให้กุลบุตรชาวคฤหัสถ์ภายนอกได้เข้ามาศึกษาเล่าเรียนศิลปะวิทยาลัยชั้นสูงอย่างสมัยใหม่ภายในวัดวาอาราม ตามประเพณีไทยที่สืบมาแต่โบราณอีกด้วย (พระราชวรมุนี, 2529: 28)

เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จสวรรคตเมื่อปี พ.ศ. 2453 การศึกษาของวัดกับของรัฐได้แยกออกจากกันทันที รัฐรับเอาการศึกษาสำหรับราษฎรตลอดจนการศึกษาขั้นสูงไปจัดดำเนินการฝ่ายเดียว

พระสงฆ์หัดตัวกลับเข้าไปจัดดำเนินการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนเดิม สำหรับพระสงฆ์ในวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มหามงกุฎราชวิทยาลัยหยุดงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับราชการบ้านเมือง มหาธาตุวิทยาลัยก็ไม่พัฒนาเป็นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รัตนโกสินทร์สาครวิทยาลัยก็ไม่เกิดขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2456 เป็นต้นมา ไม่มีคำกล่าวอ้างถึงพระสงฆ์ ปริยัติธรรม หรือพุทธจักรอีก (พระราชวรมุนี, 2529: 36) และในปี พ.ศ. 2456 ได้มีการเปลี่ยนแปลงในวงการศึกษาคือกรมธรรมการจากที่เคยแยกออกจากกระทรวงศึกษาธิการได้กลับมาวมกันอีก ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า การศึกษาไม่ควรจะแยกจากวัด ได้เปลี่ยนชื่อกระทรวงเป็นกระทรวงธรรมการ แต่หลังจากนั้นไม่นานมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กระทรวงธรรมการก็เปลี่ยนเป็นกระทรวงศึกษาธิการอีก (พระราชวรมุนี, 2529: 37)

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อรัฐได้แยกการจัดการศึกษาออกจากวัดแล้ว ก็เป็นเพียงการแยกกันในระดับราชการ หาได้ยกเลิกประเพณีบวชเรียนของประชาชนไม่ ความเข้าใจของชาวบ้านกับของรัฐ และคณะสงฆ์จึงไม่สอดคล้องกัน ความปรารถนาของชาวบ้านกับของรัฐและของคณะสงฆ์จึงขัดแย้งกัน ส่งผลให้ชาวบ้านรวมถึงพระสงฆ์ระดับล่างสามารถหาผลประโยชน์จากข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นนี้โดยการใช้ช่องทางดังกล่าว (พระราชวรมุนี, 2529: 40) เช่นการบวชเพื่อสร้างโอกาสเลื่อนระดับฐานะของตน กระทั่งการเข้ามาบวชเพื่ออาศัยวัดในการเลี้ยงชีพ เป็นต้น ทำให้วัดและพระพุทธศาสนาเสื่อมลงไปเรื่อยๆ นับเป็นปัญหาหนึ่งของการศึกษาของพระสงฆ์ไทย ประกอบกับการจัดการศึกษาสมัยใหม่ที่เข้ามามีบทบาทในการให้ความรู้แก่ประชาชน ก็ทำให้ประชาชนผู้มิรายได้มีช่องว่างในการรับการศึกษามากขึ้นกว่าแต่ก่อน ประเพณีการบวชเรียนจึงกลายมาเป็นช่องทางการศึกษาของประชาชนที่ด้อยโอกาส (พระราชวรมุนี, 2529: 108)

แต่นั้นก็ยังเป็นมุมมองที่แคบเกินไปในการตัดสินวัดในฐานะเพียงผู้ให้โอกาสการศึกษาแก่คนด้อยโอกาสในการเข้าถึงระบบการศึกษาสมัยใหม่ การศึกษาของวัดและพระสงฆ์ยังมีคุณค่าแก่สังคมไทยอีก 2 ด้านคือ

1. คุณค่าในฐานะระบบการศึกษาตามแบบประเพณีไทยเดิม ที่ช่วยแบ่งเบาภาระจากระบบการศึกษาของรัฐ รวมไปถึงการให้การศึกษาที่เน้นคุณค่าทางศีลธรรมจรยาของคนในสังคม อีกทั้งประหยัดในด้านการลงทุนเรื่องทรัพยากรบุคคลในการสั่งสอนและสถานที่การศึกษา

2. คุณค่าในฐานะเป็นช่องทางในการให้การศึกษาแก่ผู้ด้อยโอกาสทางสังคม แบ่งเบาปัญหาความไม่เสมอภาคจากการจัดระบบการศึกษา อีกทั้งวัดยังเป็นตัวเชื่อมประสานสังคมชุมชนเมืองและสังคมชนบท (พระราชวรมุนี, 2529: 108-110)

การที่รัฐจัดการศึกษาใหม่ตามแบบอย่างตะวันตกและแยกการศึกษาสำหรับประชาชนออกจากวัด โดยในระยะแรกจัดโดยร่วมมือกัน ให้วัดมีส่วนรับผิดชอบอย่างสำคัญ ต่อมาก็ห่างออกไปโดยลำดับ จนเรียกได้ว่าแยกออกจากกันอย่างสิ้นเชิงระหว่างการศึกษาสมัยใหม่กับแบบวัดดั้งเดิม และการแยกในครั้งนี้แม้ในภายหลังจะปรากฏว่าการศึกษาสมัยใหม่ที่รัฐจัดตั้งขึ้นมานั้นจะไม่

ประสบผลสำเร็จในการให้การศึกษาแก่ประชาชนอย่างทั่วถึง นั่นก็ทำให้วัดและพระสงฆ์ยังคงมีบทบาทสำคัญในการศึกษาอยู่บ้าง กล่าวคือเมื่อรัฐให้การศึกษาไม่ทั่วถึงเมื่อครั้งเริ่มต้นการจ้ดระบบการศึกษาสมัยใหม่ ประชาชน ชาวบ้านผู้ยากจนยังคงต้องอาศัยประเพณีบวชเรียนและใช้วัดเป็นสถานศึกษาเป็นช่องทางผ่าน³ ให้ลูกหลานของตนได้รับการศึกษาจนสำเร็จถึงขั้นสูงต่อไปสู่วัดในเมืองกรุง แม้กระทั่งชาวบ้านที่พอจะสามารถส่งเสียลูกเรียนระบบการศึกษาของรัฐได้บ้าง เมื่อจะต้องเล่าเรียนในระดับสูงขึ้นภายในเมือง ก็ไม่มีกำลังไม่พอกับค่าใช้จ่าย ก็มักจะฝากฝังลูกหลานของตนเองให้เป็นลูกศิษย์ในวัด ทำให้วัดในเมืองและวัดในกรุงกลายเป็นที่พำนักของนักเรียนนักศึกษาในระบบของรัฐนั่นเอง วัดทั้งหลายแม้จะอยู่ในเมืองหรือกลางกรุงก็กลายเป็นชุมชนบทกลางสังคมกรุงนั่นเอง วัดจึงเป็นสถานที่ที่เกี่ยวเนื่องกับการศึกษาของรัฐอีกทางหนึ่งเช่นกัน (พระราชวรมุนี, 2529: 3-9)

สรุปบทนี้ได้ว่า สังคมไทยกับพระพุทธศาสนานั้นมีความสัมพันธ์กันมายาวนานทั้งในด้านชีวิตประจำวัน รวมไปถึงขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ในสังคม พื้นที่ในบริเวณวัดจึงมีความหลากหลายและสามารถรองรับได้ทั้งงานทางด้านศาสนาและงานทางด้านสังคม

ในด้านการให้ความรู้แก่สังคมนั้น ความเป็นวัดและสถานที่ให้ความรู้ไม่ได้แยกออกจากกัน โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ประชาชน เป็นความรู้ที่ควบคู่ไปกับศีลธรรมที่มุ่งสู่ภายในตัวผู้เรียนโดยตรง เป็นความรู้ที่ยอมรับทั้งในวัดและสังคมภายนอก โดยมีทั้งลูกชาวบ้านธรรมดาและลูกชนชั้นสูงเข้ามาศึกษา ทำให้วัดจึงไม่เพียงเป็นสถานที่ให้ความรู้ อบรมศีลธรรม จริยธรรม หากยังเป็นสถานที่แรกๆ ที่ทำให้เด็กเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับสถานภาพของคนในสังคมที่ไม่เท่าเทียมกันด้วย แม้กระทั่งการบวชเป็นพระก็ยังมีการถือเอาพรญาเป็นตัวกำหนดความอาวุโสด้วยเช่นกัน การบวชเป็นพระจึงเป็นการปรับสถานะของคนในสังคมภายนอกวัดให้เท่าเทียมกัน อีกทั้งยังอาจจะเป็นช่องทางที่สามารถยกระดับสถานะของคนในสังคมได้อีกด้วย แม้จะต้องบวชเป็นระยะเวลายาวนานและต้องสอบได้เปรียญสูงๆ ก็ตาม

ต่อมาเมื่อมีการระบบการศึกษาสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 บทบาทของวัดและพระก็เปลี่ยนไป แม้ว่าในช่วงแรกๆนั้น พระและวัดยังคงสำคัญต่อระบบการศึกษาสมัยใหม่ ในฐานะใช้วัดเป็นสถานที่ศึกษา พระสงฆ์ก็สั่งสอนอบรมทางด้านจริยธรรมและสอนหนังสือได้เพียงขั้นต้น เมื่อวัดได้ถูกแยกออกจากการระบบการศึกษาอย่างเด็ดขาดในเวลาต่อมา ความรู้ที่ถูกสั่งสอนไปพร้อมกับจริยธรรมในแบบพุทธศาสนา โดยมีพระสงฆ์เป็นตัวอย่างในด้านการปฏิบัติก็ถูกแทนที่ด้วยสถานศึกษาอย่างโรงเรียน โดยมีครูอาจารย์เป็นผู้ให้ความรู้ ความรู้ของไทยจากที่มีปรัชญาการศึกษาแบบพุทธเป็นตัวกำหนดได้กลายมาเป็นความรู้ที่ตัดขาดกับบริบทของสังคมที่ปราศจากจริยธรรม

³ ช่องทางผ่านในที่นี้เป็นการแสดงถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเท่านั้น ไม่ใช่เป็นเจตนาของภิกษุตามเจตนาตั้งแต่แรกเข้าวัดเพราะไม่มีความตั้งใจเช่นนี้มาตั้งแต่ต้น ดังนั้นจึงไม่รู้ตัวว่าใช้วัดเป็นทางผ่าน การเข้าวัดของภิกษุตามเจตนาเหล่านั้นเรียกได้ว่าเป็นผลผลิตของสังคมที่วัฒนธรรมประเพณีเป็นตัวกำหนดให้

แบบพุทธเป็นตัวกำหนด ความรู้ในสถานศึกษาสมัยใหม่จึงดูแปลกไปจากความเป็นจริงของสังคมไทยนับแต่นั้นเป็นต้นมา

4.1.3 บ้าน: พื้นฐานวิชาความรู้แบบสัมมาอาชีพ

ความรู้สมัยก่อนที่จะมีระบบการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นพอจะแยกได้ ออกเป็น 3 หมวดใหญ่ๆ ได้แก่หมวดอักษรศาสตร์ ที่อธิบายถึงการแต่งบทหรือยกรองต่างๆ เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน กลบทต่างๆ พร้อมทั้งตัวอย่างที่ยึดถือเป็นแบบฉบับได้

หมวดต่อมาได้แก่แพทยศาสตร์ ซึ่งมีทั้งตำรายารักษาโรค เครื่องมือ สมุนไพรต่างๆ มีต้นสมุนไพรปลูกไว้ให้คุณเป็นตัวอย่าง ตำราหมอนวด การจับเส้นต่างๆ พร้อมทั้งรูปเขียน รูปปั้นประกอบ ทำให้ผู้เรียนเข้าใจได้ง่ายขึ้น

และหมวดสุดท้ายคือวิชาช่างสาขาต่างๆ ได้แก่วิชาช่างเขียน ช่างแกะสลัก กลึง หล่อ ปั้น ช่างประดับต่างๆ ซึ่งทั้ง 3 หมวดวิชาพระจะสามารถสอนได้เพียงหมวดอักษรศาสตร์และแพทยศาสตร์ ส่วนหมวดวิชาช่างหรือด้านอาชีวศึกษา อันเป็นวิชามรดกตกทอดที่สอนกันในครัวเรือนญาติพี่น้องและผู้ใกล้ชิด (ลินจี หะวานนท์, 2526. บทคัดย่อ: 100) อันเป็นความรู้ที่ยังคงให้ความสำคัญแก่ต้นกำเนิดของความรู้ต่างๆ

ความรู้เกี่ยวกับวิชาชีพเฉพาะในสังคมไทย ส่วนหนึ่งเป็นความรู้ที่เกิดจากการผลิตเพื่อยังชีพในหมู่บ้าน ซึ่งถ่ายทอดเฉพาะในวงศ์ตระกูล เช่น การทอผ้า การทำเครื่องดินเผา การประดิษฐ์เครื่องโลหะ และงานช่างต่างๆ หรือมีวิชาชีพเฉพาะบางอย่างที่ต้องศึกษานอกตระกูล แต่ผู้ที่จะศึกษาวิชานั้นจะต้องใกล้ชิดคุ้นเคยและถูกอภัยยศกับอาจารย์ เมื่อจดจำวิธีการปฏิบัติจากอาจารย์จนชำนาญแล้วจึงจะออกไปประกอบอาชีพได้ (ประสิทธิ์ พงศ์อุดม, 2533: 129) ผู้เป็นช่างหรือมีความรู้วิชาใดย่อมจะฝึกหัดลูกหลานของตนเองในวิชาที่ตนรู้ หรือถ้าเป็นคนอื่นที่มาฝากตัวเป็นศิษย์ก็ย่อมที่จะมีกฎเกณฑ์ในการรับไม่น้อย ในเวลาต่อมาเมื่อผู้มีวิชาชีพอย่างเดียวกันจึงอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านหรือตำบล และส่วนใหญ่เกี่ยวข้องเป็นญาติกัน จึงเกิดเป็นบ้านที่มีชื่อเรียกไปตามอาชีพที่คนในถิ่นนั้นประกอบกันอยู่ เช่น บ้านหม้อ บ้านดอกไม้ บ้านบาตร บ้านพานถม บ้านหล่อ บ้านนุ เป็นต้น (ทองต่อ กล้ายไม้ ณ อยุธยา, 2525: 14)

การศึกษาที่บ้าน บุคคลที่สอนลูกหลานก็คือคนภายในครอบครัว ผ่านการลงมือปฏิบัติ เป็นความรู้ที่ได้มาจากการลงมือทำ (practical/tacit knowledge) เรียนรู้จากประสบการณ์ตรง หากว่าครอบครัวมีความชำนาญในการประกอบอาชีพอะไร ลูกหลานก็จะมี ความชำนาญและประกอบอาชีพนั้นๆ ตามครอบครัวของตน การเรียนรู้จึงเกิดขึ้นตั้งแต่ต้นจนถึงเข้านอน เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ไม่แบ่งชีวิตจริงออกจากการเรียนรู้ การเรียนรู้เช่นนี้จึงเป็นการเรียนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตประจำวันของคนแต่ละครอบครัวในสังคมที่ไม่มีความยุ่งยากและซับซ้อนมากนักในการประกอบอาชีพ เป็นการเรียนรู้แบบทดลองทำตามอย่างผู้ใหญ่และเรียนรู้ไปด้วยในตัว แต่ไม่สนใจที่

จะวิเคราะห์ประสบการณ์ของตนออกมาเป็นระเบียบวิธีวิจัยที่มีแบบแผนตายตัว (เจตนา นาควิชระ, 2547: 73) อย่างน้อยก็หมายถึงการไม่มีความจำเป็นในการยกระดับของเหตุการณ์เฉพาะใดเฉพาะหนึ่งขึ้นมาทำเป็นกระบวนการเชิงแนวคิด (conceptualization) หรือเรียงเหตุการณ์ต่างๆ จากอดีตจนถึงปัจจุบันให้อยู่ในระนาบเดียวกันตามแนวทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ และก็ทำให้ความรู้ที่สืบทอดกันในแบบชาวบ้านนั้นมีตัวองค์ความรู้ที่จะต้องปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ ตามเหตุการณ์จริงในชีวิตประจำวันมากกว่าที่จะถูกกำหนดขึ้นจากมโนทัศน์หรือทฤษฎี

ความรู้ที่ได้จึงมีลักษณะเป็น “ความรู้ช้า” (slow knowledge)⁴ ที่มีชีวิตและมีวิวัฒนาการไปพร้อมกับคนในสังคม บางส่วนที่ไม่สามารถพัฒนาตัวเองให้เข้าปัจจุบันสมัยก็มีการตาย สูญหายไปตามกาลเวลา บางส่วนมีการพัฒนาปรับปรุงให้เข้าสภาวะแวดล้อมใหม่ๆ ความรู้ในตัวเองจึงเป็นความรู้ที่ไม่อยู่ในตัวข้อมูล แต่อยู่ในการเชื่อมโยงข้อมูลกับชีวิตประจำวันของชาวบ้าน (ไมเคิล เฮิร์ชเฟลด์, 2549: 170) เป็นความรู้ที่ซึมซับ ผลิตซ้ำและเรียนรู้และประกอบตัวขึ้นมาจากทั้งทางสายเลือดหรือตัวตนของผู้เรียนและบริบททางสังคมรอบๆข้าง เป็นภูมิปัญญาที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ (practical wisdom) ดังที่ปีแอร์ บูดีเออร์ (Pierre Bourdieu: 1930-2002) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสใช้ศัพท์ที่เรียกว่า “ฮาบิตัส” (Habitus)⁵ (Cresswell, Tim. 2002. p.22.) ภูมิปัญญาความรู้แบบชาวบ้านของไทยจึงเป็นความรู้ที่ขึ้นอยู่กับบริบทและเป็นรูปธรรม (concrete, context – dependent knowledge)

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า การไม่มีความสามารถในการพัฒนาการคิดของคนไทยแบบ “conceptual knowledge” จึงเป็นปัญหาตามกรอบการใช้วิธีคิดแบบวิเคราะห์ วิเคราะห์แบบสังคมตะวันตก ไม่ใช่ปัญหาทางการเรียนรู้คนไทยสมัยก่อนการปฏิรูปการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 5 แต่อย่างไรก็ตาม ความรู้ที่ได้มาจากการศึกษาแบบไทยสมัยก่อนน่าจะใกล้เคียงกับ “situated knowledge” ที่ไม่ใช่ความรู้เพียงเฉพาะที่ เฉพาะสถานการณ์เท่านั้น แต่มีอำนาจในมิติทางศีลธรรมและมิติทาง

⁴ ความรู้ที่เราจำเรียนกันในมหาวิทยาลัยส่วนใหญ่แล้ว เดวิด ออร์ (David Orr) เรียกว่า “ความรู้เร็ว” (fast knowledge) ในขณะที่ภูมิปัญญาของชาวบ้าน เขาได้เรียกมันว่า “ความรู้ช้า” (slow knowledge) ความรู้ช้ามิได้มีนัยบ่งถึงความเชื่องช้าสลบไสล แต่มันเป็นความละเอียดถี่ถ้วนและความอดทน เป้าหมายของความรู้ช้า เป็นเรื่องของปัญญาญาณ ความกลมกลืน และความยืดหยุ่น เป็นเรื่องของความรักและความงามที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติ (สมเกียรติ ตั้งนโม, 2547. หน้า 53-63)

⁵ ฮาบิตัส (Habitus) หมายถึง การถูกจารึกทางสังคม ในร่างแห่งปัจเจกทางชีววิทยา โดยที่ฮาบิตัสนี้อยู่ในร่างกายคนเรา ซึ่งกรอบทางสังคมได้เปลี่ยนและเคลื่อนตัวผ่านการปฏิบัติ (practice) ของคน และโน้มนำเข้าสู่การผลิตซ้ำของกรอบทางสังคมผ่านร่างกายคนเรา ฮาบิตัสเป็นภาพตัวแทน ของคุณค่าและเป็นการแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมของกฎเกณฑ์ทางสังคม ซึ่งหมุนวนกลับมาผลิตซ้ำกฎเกณฑ์ต่างๆ ของสังคมอีกครั้ง เช่น ประเพณี พิธีกรรมในชุมชน อาชีพในการดำรงชีวิตประจำวัน เป็นต้น

สังคมกำกับด้วย การละทิ้งและแยกเอาสถาบันทางศาสนาที่คอยกำกับศีลธรรมออกจากระบบการเรียนรัฐสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเป็นปัญหาในมิติสังคมไทยสมัยใหม่เสมอมาจนถึงปัจจุบัน

4.1.4 วัง: สถานที่ถ่ายทอดคุณธรรมของชนชั้นสูง

วังในบริบทของไทยสมัยโบราณ วังเป็นสถานศึกษาสำหรับชนชั้นสูงเช่นพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ส่งบุตรหลานเข้ารับการฝึกฝนขนบธรรมเนียมเพื่อเตรียมตัวเป็นข้าราชการต่อไป และด้วยภายในวังเป็นที่รวมของนักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้รู้ในสาขาวิทยาการต่างๆ มากมาย ผู้ที่ได้รับการศึกษาที่นี้จึงนับเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ (สมบูรณ์ ดันยะ, 2542:47-48) การศึกษาภายในวังนั้นมุ่งที่จะรับราชการเสียเป็นส่วนใหญ่ การเรียนการสอนจึงเน้นไปเพื่อสอดคล้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบการปกครองสมัยนั้น

หนังสือหลักที่ใช้อ้างอิงกล่าวถึงกันเป็นประจำคือ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชราชานุภาพ “เรื่องความทรงจำ” และ “ประวัติเจ้าจอมมารดาทับทิม” ได้ทรงบรรยายถึงการศึกษาของชนชั้นสูงว่า วิธีการศึกษาอักษรวิธีสำหรับบรรดาเจ้านายและบุตรผู้มีตระกูลนั้น การเรียนในชั้นต่ำเริ่มตั้งแต่อายุ 3-7 ขวบ เรียนกันในเขตพระราชฐานตามตำหนักที่ประทับของเจ้านายสตรีฝ่ายใน เป็นการเรียนร่วมกันทั้งเด็กชายหญิง ซึ่งรวมถึงเด็กหญิงบุตรขุนนางหรือคหบดีที่ถวายตัวในสังกัดเจ้านายสตรีองค์นั้น ครูผู้สอนก็มีทั้งชายและหญิง ครูชายเป็นข้าราชการในกรมพระอัครราชบัณฑิต ครูหญิงก็เป็นข้าราชการสำนักฝ่ายในสังกัดเจ้านายองค์นั้น สำหรับบ้านขุนนางชั้นผู้ใหญ่ มักให้เสมียนในกรมกองของตน หรือไม่กี่จ้างครูมาสอนในบ้าน สตรีที่มีโอกาสศึกษาอักษรวิธีส่วนใหญ่สนใจแค่การอ่านเขียนได้ จากนั้นก็หันไปศึกษาวิชาการบ้านการเรือน สตรีในราชสำนักก็เช่นกันจะสนใจศึกษาสิ่งที่ประโยชน์ (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา, 2525: 13)

ส่วนกุลบุตรในกลุ่มเจ้านายและเชื้อสายขุนนางนั้น เมื่อฝึกฝนภาษาไทยจนถึงขั้นอ่านเขียนได้แล้ว จะฝึกหัดเรียนรู้หลักการบริหารราชการบ้านเมือง เจ้านายชั้นสูงมีตำแหน่งเฝ้าเวลาออกว่าราชการขุนนาง เจ้านายชั้นเล็กและบุตรขุนนางสามารถถวายตัวรับราชการในกรมมหาดเล็ก ซึ่งเป็นกรมฝึกหัดข้าราชการชั้นสัญญาบัตร บ้างก็ฝึกหัดเป็นเสมียนและช่วยราชการในกรมกองสังกัดของบิดา และในเวลาเดียวกันเจ้านายชั้นสูงชั้นเจ้าฟ้าพระโอรส และบุตรขุนนางตระกูลใหญ่ที่มีอำนาจ ยังต้องศึกษาวิชาศิลปศาสตร์อันเป็นวิชาที่ได้รับการถ่ายทอดในกลุ่มผู้ปกครองระดับสูงเท่านั้น เพราะเป็นเรื่องหลักการบริหาร การปกครองแบบจารีต เป็นการศึกษาตำราพิชัยสงครามซึ่งเป็นกลยุทธ์การทำสงคราม การจัดกองทัพ ฝึกหัดจับและขี่ช้างม้า การใช้อาวุธ การฝึกหัดทหาร การฝึกฝนวิชาสำหรับทำราชการเหล่านี้มักอยู่ในช่วงอายุก่อนผนวช และศึกษาต่อในระหว่างผนวชสงฆ์ (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา, 2525: 13-14) การศึกษาภายในวังจึงตอบสนองแก่บุตรหลานของชนชั้นปกครองมากกว่าการศึกษาในวัดที่เน้นไปยังจริยธรรม อันไม่ก่อให้เกิดประโยชน์กับการรักษาผลประโยชน์ทางด้านชนชั้นของตนและวิธีการปกครองในสมัยนั้น

4.1.5 บทบาทชนชั้นนำไทยที่มีต่อความรู้และภาษา

การเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยยะสำคัญของภาษาพูดและภาษาเขียนในมิติสังคมของไไทยนั้น เริ่มปรากฏชัดในการรับรู้ของชนชั้นปกครองของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังในรัชกาลที่ 3 กับรัชกาลที่ 4 นั่นก็คือ การให้ความสำคัญของภาษาพูดกับภาษาเขียน ซึ่งในรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏว่าทรงพระราชนิพนธ์ร้อยแก้วร้อยกรองหนึ่งใดด้วยพระองค์เอง พระราชนิพนธ์มักเกิดจากพระราชดำริและพระราชดำรัสแล้วอาลักษณ์เขียนขึ้นอ่านถวายให้ตรัสบอกเพื่อตัดเติมต่อขึ้นรัชกาลที่ 4 จึงทรงพระราชนิพนธ์เรื่องราวต่าง ๆ ด้วยพระองค์เองในขณะที่การรับรู้ในรัชกาลที่ 3 ถ่ายทอดทางมุขปาฐะต่อ ๆ มาแทบทั้งนั้น (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2540: 65)

ต่อมาในรัชกาลที่ 4 ทรงพยายามที่จะรวบรวมภาษาเขียนที่มีอยู่ในประเทศ โดยได้ทรงโปรดให้ขุนนางท้องถิ่นในหัวเมืองกลาโหมหลายแห่ง ได้รวบรวมประวัติของเมืองบันทึกไว้เป็นเอกสารของหลวง ในภายหลังก็ได้เอาต้นฉบับเหล่านี้มารวมพิมพ์อยู่ในชุดประชุมพงสาวดาร และในหนังสือชุดลัทธิธรรมเนียมภาคต่างๆ ก็มีภาคหนึ่งสองภาคที่เกี่ยวกับเรื่องของท้องถิ่น เช่น ประวัติของหัวเมืองทางภาคอีสานและงานเกี่ยวกับภาษาของชนเผ่าต่างๆ ในและใกล้เคียงประเทศไทยเป็นต้น วารสารของหอสมุดวชิรญาณยังได้ลงพิมพ์ผลงานการศึกษาของข้าราชการส่วนกลางที่ถูกส่งไปหัวเมืองที่เกี่ยวกับ “ท้องถิ่น” อยู่บ้าง เช่น พงสาวดารโยนก ก็ตีพิมพ์สำนวนแรกในวารสารนี้เป็นต้น ความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมของกลุ่มคนต่างๆ ที่มีในประเทศไทย โดยมีวัฒนธรรมราชสำนักเป็นศูนย์กลางหรือพัฒนาการขั้นสูงสุด “ท้องถิ่น” จึงเป็นเพียงรายละเอียดของวัฒนธรรมไทยที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน วัฒนธรรม “ท้องถิ่น” ช่วยให้เข้าใจวัฒนธรรม “ไทย” ได้ดีขึ้นหรือสมบูรณ์ขึ้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2540: 2)

เมื่อวัฒนธรรม “ท้องถิ่น” เพียงแต่ช่วยสะท้อนให้เกิดความเข้าใจวัฒนธรรม “ไทย” มากขึ้น การศึกษาวัฒนธรรม “ท้องถิ่น” ที่ไม่ได้มุ่งไปในทางที่จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจ “ท้องถิ่น” อันจะเป็นพลังทางวัฒนธรรม “ท้องถิ่น” เอง ในขณะที่เดียวกันโครงสร้างของความรู้ชนชั้น ทำให้ไม่ให้ความสนใจหรือความสำคัญแก่ความหลากหลายในสังคมไทยอย่างเพียงพอ (เรื่องเดียวกัน: 2-3)

จะเห็นได้ว่ามุมมองของชนชั้นนำของประเทศสมัยนั้น ไม่ได้มองภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้ของชาวบ้านในลักษณะเพื่อการพัฒนาการหรือศึกษาตัวของชุดความรู้นั้นๆ แต่ชุดความรู้ที่ได้รับมาจากบรรดาหัวเมืองต่างๆ กลับกลายเป็นการสร้างความรู้ที่เป็นพื้นฐานตามแบบรัฐสมัยใหม่

ระดับความสัมพันธ์ระหว่าง “ท้องถิ่น” กับ “ไทย” ซึ่งก็คือ “ท้องถิ่น” อีกอย่างหนึ่งได้แก่ราชสำนักดังที่กล่าวแล้วต้องเป็นความสัมพันธ์เชิงลดหลั่นไม่ใช่ความสัมพันธ์ที่อยู่ในระนาบเดียวกัน ความรู้ที่เกี่ยวกับ “ไทย” เป็นเหมือนเวทีที่ชนชั้นนำได้กำหนดและสร้างขึ้นไว้ ความรู้ท้องถิ่นจึงสัมพันธ์กับความรู้ไทยในฐานะที่ช่วยพยุงให้ความรู้ไทยมีความหนักแน่นขึ้นภายใต้การกำกับความรู้ทั้งหมดจากรัฐไทยสมัยใหม่ (ธงชัย วินิจจะกุล, 2532: 70)

การรวบรวมเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นนำมาไว้ที่เดียวกันทั้งหมด เป็นการพรากความรู้ที่นอก จากบริบทดั้งเดิมของมัน และสร้างบริบทใหม่ให้แก่ความรู้โดยมีมี โนทัศน์ของชนชั้นนำเป็น แกนกลางในบริบทใหม่ และการสะสมรวบรวมความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ประเด็นสำคัญของรัฐ ในการจัดการครั้งนี้ไม่ใช่อยู่ที่คุณค่าที่ประจักษ์เกิดเป็นรูปเป็นร่าง (embodiment) อยู่ในชุดความรู้ หนึ่งๆ แต่อยู่ที่คุณค่าเชิงแบบแผนของระบบในการจัดการความรู้ที่ได้มามากกว่า และแบบแผนของ การรวบรวมความรู้ในครั้งนี้ก็คือ การสร้างมิติเวลาส่วนตัวของความรู้ตามความเข้าใจแบบรัฐ ขึ้นมา แทนที่มีเวลาเชิงประวัติศาสตร์ที่ความรู้ชุดหนึ่งๆ ได้สั่งสมภายในตัวและขึ้นมาภายใต้บริบทเฉพาะ ของตัวเอง การรวบรวมความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้จึงเป็นสิ่งที่ซูซาน สจิวต์ (Susan Stewart) เรียกการสะสมเช่นนี้ว่า “การสร้างภาคขยายตัวตน”⁶ (an extension of the self) (Stewart, Susan. 1993. p. 157. อ้างใน ชุติศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2547: 144) ของรัฐในเชิงความรู้ออกไป ความรู้ในความ เข้าใจของรัฐจึงไม่มีมิติทางด้านประวัติศาสตร์ของความรู้ที่ได้รับมา ชุดความรู้ท้องถิ่นจึงไม่สามารถ เติบโตได้ภายใต้บริบทแบบตัดรากทางความรู้ออกไปเช่นนี้

การศึกษาในสมัยรัชการที่ 5 นั้น จึงมีจุดมุ่งหมายที่มิใช่การกระจายอำนาจการบริหาร การศึกษา หากแต่เป็นการกระจายการศึกษา เพื่อส่งเสริมอำนาจของราชการส่วนกลาง (พฤทธิสาณ ชุมพล, 2518: 44) สะท้อนถึงการสร้างภาคขยายตัวตนของรัฐชาติได้เป็นอย่างดี ที่ไม่ใช้การกีด กันเอา “สิ่งอื่น” ออกไปหรือทำให้ “สิ่งอื่น” มีความเหมือนกันกับส่วนกลางทั้งหมด แต่รวบรวมทั้ง “ความเหมือน” และ “ความต่าง” นั้นเข้าไว้ด้วยกันเพื่อคงความเป็นรัฐเอาไว้ และผลจากการนี้ อย่าง หนึ่งก็คือ ผู้รู้ใน “ท้องถิ่น” ทั้งหมดที่ไม่เชี่ยวชาญกับเวทีกำหนดขึ้นใหม่นี้ ก็ไม่สามารถมีฐานะเป็น “ผู้รู้” ในระดับชาติได้ นักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงแต่ละด้าน ล้วนเป็นคนที่ไม่เชี่ยวชาญเวที หรือเชี่ยวชาญ “ไทย” ในความหมายที่ชนชั้นนำกำหนดเอาไว้ทั้งสิ้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2540: 3-4.)

ความเปลี่ยนแปลงทางด้านรู้ในความเข้าใจของชนชั้นนำสมัยนั้นอีกประการหนึ่ง ก็คือ ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 24 ที่รัฐไทยมีการสถาปนาอำนาจของศูนย์กลางเหนือความรู้ที่มีอยู่ อย่างหลากหลายในราชอาณาจักร ได้มีการตั้งสมามคมวิชาการ คือสยามสมามคม⁷ ทว่าในทางปฏิบัติ สถาบันที่ทำหน้าที่แบบเดียวกับสมามคมวิชาการในประเทศมหาอำนาจกลับเป็นหอพระสมุด⁸

⁶ การสร้างภาคขยายตัวตน (an extension of the self) เป็นเทคนิคที่ช่วยให้ตัวตนมีความชัดเจนขึ้นหรือ ทำให้เกิดศักยภาพในการทำงานของร่างกายเพิ่มขึ้น เช่น เสื้อผ้าเป็นภาคขยายตัวตนของผิวหนังในการปกป้อง ให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย รองเท้าเป็นภาคขยายตัวตนของเท้า รถยนต์เป็นภาคขยายในการเดินของมนุษย์ เป็นต้น

⁷ สยามสมามคมในพระบรมราชูปถัมภ์ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2447 ในปลายรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 เพื่อ ศึกษาและส่งเสริมศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง

⁸ หอพระสมุดวชิรญาณนั้น เดิมพระราชโอรสธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมพระ หลุยกกันตั้งขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมชนกนาถ เมื่อปีมะแม พ.ศ. 2426 แต่แรกอาศัยตั้งที่ห้องชั้นต่ำ มุขกระสันพระที่นั่งจักรีมหาปราสาททางตะวันตก แล้วมาตั้งที่ตึกพิมลดาบตรงหน้าพระที่นั่งจักรี เมื่อปีกุน พ.ศ.

มากกว่า เพราะสยามสมาคมผลิตงานเป็นภาษาอังกฤษ และผู้ที่มีบทบาทหลักก็คือชาวยุโรป ในขณะที่หอสมุดนั้นรับใช้ชนชั้นนำไทยโดยตรง และมีบทบาทในการสร้างองค์ความรู้ที่เรียกกันว่าประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม “ไทย” (แพทริก โจรี, 2547: 112) ซึ่งความรู้ที่เป็นไทย (Thai-ness knowledge) เป็นความคิดใหม่ที่เกิดขึ้นในบรรดาชนชั้นนำสยามเกี่ยวกับธรรมชาติของความรู้ การนิยามความหมายของความรู้ชนิดใหม่นี้ต่างไปจากความเข้าใจของประชาชนทั่วไปอย่างสิ้นเชิง

กลางพุทธศตวรรษที่ 24 เริ่มมีการมองว่าความรู้เป็นสิ่งที่สามารถสะสมเพิ่มพูนได้และสัมพันธ์โดยตรงกับการสร้างเอกภาพทางการเมืองของรัฐไทยในขณะนั้น ความรู้พื้นเมืองหลากหลายประเภท ตั้งแต่ตำนานและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วัตรปฏิบัติทางศาสนาของท้องถิ่น หนังสือใหม่ๆ ทั้งที่เป็นตัวงานเขียนและงานพิมพ์เพิ่มจำนวนขึ้นมาก ต่างจากคัมภีร์ศาสนาที่มีปริมาณคงที่ เนื่องจากถือกันว่าหนังสือเป็นที่บรรจุความรู้หรือแม้กระทั่งสัญลักษณ์ของความรู้ หอสมุดอันเป็นศูนย์กลางในการเก็บสะสมหนังสือซึ่งค่อยๆ ขยายตัวขึ้นอย่างต่อเนื่องก็ได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการสะสมความรู้ไปด้วย (แพทริก โจรี, 2547: 113-114.)

จะเห็นได้ว่าทัศนคติเกี่ยวกับความรู้ของไทยได้ถูกจัดการขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางการเมืองในการรักษาไว้ซึ่งความเป็นรัฐชาติ ทำให้ลักษณะทางนามธรรมของความรู้เปลี่ยนไปจากที่มีอยู่ในความคิดของคนไทยที่มีอยู่เดิม ซึ่งสะท้อนออกมาเป็นรูปธรรมผ่านทางระบบการศึกษาในเวลาต่อมา

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงใช้ภาษาเขียนแทนภาษาพูด และบทพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ล้วนได้รับอิทธิพลมาจากฝรั่ง สมเด็จพระยาธิบดีดำรงราชานุภาพต้องการสนองพระราชปรารภในรัชกาลที่ 5 เรื่องการฟื้นฟูภาษาไทยให้ถูกต้องจึงมีใบบอกให้มีการเสาะหาพระสงฆ์ที่มีความคิดใหม่ๆ จากตะวันตกจึงเกิดโบราณคดีสโมสรในรัชกาลที่ 5 วรรณคดีสโมสรในรัชกาลที่ 6 และสมาคมวรรณคดีในรัชกาลที่ 7 (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2540: 65) และได้เกิดการปรับปรุงตัว

2430 แล้วย้ายออกมาตั้งที่ตึกอันเป็นหอสมุดหทัยสมาคมบัดนี้ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2434 หอพระสมุดวชิรญาณเป็นหอสมุดของสโมสรสมาชิกอยู่ตลอดสมัยที่กล่าวมา รวมเวลา 21 ปี

ครั้นถึงปีมะโรง พ.ศ. 2447 ในปีนั้นถึงอภิเษกสมรส นับแต่ปีพระบรมราชสมภพแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาครบ 100 ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนาอนุสาวรีย์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมชนกนาถให้เป็นของถาวรสักอย่างหนึ่ง ทรงพระราชดำริว่า ในประเทศสยามนี้ยังไม่มีหอสมุดสำหรับพระนคร จึงทรงชักชวนพระราชภาคิณีให้ทรงอุทิศถวายหอพระสมุดวชิรญาณเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร อยู่ในความบำรุงรักษาของรัฐบาลต่อไป ทุกพระองค์ก็ทรงพระดำริเห็นชอบด้วยพระราชบริหาร จึงโปรดฯ ให้รวมหอพระสมุดวชิรญาณกับหอสมุดมณฑลเทศาภิบาลแลหอสมุดพุทธศาสนสังคหจัดตั้งเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร โดยประกาศพระบรมราชโองการ เมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม ปีมะเสง พ.ศ. 2448 แลทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยุพราช ทรงดำรงตำแหน่งเป็นสภานายกเป็นต้นมา

อักษรไทยใหม่⁹ สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยการปรับปรุงตัวอักษรไทยจากเดิม ตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง มาเป็นไทยแท้ๆ โดยสภาผู้แทนราษฎรและคณะรัฐมนตรีได้มีมติเป็นเอกฉันท์ให้ประกาศใช้ภาษาไทยแบบใหม่ตั้งแต่วันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2458 เป็นต้นไป ซึ่งให้เหตุผลในการเปลี่ยนแปลงนี้ว่า

“สิ่งสำคัญที่สุดในการปรับปรุงครั้งนี้ เกี่ยวพันไปถึงความเจริญของชาติในอนาคต เราเป็นคนไทยเราต้องมีภาษาของเราเอง ชาติใดที่ไม่มีภาษาของตนเอง ย่อมสูญเสียความเป็นชาติ ความอิสรภาพในที่สุด สำหรับไทยเรา เรามีภาษาของเราเอง เราจึงต้องปรับปรุงภาษาของเราให้รัดกุมยิ่งขึ้น เรียนง่าย เท่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ภาษาไทยเราเรียนยาก เพราะมีตัวสะกดการันต์มากมาย และนอกจากนั้นบางคำเราต้องยืมคำของภาษาอื่นเขามาใช้ ซึ่งเป็นการไม่เหมาะสมกับที่ชาติไทยเป็นชาติเอกราช และมีวัฒนธรรมสูง...” (ศรีกรุง, 2485 อ้างใน แฉมสุข นุ่มนนท์, 2519: 139)

การเปลี่ยนแปลงตัวอักษรครั้งนี้มีผลกระทบต่อสังคมมาก เพราะต้องเปลี่ยนแปลงกันหมด นับแต่ป้ายชื่อ ถนน เอกสารราชการ ตำราเรียน ธนบัตร เครื่องพิมพ์ดีด ตัวเรียงพิมพ์ ฯลฯ (แฉมสุข นุ่มนนท์, 2519: 140) แสดงให้เราเห็นได้ว่า ภาษาไทยที่แท้ มิใช่อะไรอื่นเลยนอกจากเครื่องมือของชนชั้นปกครอง ไม่ว่าจะสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือรัฐสมัยใหม่¹⁰ ที่พร้อมจะแก้ไข คัดแปลง สร้างใหม่ ได้ทุกเมื่อ (กองบรรณาธิการฟ้าเดียวกัน, 2547: 122)

ภาษาเขียนซึ่งเป็นรากฐานในการเรียนรู้ในระบบการศึกษา ไม่ได้มีดำรงความเป็นอิสระแต่ประการใด แม้กระทั่งตัวอักษรไทย¹¹ หากแต่ผูกพันกับรัฐชาติในฐานะเครื่องมือเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอตามแต่ความต้องการของชนชั้นปกครอง การเรียนรู้ผ่านตำราเรียน จึงเป็นอีกยุทธวิธีหนึ่งที่รัฐจะกล่อมเกลาคคนในชาติให้เชื่อฟังได้ง่าย ระบบการศึกษาจึงไม่ได้มีจุดประสงค์เพื่อให้ความรู้แก่คนในชาติโดยตรงไปตรงมา ประกอบกับการมาถึงของระบบการพิมพ์ที่ทันสมัย แม้ว่าการพิมพ์แรกๆเป็นของพวกหมอสอนศาสนานิกายต่างๆ ที่จุดมุ่งหมายในการพิมพ์ก็คือ การเผยแพร่คำสอน และเมื่อหมดบรรดัลเลขได้หล่อตัวพิมพ์ขึ้นได้เองในประเทศไทย ก็ทำ

⁹ การปรับปรุงตัวอักษรไทยใหม่เช่น การตัดสระ พยัญชนะที่ซ้ำและไม่คงนามออก รวมถึงการใช้ อักษรและสระบางตัว บางคำที่ไม่ได้มาจากบาลี-สันสกฤต ให้เขียนตามระเบียบคำไทย เช่น บรร เขียนเป็น บันควรร เขียน ควน สำคัญ เขียน สำคั้น เป็นต้น (กองบรรณาธิการฟ้าเดียวกัน, 2547. หน้า 122) และดู อิงอร สุพันธ์วัฒน์, (2527). วิวัฒนาการอักษรและอักษรวิธีไทย. โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.

¹⁰ อย่างไรก็ตาม เกย์มอร์ เตชะพีระ ได้กล่าวถึงรัฐที่ราชวงศ์จักรีสร้างขึ้นสมัย ร.5-ร.7 นั้น ไม่ใช่รัฐชาติสมัยใหม่ (modern nation-state) แต่เป็นรัฐสัมบูรณาญาสิทธิที่สร้างความทันสมัยขึ้นมาบางอย่างบางระดับขึ้นมา (modernizing absolutist state) และรัฐแบบที่ว่ามานี้เป็นอุปสรรคขัดขวางการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ และการมาถึงของความเป็นชาติด้วยซ้ำไป (เบนเนดิกต์ อาร์. โอ จี. แอนเดอสัน, 2546. หน้า 138)

¹¹ การกำหนดกฎเกณฑ์ ลักษณะสัดส่วนเฉพาะของแต่ละตัวอักษรไทย ดู ราชบัณฑิตยสถาน, (2540). มาตรฐานโครงสร้างตัวอักษรไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. ราชบัณฑิตยสถาน. อรุณการพิมพ์. กรุงเทพฯ.

ให้วงการการพิมพ์ขยายตัวเป็นปีกแผ่นเร็วยิ่งขึ้น ดังปรากฏถึงการตั้งโรงพิมพ์ต่างๆ ในเวลาต่อมา แต่กระนั้นสิ่งที่ตามมาจากการเข้ามาเผยแพร่วรรณคดีศาสนาคริสต์นิกายต่างๆ ผ่านการพิมพ์ ทำให้ประเทศไทยในขณะนั้นจะต้องเตรียมรับมือกับสิ่งที่เรียกว่า “ความทันสมัย” (modernization) ที่ปรับโฉมหน้าประเทศไทยไม่เหมือนเดิมทั้งสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ฯลฯ นับจากนั้นตลอดไป

4.1.6 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจและความรู้ของไทยก่อนการจัดระบบการศึกษา

ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจและความรู้ของไทยก่อนการจัดระบบการศึกษาสามารถสรุปโดยกำหนดจากตัวผู้รู้ที่สัมพันธ์กันกับความรู้และกระบวนการต่างๆ ในการควบคุมความรู้ ผู้รู้เหล่านั้นประกอบด้วย พระ ชาวบ้าน และชนชั้นปกครอง

ความรู้ที่ได้จากปรัชญาการศึกษาของพุทธศาสนาจะต้องเป็นไปเพื่อการพ้นทุกข์ จุดมุ่งหมายของการศึกษาคือการหลุดพ้น ปลอดภัยจากทุกข์ทั้งปวง โดยในระดับการสอนจะต้องมีการใช้ศีล สมาธิ ปัญญาเป็นตัวกำกับความรู้ ผู้ที่เข้ามาสัมพันธ์กับปรัชญาการศึกษาของพุทธศาสนาประกอบไปด้วย พระ ชาวบ้าน และชนชั้นปกครอง มีการบวชเป็นวิธีการควบคุมในการเข้าถึงการศึกษาเพื่อการหลุดพ้นตามหลักพุทธศาสนา ซึ่งจะต้องเป็นชายเท่านั้นที่สามารถบวชได้ การบวชจะมีทั้งชาวบ้านธรรมดาและชนชั้นสูง สถานะของพระจึงเป็นการลดระดับชนชั้นในสังคมให้เท่ากันภายใต้ร่มสภาวะพัศตร์ แต่อย่างไรก็ดีก็มีการนับถืออาวุโสกันตามการนับพรรษาบวชเช่นกัน ซึ่งพระจะต้องศึกษาความรู้ต่างๆ ผ่านทั้งทางท่องจำ เทศนา และการประพฤติปฏิบัติ และเหตุที่การบวชสามารถลดระดับสถานะของคนในสังคมได้ บางครั้งชาวบ้านก็จึงถือเอาการบวชเรียนปรับสถานะทางสังคมของตนเอง หรือเมื่อครั้งสึกออกไปเป็นฆราวาสแล้ว ความรู้ที่ได้รับการอบรมบ่มนิสัยจากวัดก็ยังติดตัวไปเป็นบุคคลที่พึงปรารถนาในสังคมไทยเช่นกัน ในขณะที่การบวชของชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครองนั้น การบวชนอกจากจะได้รับความรู้ทางการอ่านการเขียน และความรู้ในเชิงศีลธรรม จริยธรรมแล้ว การบวชยังเป็นการรักษาสถานภาพชนชั้นสูงของตนเองตั้งแต่ยังเยาว์ด้วย

ดังนั้น ในโลกทัศน์ของชนชั้นปกครอง วัดยังเป็นสถานที่เผยแพร่ความรู้ ทัศนคติของชนชั้นปกครองด้วย อีกทั้งวัดยังเป็นสถานที่จัดงานที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและวัฒนธรรมของไทยหลายๆ อย่าง เช่น งานเทศกาล งานรื่นเริงต่างๆ เป็นต้น วัดจึงเป็นสถาบันทางสังคมทั้งสถาบันศาสนาและสถาบันการศึกษาของคนไทยที่มีความหลากหลายในการใช้พื้นที่ของวัด

นอกเหนือจากใช้พื้นที่ของวัดเป็นสถานที่ทำนุบำรุงจิตใจแล้ว สถานศึกษาหรือประกอบอาชีพในโลกฆราวาสอย่างบ้านก็เป็นสถานที่ที่ให้ความรู้ที่น่าสนใจ ความรู้จากบ้านจะให้พื้นฐานความรู้แบบสัมมาอาชีพ ผ่านการลงมือปฏิบัติซ้ำๆ เป็นความรู้ที่ได้มาจากการลงมือทำจากประสบการณ์ตรงที่ถ่ายทอดให้แก่คนในครอบครัวหรือคนที่ฝากตัวมาเป็นศิษย์ การเรียนรู้ที่มาจาก

ชีวิตประจำวันจึงเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ไม่แยกชีวิตจริงออกจากการเรียนรู้ ดังนั้นการศึกษาประเภทนี้จึงทำให้ไม่มีการวิเคราะห์ประสบการณ์ของตนออกมาเป็นระเบียบวิธีวิจัยที่มีแบบแผนตายตัวเหมือนความรู้ในแบบตะวันตก แต่เป็นความรู้ที่สามารถปรับตัวได้ตามสถานการณ์ที่แปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขเฉพาะหน้า ความรู้ชนิดนี้จึงถูกถ่ายทอดแต่เพียงในวงแคบๆ เฉพาะกลุ่มเพื่อการประกอบสัมมาอาชีพ ความรู้ชนิดนี้จึงไม่เพียงพอในแง่การปกครองชนหมู่มากแต่อย่างใด

เพราะความรู้ที่ชนชั้นนำต้องการนั้นจะต้องเป็นความรู้ที่มุ่งไปเพื่อการปกครองคน ซึ่งแตกต่างไปจากความรู้เพื่อการปลดปล่อยตนเองที่ได้รับจากปรัชญาการศึกษาของศาสนาพุทธ ความรู้ชนิดนี้เป็นความรู้ที่จะต้องถ่ายทอดเฉพาะแก่ชนชั้นปกครองภายในเขตรั้ววัง โดยมีกระบวนการในการควบคุมความรู้ของคนชั้นสูงที่เริ่มขึ้นจากการพัฒนาให้มีตัวอักษรหลายลักษณะขึ้นเพื่อการสื่อสารคำสั่งในการปกครองอย่างเป็นรูปธรรม ภาษาเขียนจึงไม่ได้มีดำรงความเป็นอิสระแต่ประการใด แม้กระทั่งตัวอักษรไทย หากแต่ผูกพันกับรัฐชาติในฐานะเครื่องมือเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอตามแต่ความต้องการของชนชั้นปกครอง การผลิตตำราเรียนเพื่อที่จะใช้กล่อมเกลาคคนในชาติให้เป็นพลเมืองที่เชื่อฟังรัฐจึงเป็นตัวอย่างที่ดีในประเด็นนี้

4.2 โรงเรียน: พื้นที่แห่งการเตรียมสถานะสมัยใหม่ในสังคมไทย

การก่อกำเนิดของโรงเรียนสมัยใหม่ในสังคมไทย

การที่จะเป็นอาณาจักรของพระเป็นเจ้าได้นั้น ศาสนาสากลโรมันคาทอลิกจึงมองลักษณะภูมิศาสตร์ของโลกในลักษณะ “ทั้งใบ” มากกว่าเจาะจงประเทศหนึ่ง ประเทศใด (ปรีชา จินตเสรีวงศ์, 2531: 80) ทำให้ประเทศบนโลกทั้งหมดก็คืออาณาจักรของพระเป็นเจ้า เนื้อหาพระศาสนจักร (Church)¹² คือการเผยแพร่ธรรม (missionary) ดังนั้นหัวใจของการธรรมทูตของศาสนจักรคือ การแพร่พระวรสาร (Evangelization) ซึ่งจะต้องฝังอยู่ในเจตนาของคริสตชนทุกคน (เรื่องเดียวกัน: 8-9) ซึ่งอ้างอิงกับคำสั่งสอนของพระเยซูคริสต์ที่ว่า “จงออกไปแสวงหาสานุศิษย์ทั่วทุกชาติ” (“Go therefore and make disciples of all nations” Mark 13: 10) (เรื่องเดียวกัน: 15) มิชชันนารีจึงทำการเผยแพร่ศาสนาด้วยประการฉะนี้

บรรดามิชชันนารีคาทอลิกในสมัยนั้นเชื่อฟังและพยายามที่จะใช้ยุทธวิธีหลายๆอย่างในการเผยแพร่ธรรมที่ตนเชื่อ วิธีการเผยแพร่ที่ “สุดจิตสุดใจ” และทุ่มเทแบบหนึ่งในช่วงสมัยพระนารายณ์ ก็คือการที่บาทหลวงโปรตุเกสแต่งงานกับหญิงชาวไทย จนทำให้มีผลผลิตเป็นนักบวชลูกครึ่งไทย-

¹² คำว่า “พระศาสนจักร” หรือ “Church” เมื่อเขียนเป็นภาษาอังกฤษขึ้นต้นด้วย “C” ตัวใหญ่ หมายความว่าถึง สถาบันแห่งศาสนาคริสต์ ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่โรม (Rome) ได้แก่องค์การคณะสงฆ์ มีสันตะปาปาเป็นประมุข และคำว่า “church” ที่ใช้ “c” ตัวเล็ก หมายถึงสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนา คือวัดหรือโบสถ์ (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2510, หน้า 118)

โปรตุเกสจำนวนมาก ดังเช่นฟรังซัว เปเรซ (Francis Perez) ที่เป็นบาทหลวงพื้นเมืองคนแรก ซึ่งก็คาดว่าลูกครึ่งเหล่านี้คงจะมีจำนวนไม่น้อย และเท่าที่มีอยู่ก็ย่อมน่าจะมีอิทธิพลต่อภาษาของคนไทยสมัยนั้นพอสมควร ดังปรากฏจากการที่มีภาษาโปรตุเกสปะปนอยู่ในภาษาไทยหลายๆ คำเช่น เลหลัง ขนมปัง คริสตัง และมิสซัง เป็นต้น (เรื่องเดียวกัน: 23) ยุทธวิธีของบาทหลวงเช่นนี้ ความเชื่อทางศาสนาจึงไม่ใช่เพียงแค่เรื่องศรัทธาของจิตใจ แต่เป็นเรื่องที่ต้องลงทุนลงแรงผ่านเรือนกายของตนด้วยเช่นกัน

การที่มีลูกครึ่งจำนวนมากในช่วงนั้นย่อมทำให้ภาษาโปรตุเกสส่วนหนึ่งได้ผสมผสานกลายมาเป็นคำที่ถูกใช้ในชีวิตประจำวันของคนไทยเรื่อยมา สิ่งนี้เป็นตัวอย่างที่แสดงถึงอำนาจของภาษาที่บรรดาเหล่ามิชชันนารีเหล่านั้นต่างเล็งเห็น เพราะการเข้าใจหรือเรียนรู้ภาษาก็เท่ากับเข้าใจและรู้ “มายาคติ” (delusions) ของเจ้าของภาษานั้นไปด้วย (เอ็ดเวิร์ด คับเบิลยู. ซาอิด, 2546: 55) ดังเช่นการที่มิชชันนารีโปรตุเกสคณะโดมินิกัน 2 ท่าน หลังจากเดินทางจากมะละกามายังไทยในสมัยนั้นแล้ว ก็ยังจะต้องเรียนภาษาไทยควบคู่ไปกับการเผยแพร่ศาสนา (เรื่องเดียวกัน: 24-25) เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการสื่อสารความเชื่อของตนเอง

ความสำคัญของภาษาในแง่นี้ ทำให้บรรดามิชชันนารีทั้งหลายนอกจากจะต้องเรียนภาษาไทยเพื่อการเผยแพร่ศาสนาแล้ว ก็ยังเป็นการพยายามใช้ภาษาไทยที่จะให้คนพื้นเมืองคุ้นเคยกับภาษาและวิชาการใหม่ๆ ของชาวตะวันตกไปพร้อมๆ กันด้วย นั่นหมายความว่านอกจากมิชชันนารีจะเรียนรู้มายาคติของคนไทย มิชชันนารีก็ยังคงแทรกมายาคติแบบตะวันตกของตนเองในนามความเชื่อทางศาสนาผ่านมายังภาษาไทยเช่นกัน ไม่เว้นแม้แต่ในหนังสือพิมพ์ของหมอแดน บีช บรัดเลย์ (Dr. Dan Beach Bradley) ซึ่งเป็นหมอสอนศาสนาชาวอเมริกัน ได้นำแทนพิมพ์และตัวพิมพ์ภาษาไทยเข้ามาจากสิงคโปร์เมื่อ พ.ศ. 2378 (ค.ศ. 1835) (วัลลภ สวัสดิวัตลก, 2527: 99) ก็ยังคงสอดแทรกอุดมคติแบบคริสต์ลงไป ในหนังสือพิมพ์ด้วย ดังนั้นการกำเนิดขึ้นของภาษาย่อมมีจุดหมาย (อุทอง โฉวินทะ, 2544: 65) ไม่ว่าจะสุดท้ายปลายทางของภาษานั้นจะเป็นไปตามความต้องการของผู้ใช้ภาษาหรือไม่ก็ตาม

ด้วยเล็งเห็นถึงความจำเป็นในการเผยแพร่ความรู้ของตน บรรดามิชชันนารีจึงมีการจัดตั้งสามเณรราชวัลย์ขึ้นเพื่อเป็นพระศาสนจักรประจำท้องถิ่น โดยมุ่งหวังให้คนพื้นเมืองใกล้ชิดกับบาทหลวง และได้รับความรู้คริสต์ศาสนาและวิทยาการแบบชาวยุโรปไปพร้อมๆ กัน ถึงขั้นที่สร้างโรงเรียนนี้ติดกับโบสถ์ของตัวเองทุกครั้ง เมื่อยามที่มิชชันนารีจะต้องออกไปเผยแพร่ตามพื้นที่ต่างๆ (เรื่องเดียวกัน: 74) นับเป็นความพยายามที่จะเผยแพร่และสร้างมายาคติของตนให้เป็นรูปธรรมขึ้นบนแผ่นดินไทยเช่นกัน

การจัดระบบการศึกษาของเหล่ามิชชันนารีก็ทำให้เด็กหญิงมีโอกาสที่จะได้เรียนหนังสือเช่นเดียวกับเด็กชาย ซึ่งในสมัยนั้นจะมีเพียงแค่เด็กชายเท่านั้นที่ได้เล่าเรียนจากทางวัด โดยมีพระภิกษุเป็นผู้สอน โดยแบ่งโรงเรียนเป็น โรงเรียนฝึกหัดบาทหลวง หรือ สามเณรราชวัลย์ (สำหรับ

ชาย) กับสำนักนางชี (สำหรับหญิง) (เรื่องเดียวกัน: 75) ซึ่งสถานศึกษาเช่นนี้มีมาตั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งถึงสมัยที่รัชกาลที่ 4 ยังไม่ทรงขึ้นครองราชย์ จนกระทั่งการถือกำเนิดขึ้น โรงเรียนอัสสัมชัญก็ได้แยกระบบโรงเรียนและสามเณรวิทยาลัยให้เห็นเด่นชัดเป็นครั้งแรก แม้ว่าในช่วงแรกจะลำบากหาคนเรียนได้ยากต้องจนถึงขั้นต้องให้เงินเพื่อจ้างเด็กมาเรียนก็ตาม ต่อมาเมื่อโรงเรียนพอจะล้มตาอ้าปากได้ประกอบกับการที่รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สนับสนุนทางด้านการศึกษามากขึ้น โรงเรียนอัสสัมชัญจึงมีส่วนสำคัญในการพัฒนาระบบการศึกษาของไทย จึงอาจนับได้ว่าโรงเรียนนี้นับเป็นตัวอย่างที่ดีของการเริ่มสร้างมาตรฐานว่าด้วยรูปแบบที่เป็นปกติ (form of normalization) ของระบบการศึกษาแบบตะวันตกมาใช้ตอบสนองนโยบายรัฐไทย (เรื่องเดียวกัน: 149-150) และทำให้ระบบการศึกษาตะวันตกเป็นมาตรฐานของโรงเรียนไทยสมัยใหม่นับแต่นั้นเป็นต้นมา

ในบริบทประเทศไทยที่เกี่ยวข้องกับความทันสมัย (modern) นั้น นับแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมาที่ชาวตะวันตกได้แผ่อิทธิพลมาแสวงหาอาณานิคมในประเทศทางตะวันออก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว พระองค์ก็ได้ปฏิรูปการปกครองแผ่นดินครั้งใหญ่ในทุก ๆ ด้าน เหตุที่ทำให้ต้องปรับปรุงและปฏิรูปการปกครองแผ่นดินครั้งใหญ่ในแง่หนึ่งก็คือเรื่องความปลอดภัยของบ้านเมือง (ลินจี้ หะวานนท์, 2526: 104-106) และจะต้องพัฒนาบ้านเมืองให้มีความทันสมัยเพื่อต่อกรกับอำนาจคุกคามเหล่านั้น

แต่ภายใต้การจัดระเบียบแบบอาณานิคมของชาวตะวันตกนั้น ก็ไม่เพียงแต่เป็นอำนาจการควบคุมที่มาจากภายนอก เพราะยังมี “ลัทธิอาณานิคมจากภายใน” (endo-colonialism) ไม่ว่าจะเป็อำนาจของการจัดระเบียบวินัย (disciplinary) หรือการจิบจ้อง (the gaze) ผ่านเทคโนโลยีต่างๆ จนเข้าไปสู่การจัดการตัวเองของปัจเจก (self - government) (ปราโมทย์ ภัคคิณรงค์, 2547: 15) ซึ่งหมายความว่าสิ่งที่ประเทศไทยได้สร้างเอกลักษณ์หรือตัวตนให้กับทุกๆ อย่างภายในประเทศในนามความเป็น “อารยะ” และเพื่อการพัฒนาเอกลักษณ์ตัวตนประจำชาติ ที่คงไว้ซึ่งความ “ศิวิไลซ์” จะต้องจินตนาการ (imagination) ตัวตนของประเทศขึ้นมาและสร้างภาพลักษณ์ (image) ที่ทันสมัยเพื่อกลบเกลื่อนเรื่อง “ความด้อยพัฒนา” (underdevelopment) (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอบาร, 2538: 32) ในสายตาแบบตะวันตกออกไปในระดับปฏิบัติการของการสร้างภาพเชิงจินตนาการของความเป็นอารยประเทศ

พื้นที่ในระบบการศึกษาจึงเป็นเทคนิคการจัดการส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ต้องการที่จะพัฒนาความเป็นอารยประเทศ ให้เกิดขึ้นในนามความทันสมัย¹³ ด้วยเหตุผลของ

¹³ แต่ไมเคิล ไทรโม่เห็นด้วยที่ว่า สยามย่างเข้ามาในโลกสมัยใหม่ทางการเมืองหรือเทียบเท่า "นานาอารยประเทศ" (ยุโรป) ในสมัยรัชกาลที่ 5 เขากล่าวว่า “ในปี พ.ศ.2428 เจ้าฟ้าปฤษฎางค์ถวายฎีกาว่า สยามควรเป็นราชอาณาจักรใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) ปกครองด้วยสภาที่เลือกตั้ง (Parliamentary Democracy) แต่ ร.5 ทรงรังเกียจ, เราไม่ทราบจะทำไม บางทีพระองค์ทรงเห็นว่า พระองค์ทรงสมบูรณ์อำนาสิทธิราชย์ อาจจะ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงต้องการค้ำจุนกับอำนาจที่เกิดขึ้นทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ¹⁴ การศึกษาพื้นที่ในระบบการศึกษาจะต้องศึกษาในฐานะที่เป็นผู้กระทำผ่านเทคนิควิทยาการในการจัดการกับพื้นที่แบบต่างๆ (The techniques for appropriating spaces) และศึกษาระบวนการ ขั้นตอนและรายละเอียดในการผลิต/สร้างพื้นที่เหล่านี้ขึ้นมา และภาคปฏิบัติต่างๆ ของพื้นที่เหล่านี้ (spacing spatialisation, spatial practices) (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2543: 172)

หากจะว่าไปแล้ว ก่อนหน้าที่จะมีการจัดตั้งระบบการศึกษาแบบตะวันตกขึ้นมาในสังคมไทยหาได้มีสถาบันทางวิชาการที่แยกออกมาจากบริบทสังคมตรงๆ แต่การศึกษาอยู่ในบ้าน วัด และวัง ซึ่งสถาบันทั้ง 3 ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ความรู้ที่ได้รับจากทั้งสามแห่งนี้จึงเป็นความรู้ที่ไม่มากไม่น้อยไปกว่าที่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตบนพื้นฐานศาสนา พุทธและความเชื่อทางสังคม ทั้งสถาบันทางวิชาการประเภทนี้ยังไม่ใช่สถาบันการศึกษาที่ใช้เหตุผลแยกตัวออกไปจากความเชื่อในสังคม ดังเช่นอะคาเดมี (Academy) ของเพลโตในบริบทกรีกโบราณ ประกอบกับความเชื่อที่ผ่านกระบวนการสังสมในการใช้แก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน แม้จะปรารถนาและมีความเชื่อในโลกหน้า แต่ก็ยอมไม่ใช่โลกหน้าที่เปี่ยมไปด้วยแรงศรัทธาตามอย่างศาสนาคริสต์ หากกลับเชื่อโลกพระศรีอารีย์ที่ตอบสนองจินตนาการและความต้องการอันเป็นอุดมคติในแบบพุทธมากกว่า (อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล, 2549: 263) อีกทั้งแนวคิดที่อยู่บนพื้นฐานการสร้างสังคม “อุดมคติ” ของยุคพระศรีอารีย์ ก็ยังเป็นแนวคิดที่ “ด้าน” ความเชื่อแบบคริสต์ศาสนาด้วย กล่าวคือ เป็นแนวคิดที่เชื่อในพลังของบุคคลผู้บำเพ็ญเพียรพระบารมี หรือเป็นการบำเพ็ญเพียรโดยความตั้งใจพยายามของบุคคล ขณะที่แนวคิดของคริสต์ศาสนาเชื่อในอำนาจการทรงนำของพระเจ้าเท่านั้น แม้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กษัตริย์หรือรัฐจะพยายามเน้นการถือพุทธศาสนาที่มีเหตุและผลลงสู่สังคมอย่างมากก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถจัดความเชื่อต่างๆ ที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมในสังคมมาก่อน (ประสิทธิ์ พงศ์อุดม, 2533: 136-137)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ป้องกันแผ่นดินจากราชศัตรูได้คือว่า บางทีพระองค์ทรงถูกอังกฤษบังคับให้เปิดประเทศ (ไม่สักในภาคเหนือ, ดินบุกในภาคใต้) ให้อังกฤษโดยมีสัญญาลับ (เราไม่มีหลักฐาน) ว่าอังกฤษจะป้องกันไม่ให้ฝรั่งเศสมารังแก ปัญหาที่จะเกิดมาภายหลัง (แต่คนยุคนั้นคงมองไม่เห็น) คือ ในเมื่อชนชั้นปกครองสยามสวมบท “ผู้ดี” (อังกฤษ) แล้วปกครองแผ่นดินด้วยสมบูรณาญาสิทธิราชจําเป็นจะต้องสวมบท “ชนพื้นเมืองล้าหลัง” ที่น้อมรับการปกครองจากเบื้องบน, ไม่มีสิทธิ์มีเสียงที่จะเสริมสร้างสังคม อย่างไรก็ตาม สยามได้กลายเป็นอัตตาณานิคม (Auto-colony) โดยมีระบอบราชการแบบ ICS (Indian Civil Service) ที่มีหน้าที่บังคับบัญชาราชการ (ไม่ใช่รับใช้) พร้อมทั้งระบอบการศึกษาเพื่อผลิตเสมียนที่คิดเสรีไม่เป็น ระบอบอัตตาณานิคมทั้งสองนี้ยังคงครอบครองสังคมไทยจนทุกวันนี้” (ไมเคิล ไรท์, 2549)

¹⁴ อำนาจที่เกิดขึ้นทั้งจากภายในและภายนอกประเทศในที่นี่ได้แก่ อำนาจของกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาง และการล่าอาณานิคมของประเทศทางตะวันตก ตามลำดับ

ดังนั้น การมีอยู่ของโรงเรียนจึงกลายเป็นเรื่องแปลกในการเรียนและการรับรู้ของประชาชนในชาติสมัยนั้น เพราะการเรียนรู้ของพวกเขาเกิดจากการลงมือทำหรือจากการมีส่วนร่วมกับวัฒนธรรมภายในท้องถิ่น ประกอบกับการอบรมทางจริยธรรมจากวัด และความเข้าใจคำว่าโรงเรียนของประชาชนในสมัยนั้นก็ต่างออกไปจากที่เข้าใจในเวลานี้ ด้วยเหตุที่ไม่มีโรงเรียนปลูกขึ้นสำหรับเฉพาะการเรียนโดยตรง (ลินจี้ หะวานนท์, 2526: 101)

โรงเรียนของรัฐในฐานะสถานที่ให้ความรู้แบบทางราชการในความเข้าใจของประชาชนจึงไม่ใช่สถานที่เพื่อไปหาความรู้แบบที่จะหาได้ทั่วไป แม้รัชกาลที่ 5 ทรงต้องการที่จะให้การศึกษาเพื่อคนทั่วไปที่ไม่ใช่เพื่อเข้ารับราชการในเวลาต่อมา (วารุณี โอสธารมณี, 2524. หน้า 112.) โรงเรียนในความหมายของประชาชนจึงเป็นที่พิเศษ เป็นสถานที่ให้ความรู้แบบทางการ และเป็นโรงให้ความรู้ที่จะทำให้ตนเองเลื่อนไปสู่สถานะ “เจ้าคน นายคน” ที่ดียิ่งขึ้นไปในอนาคต ในเมื่อทิศทางความคิดเป็นเช่นนี้ การเข้าใจความรู้ของคนไทยที่มีต่อระบบการศึกษาจึงไม่ใช่การแสวงหาความรู้เพื่อพัฒนาสติปัญญาเพื่อการรู้จักตัวของตน หรือรู้จักตัวเองตามแบบของโสเครติส แต่เป็นการแสวงหาความรู้ในลักษณะคล้ายกับการสั่งสอนของบรรดาโซฟิสต์เพื่อที่จะนำไปปรับใช้กับ “ระบบ” ที่ถูกเตรียมไว้ให้เมื่อคราวที่จบการศึกษาออกไป ซึ่งค่านิยมที่มีต่อโรงเรียนรัฐนี้ถูกสืบทอดมาจนถึงการเลือกสถานศึกษาให้แก่บุตรหลานตนในเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ความเป็นรัฐสมัยใหม่ได้พัฒนาเครื่องมือทางด้านอุดมการณ์ (ideological apparatus) ได้อย่างแนบเนียนและมีประสิทธิภาพสูงสุดจึงไม่แตกต่างไปจากศาสนาใหม่ เพียงแต่รัฐเป็นศาสนาใหม่ที่ไร้ตัวพระเจ้า (religious without God) สถิตอยู่ ณ ทุกที่ทุกเวลา (omnipotence, omnipresence) และยังทำหน้าที่ไม่ต่างไปจากจุดมุ่งหมายสูงสุดของศาสนา (พิศาล มุกดาภิรมย์, 2542: 203) การเรียนที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบการศึกษาสมัยใหม่ กลับใช้การกล่อมเกลางเชิงอุดมการณ์จากรัฐแทนที่จะเป็นจริยธรรมในเชิงศาสนาแบบเดิม หากมองในแง่นี้ประกอบกับการเข้ามาของระบบการศึกษาแบบตะวันตกแล้ว การศึกษาแบบสมัยใหม่ของไทยจึงขาดความหนักแน่นทางจริยธรรมในการให้ความรู้แก่ประชาชน แต่ในขณะเดียวกันรัฐไทยก็ได้เพิกเฉยต่อบทบาทของศาสนาที่มีต่อสังคมไทยแต่ประการใด รัฐไทยกลับยกเอาสถาบันศาสนาเข้ามาเป็นองค์ประกอบหนึ่งของความมั่นคงในชาติที่ประกอบไปด้วย ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

ซึ่งชาลส์ เอฟ. คายส์ (Charles F. Keyes) ทำวิจัยเกี่ยวกับเด็กนักเรียนในชนบทภาคอีสานของไทยได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับสถาบันทั้งสามไว้ว่า ในทุกห้องเรียนจะมีสัญลักษณ์ของทั้งสามสถาบันดังกล่าวติดอยู่ที่หน้าห้องเหนือกระดานดำ ซึ่งนั่นก็เป็นการเปิดพื้นที่ให้เด็กได้ซึมซับวัฒนธรรมและองค์ประกอบที่เชื่อมโยงกับความเป็นชาติไทยมากขึ้น (ประสิทธิ์ ลิปรีชา, 2550. หน้า 284.) ทำให้ตัวเด็กเริ่มตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติไทยซึ่งเป็นวัฒนธรรมประดิษฐ์ (invention of tradition) ผ่านกระบวนการเรียนการสอนระบบโรงเรียน (ประสิทธิ์ ลิปรีชา, 2550: 303) ซึ่งสิ่งเหล่านี้คายส์เรียกว่าเป็น “โลกที่ถูกนำเสนอให้” (proposed world) จากทางรัฐ เป็นโลก

แห่งความรู้ที่ไม่ได้อยู่บนประสบการณ์จริงหรือพื้นฐานความสัมพันธ์ในวิถีชีวิตจริงของชาวบ้าน แต่เป็นชุดของข้อมูลข่าวสารที่มีความเชื่อมโยงกัน ที่ถูกนำเสนอผ่านสิ่งที่เรียกว่า “งานแห่งวัฒนธรรม” (work of culture) ซึ่งเป็นการเปิดความเป็นไปได้ของความสัมพันธ์ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในอนาคต (Keyes, Charles F. 1991a. pp. 89-90) โดยคาดสมื่อนักเรียนเป็นผู้ที่ข้อมูลข่าวสารถูกส่งผ่าน (passive recipients) โดยเนื้อหาของความรู้อันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการกล่อมเกลாதงสังคมที่ถูกหยิบยื่นให้เด็กนักเรียนนั้นได้รับการกำหนดขึ้นโดยผู้นำซึ่งมีบทบาทสำคัญในรัฐ

ดังนั้นโรงเรียนจึงไม่ได้ทำหน้าที่เพียงการกล่อมเกลาคให้เด็กกลายเป็นผู้ใหญ่หรือพลเมืองที่ดีของประเทศชาติเท่านั้น แต่เด็กที่ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ทั้งในโลกของความจริงในสังคมนอบข้างที่เติบโตขึ้นกับความรู้ในสังคมโลกภายนอกที่ถูกหยิบยื่นให้โดยโรงเรียนอันมีจุดมุ่งหมายที่จะป้อนพวกเขาเข้าสู่ภาคแรงงานในเมืองเป็นหลักนั้น ในด้านหนึ่ง บรรดาเด็กๆ ได้ซึมซับเอาระบบความเชื่อและวิถีชีวิตที่เป็นประเพณีวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เติบโตขึ้นมาแล้วได้พบเห็นและเรียนรู้อยู่เป็นประจำ ไม่ว่าจะเป็นวิธีการผลิตด้านการเกษตรที่เกิดขึ้นในรอบปี เรื่องเล่าและพิธีกรรมตลอดจนระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชน ในขณะที่อีกด้านหนึ่งนั้น พวกเขาก็ได้เรียนรู้และค่อยๆ ซึมซับสำนึกที่ว่าตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของชาติและโลกภายนอก โดยผ่านเนื้อหาในตำราและกิจกรรมที่เป็นเชิงสัญลักษณ์ที่พวกเขาเรียนรู้มาจากโรงเรียน (Keyes, Charles F. 1991b. p. 2)

และเมื่อมีการจัดตั้งระบบการศึกษาแบบตะวันตกอย่างเป็นทางการขึ้นมาภายในรั้วของโรงเรียน อาณาเขตภายในรั้วของโรงเรียนจึงไม่เพียงกำหนดตำแหน่งพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ของอณานิคมทางความรู้ของตะวันตกอย่างเป็นทางการขึ้นมา หากแต่โรงเรียนยังกลายเป็นพื้นที่การปะทะประสาน (site of contestation) ระหว่างความรู้ที่ถูกกล่อมเกลามาจากทางรัฐกับอุดมการณ์ของสภาวะสมัยใหม่ (modernity) แบบตะวันตกที่สอดแทรกมากระบบการศึกษาไปพร้อมๆ กัน พื้นที่ในการแสวงหาความรู้ของโรงเรียนจึงเต็มไปด้วยตรรกะแห่งการกดบังคับจากอำนาจทั้งรัฐไทยและการศึกษาสมัยใหม่ที่รับเข้ามา

โรงเรียนจึงมีฐานะเป็นหนึ่งในเครื่องมือทางด้านอุดมการณ์ (idea logical apparatus) ของความเป็นรัฐสมัยใหม่ เป็นพื้นที่ที่ถูกสถาปนาเชิงสถาบันที่ปะทะกับพื้นที่ความเป็นส่วนตัวในระดับการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ โรงเรียนจำลองความคิดความอ่านที่รัฐพยายามปลูกฝัง และเป็นแบบจำลองเชิงรูปธรรมของอำนาจรัฐในระดับการศึกษาของคนในสังคมหนึ่งๆ ขอบเขตในการจินตนาการของรัฐชาติถูกสร้างขึ้นภายในอาณาเขตทางกายภาพของโรงเรียนและพยายามจะสถาปนาตัวตนขึ้นในพื้นที่สมอบของคนในรัฐ โดยผ่านการศึกษา โรงเรียนในฐานะสถาบันการศึกษาสมัยใหม่ จึงเป็นอณานิคมทางความรู้ที่ถูกจินตนาการขึ้นมา (imagined colonization of knowledge) โดยการกล่อมเกลามาของรัฐชาติที่พยายามจะทันสมัยตามอย่างตะวันตก และเป็นอณานิคมที่ประชาชนไม่มีความสามารถในการที่จะจินตนาการได้เอง (imaging

colonization) และจำต้องพึ่งการกล่อมเกลามาจากทางรัฐ และรัฐก็ได้ส่งผ่านความคิดรัฐไทยสมัยใหม่ลงไปพร้อมๆ กันกับระบบการศึกษาแบบตะวันตกที่รับเข้ามาสู่ประชาชน

ในทิศทางกลับกัน การเรียนรู้ตามวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านทั่วไปหรือการเรียนรู้ที่ปรากฏในวัดนั้น ก็ยังดำเนินการต่อไปอยู่เรื่อยๆ โดยไม่เกี่ยวข้องกับระบบการศึกษาที่เริ่มจะมีเข้ามาตามความเข้าใจของประชาชน เนื่องด้วยเป็นเรื่องไกลตัว และยังไม่เหมาะกับการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันของตนเอง การก่อตัวขึ้นของระบบการศึกษาและการมีอยู่ของโรงเรียนในช่วงนั้นจึงเป็นการก่อตัวขึ้นมาท่ามกลางความแปลกแยกกับบริบทชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมไทย

เรื่องราวของโรงเรียนและระบบการศึกษากลับกลายเป็นเรื่องแปลกปลอมในชีวิต แต่การดำรงชีวิตประจำวันที่จะต้องอยู่ร่วมกันกับสิ่งเหล่านี้รวมไปถึงอำนาจจากรัฐไทยเป็นสิ่งที่จำเป็น การปฏิเสธที่จะไม่ยอมรับการมีอยู่โรงเรียนของคนไทยจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ การตีความโรงเรียนและความรู้ชนิดใหม่จึงเป็นเรื่องที่สำคัญและจำเป็น แต่กระนั้นเอง การไม่มีประวัติศาสตร์รากฐานภูมิปัญญาแบบเดียวกันก็ทำให้การตีความ โรงเรียนและระบบการศึกษาของคนไทยจึงแปลกออกไปอย่างที่เราควรจะเป็น

ในรัฐไทยสมัยใหม่ โรงเรียนจึงกลายเป็นพื้นที่การสถาปนาความรู้ให้เป็นรูปธรรมในเชิงประสบการณ์ และมีฐานะเป็นสภาวะแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ซับซ้อนและเป็นพื้นที่พิเศษเฉพาะชนิดที่จำเป็นจะต้องมี ซึ่งเป็นเทคโนโลยีการจัดการทางสังคม (Governmental social technology) อย่างเป็นระบบ และเป็นพื้นที่ของการปฏิบัติการทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับโลกในเวลาเดียวกัน [อย่างที่ ตรินห์ มินห์ ฮา (Trinh Minh Ha)¹⁵ เรียกว่า “the global in the local, the local in the global”] โรงเรียนแสดงภาพตัวแทนทั้งส่วนเฉพาะ พื้นฐานเบื้องต้น และบุคลิกภาพลึกๆ ที่ซ่อนอยู่ (deeply characteristic) ของสถาบันรัฐชาติสมัยใหม่ (Peim, Nick, 2548.) ที่เริ่มต้นในการสถาปนาตัวเองขึ้นราวปลายศตวรรษที่ 16 พร้อมๆ กันกับแนวคิดเรื่องประชานิยม (populism)

ต่อมาในราวคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 ความเป็นสมัยใหม่ได้ถ่ายทอดเทคนิคในการจัดการแบบร่วมสมัยลงสู่รัฐ โรงเรียนมายังนักเรียนอย่างเข้มข้น เพอร์คินสัน (Henry J. Perkinson, 1993: 4-6) อธิบายว่า ทฤษฎีการศึกษาสมัยใหม่เริ่มจาก ฟรานเซส เบคอน (Francis Bacon) โดยอาศัยแนวคิดแบบอริสโตเติลนั้น เบคอนเสนอว่า มนุษย์ได้รับความรู้โดยผ่านประสาทสัมผัส และยืนยันว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์พัฒนาขึ้นมาด้วยการใช้เหตุผลแบบอุปนัย ตามทฤษฎีนี้ผู้สอนสามารถ “ถ่ายทอด” ความรู้ให้กับทุกคน โดยการแสดงโลกที่เป็นจริงให้ผู้เรียน “เห็น” และผู้เรียนก็จะรับรู้ความเป็นจริงได้ด้วยประสาทสัมผัสของพวกเขา โดยมีผู้สอนยุคสมัยใหม่คนแรกคือ จอห์น อามอส โคมินิอุส (John Amos Comenius) ที่ได้เขียนหนังสือไว้จำนวนมากในศตวรรษที่ 17

¹⁵ ตรินห์ มินห์ ฮา (Trinh Minh Ha) ศาสตราจารย์ทางด้านสตรีศึกษาและวาทศิลป์ (ภาพยนตร์)

รวมทั้งเรื่อง “The World through Sense Picture” และ “The Great Didactic” (ซัชซัย คุ่มทวิพร, 2549: 46)

การจัดตั้งทฤษฎีการศึกษาแบบสมัยใหม่ขึ้นมาประกอบกับความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีการก่อสร้างในสมัยนั้น ก็ได้ทำให้การออกแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ (modern architecture) มีความเป็นไปได้ที่จะออกแบบอาคารที่สอดคล้องกับปรัชญาในสมัยนั้นมากขึ้น และด้วยเหตุที่พื้นที่คือ ฐานรากของการทำงานของอำนาจทุกชนิด (space is fundamental in any exercise of power) (Foucault, 1984: 252 อ้างใน ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร, 2543: 196) อาคารและการวางผังโรงเรียนในแบบปิดล้อมพื้นที่จึงถูกสร้างและออกแบบตัวอาคารแนวที่ยึดถือหน้าที่ใช้สอยเป็นหลัก (form follow function)¹⁶ หรือที่เรียกกันว่า “หน้าที่ใช้สอยนิยม” (functionalism) โดยที่รูปทรง (form) ภายนอกสะท้อนถึงหน้าที่ใช้สอยภายใน และองค์ประกอบสถาปัตยกรรมต่างๆ ควรแสดงให้เห็นหน้าที่ของมันอย่างชัดเจน รวมทั้งองค์ประกอบทางด้านโครงสร้างและวัสดุ จึงสอดคล้องกับอุดมการณ์และระเบียบวิธีการจัดการพื้นที่ว่าง (space) ของโรงเรียนทั้งตัวอาคารและการจัดวางผังบริเวณโรงเรียน กล่าวด้วยการจัดพื้นที่ตามหน้าที่ใช้สอย จะค่อยๆ เข้ามากำหนดวิธีการใช้พื้นที่ซึ่งโครงสร้างของอาคารเว้นว่างไว้และเป็นพื้นที่ซึ่งพร้อมต่อการใช้งานหลากหลายรูปแบบ (มิเชล ฟูโกต์, 2547: 21) ระเบียบวินัยจึงเริ่มดำเนินการด้วยการจัดแยกปัจเจกบุคคลทั้งหลายออกเป็นสัดส่วนโดยอิงกับพื้นที่ พร้อมกับได้สร้างเทคนิคต่างๆ ขึ้นมา (เรื่องเดียวกัน: 16) เพื่อให้ตัวของปัจเจกมีศักยภาพ มีความสามารถในการสร้างผลิตผลต่างๆ ซึ่งแนวคิดเรื่องวินัย (Discipline) ได้กลายมาเป็นหลักการสำคัญของเทคนิคการเมืองของร่างกาย ฟูโกต์จึงให้ความเห็นว่า วินัยก็คือ ความสัมพันธ์เชิงอรรถประโยชน์และความอ่อนน้อมง่าย (utility – docility) หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การที่ร่างกายนั้นตกอยู่ในสภาพของการเป็นขั้บเจก (subject)¹⁷ และการผลิตผลนั่นเอง (ชเนศ วงศ์ยานนาวา, 2532: 37)

ในโลกของระเบียบวินัย ระเบียบวินัยนับเป็นศิลปะของการจัดอันดับและเป็นเทคนิคสำหรับเปลี่ยนแปลงลักษณะการจัดสรร ได้ทุกเมื่อ กล่าวคือ กลุ่มคนถูกแยกออกเป็นตัวปัจเจกด้วยการจัดวางตำแหน่งที่ไม่ตายตัว แต่เป็นการกระจายปัจเจกให้ไหลเวียนไปในเครือข่ายของสัมพันธ์

¹⁶ สถาปนิกอย่าง หลุยส์ เฮนรี ซัลลิแวน (Louis Henry Sullivan: 1856-1924) กล่าวไว้ในหนังสือ The Autobiography of an Idea (1924) ว่าวลี “form follow function” นี้ มีความหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันหลายประการ กล่าวคือ “form” อาจ “follow function” ในแง่หน้าที่ใช้สอยของอาคาร หรือ “form” อาจ “follow function” ในแง่ของโครงสร้างวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง หรือ “form” อาจ “follow function” ในแง่สุนทรียภาพของอาคารก็ได้ (วิจิตร เจริญภักตร์, 2539. หน้า 67-87)

¹⁷ การที่ร่างกายนั้นตกอยู่ในสภาพของการเป็นขั้บเจก (subject) ในที่นี้ไม่ได้บ่งบอกถึงสภาวะของความเป็นผู้ถูกกระทำแต่เพียงฝ่ายเดียวจากแนวคิดเรื่องวินัย แต่ในความเป็นขั้บเจกที่เกิดขึ้นในอีกทิศทางหนึ่งก็สร้างความเป็นปัจเจกของคนขึ้นมาด้วยเช่นกัน

ภายในระบบ (มิเชล ฟูโกต์, 2547: 25) ซึ่งในศตวรรษที่ 17 นี้เองที่ฟูโกต์เห็นว่าองค์กรทางศาสนา (ecclesiastical institution) ได้หมดบทบาทลงไป โดยถูกทดแทนด้วยบทบาทของรัฐสมัยใหม่ ที่มีความสามารถรวมเอาปัจเจกชนเข้าไปไว้ในรัฐได้ภายใต้เงื่อนไขเฉพาะหนึ่งๆ โดยปัจเจกชนเหล่านี้จะถูกจัดวางให้อยู่ในรูปเฉพาะชนิดใดชนิดหนึ่ง เช่นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับปัจเจกชนกับการศึกษา การอุตสาหกรรมหรือศาล การสาธารณสุข เป็นต้น ดังนั้น “รัฐก็คือมาตริคสมัยใหม่ของการทำให้เป็นปัจเจกชน (modern matrix of individualization) หรืออำนาจของพระแบบใหม่” (ชเนศ วงศ์ยานนาวา, 2532: 24-25)

ซึ่งเป้าหมายสำคัญของการใช้อำนาจในสังคมยุคใหม่นี้ก็เพื่อที่จะทำให้สมาชิกในสังคมมีลักษณะของความเป็นปัจเจกชน (individualization) โดยสัมพันธ์ทางอำนาจในรูปของดิสคอร์ท¹⁸ เรื่องของมนุษยนิยม (humanism) ที่พยายามจะเสนอถึงความเป็นคนมีสภาวะของความเป็นองค์อธิปัตย์อยู่ สภาวะการณดังกล่าวของปัจเจกชนแสดงถึงการปฏิเสธการครอบงำ และการใช้อำนาจจากภายนอก นั่นก็หมายความว่ามีการมีเสรีภาพของมนุษย์ในสังคมสมัยใหม่ สำหรับฟูโกต์แล้วการที่มนุษย์ยังแสดงตัวว่ามีเสรีภาพมากเท่าใด ก็หมายความว่ามนุษย์ยังถูกระทบหรือเป็นผลผลิตของอำนาจมากขึ้นเท่านั้น ถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือมนุษย์ในสังคมยุคใหม่ได้กลายเป็นซับซ้อนมากขึ้น (ชเนศ วงศ์ยานนาวา, 2532: 36-37) การเป็นซับซ้อนของมนุษย์ในสังคมยุคใหม่นี้ มีความสำคัญเช่นเดียวกับความสามารถในการสร้างผลิตผลต่างๆ การที่ร่างกายจะมีประโยชน์นั้นมิได้เกิดขึ้นจากการมีความสามารถในการสร้างผลิตผลเท่านั้นแต่ยังจะต้องเป็นซับซ้อนด้วย

การเป็นซับซ้อนนี้มีได้เกิดขึ้นจากการใช้การครอบงำทางอุดมการณ์หรือการใช้ความรุนแรง เพื่อให้ยอมจำนนเพื่อที่จะตอบสนองความต้องการของบุคคลอื่นเท่านั้น การเป็นซับซ้อนยังเกิดขึ้นจากการปฏิบัติต่อตัวเองอีกด้วย เช่น การฝึกฝนร่างกายของนักเรียนและทหาร เพื่อที่จะทำให้ผู้ฝึกฝนเหล่านั้นสามารถที่จะบรรลุเป้าหมายของตนเองได้ การฝึกฝนเหล่านี้ทำให้ผู้ฝึกฝนสามารถที่จะพัฒนาตัวเองขึ้นมา ซึ่งจะก่อให้เกิดบุคลิกภาพที่เหมาะสมในการที่จะเป็นปัจเจกชนในสังคมยุคใหม่ ฟูโกต์เห็นว่าการพัฒนาและฝึกฝนตนเองนั้นเป็นการนำเอาแนวความคิดเรื่องวินัย (discipline) เข้ามาใช้แทนที่การใช้อำนาจทารุณ โหดร้าย (ชเนศ วงศ์ยานนาวา, 2532: 37) ในการที่รัฐใช้ควบคุมปัจเจกดังปรากฏในสมัยกลางก่อนหน้านี้

หากจะกล่าวในแง่การจัดพื้นที่ของโรงเรียน แนวคิดเรื่อง “อันดับ” ในพื้นที่ระบบโรงเรียนได้หันมาอิงกับรูปแบบการจัดแยกปัจเจกบุคคลเป็นสัดส่วนดังที่พบได้ในพื้นที่ประเภทอื่นๆ เช่นการจัดแถวที่นั่งอย่างเป็นระเบียบในห้องเรียน การจัดทางเดินในอาคาร การจัดลานกลางอาคาร

¹⁸ ดิสคอร์ท (discourse) หรือวาทกรรมในที่นี้เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจของเงื่อนไขต่างๆ ที่ก่อตัวขึ้นมาเป็นแนวคิดมนุษยนิยมที่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 16-17 ดูบท 3.3 การควบคุมอำนาจของความรู้ในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาถึงยุคล่าอาณานิคม

สำหรับการละเล่นช่วงพัก นักเรียนแต่ละคนจะถูกจัดอันดับตามความสามารถเฉพาะตัวจากงานเป็นชั้นๆ ที่ได้รับมอบหมายและจากการทดสอบเป็นคราวๆ การจัดลำดับชั้นเรียนเรียงไปตามอายุเด็กนักเรียน จัดลำดับวิชาต่างๆ ว่าอะไรต้องเรียนก่อนเรียนหลัง และจัดลำดับเนื้อหาของแต่ละวิชาจากง่ายไปสู่ยาก ภายในระบบการไล่เรียงลำดับอันถือเป็นกฎเกณฑ์นี้ นักเรียนแต่ละคนจะเปลี่ยนอันดับไปเรื่อยๆ ขึ้นอยู่กับอายุ ความสามารถและความประพฤติก่อนหน้านี้ เด็กจะเลื่อนไปเรื่อยๆ ตามชุดช่อดารางในจินตนาการที่กำกับลำดับสูงต่ำของความรู้ความสามารถ และช่อดารางตามพื้นที่จริงภายในห้องเรียนและภายในโรงเรียนที่บ่งบอกถึงการจัดแยกคุณค่าและความคิดความชอบเป็นสัดส่วนเป็นการสร้างสภาพแวดล้อมที่รอบด้านในการจัดการกับตัวปัจเจกที่ต้องเข้ามาอาศัยในพื้นที่ของโรงเรียน โดยที่ทั้งทางกายภาพและทางจิตสำนึก โดยที่ทั้งผู้ใช้อำนาจและผู้รองรับอำนาจต่างก็ไม่รู้ตัว

การจัดพื้นที่เช่นนี้ไม่เพียงทำให้โรงเรียนกลายเป็นเครื่องจักรสำหรับการเรียนการสอน แต่ยังเป็นเครื่องจักรสำหรับควบคุมดูแล จัดลำดับสูงต่ำ และให้รางวัลตอบแทน (มิเชล ฟูโกต์, 2547: 27-29) ที่ไม่เพียงแต่ตัวเด็กผู้เรียนเท่านั้นที่ได้รับผลจากการจัดการระบบโรงเรียนเช่นนี้ การจัดพื้นที่ที่เกิดขึ้นยังส่งผลไปถึงตัวครูผู้สอนจนกระทั่งถึงผู้บริหารต่างๆ ในโรงเรียนด้วยเช่นกัน ที่จะต้องมีพื้นที่ในการควบคุม ดูแล เป็นของตัวเอง โดยแบ่งตามตำแหน่งของตน และประเภทของความรู้ต่างๆ ที่มีอยู่

แต่กระนั้นในความเป็นสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นก็ยังมีสัญญาณ (sign) แห่งอำนาจพระแบบเก่าปรากฏอยู่เช่นกัน เช่น การมีตำแหน่ง อธิการบดี คณบดี รองคณบดี หรือแม้แต่ชื่อของสาขาหรือคณะต่างๆ ในมหาวิทยาลัยที่ยังสะท้อนถึงระบบ “วรรณะ” หรือลำดับชั้นของสมัยกลาง (ฟิลิปป์ โคตรสุโพธิ์ และอันส์ ฌอร์ฌส์ เดอคร็อบ, 2545: 11) แม้กระทั่งในโรงเรียนคริสต์ในปัจจุบัน ก็ยังมีการเรียกครูเพศชายว่า “มาสเตอร์” ที่แผลงมาจากคำว่า “master” ที่แปลว่าเจ้านายเช่นกัน ในขณะที่ครูเพศหญิงไม่มีการเรียกขานเช่นนี้ อีกทั้งยังมี ภราดา คุณพ่อ บราเธอร์ (Brother) และซิสเตอร์ (Sister) อันเปรียบได้กับครอบครัวที่มีหน้าที่ดูแลนักเรียนที่เปรียบเสมือนลูกผ่านระเบียบข้อบังคับของโรงเรียนอย่างใกล้ชิด

พื้นที่แห่งระเบียบวินัยเป็นพื้นที่แบบประสมประสาน เป็นทั้งพื้นที่ในความเป็นจริงซึ่งกำหนดแบบแผนการจัดวางอาคาร ห้องหับ เครื่องเรือน และเป็นพื้นที่ในมโนคติไปด้วยเพราะว่าการระบุคุณลักษณะ การประเมินคุณค่า และการบังคับบัญชาตามลำดับชั้นได้ถูกฉายลงไปบนแบบแผนดังกล่าว (มิเชล ฟูโกต์, 2547: 30) ซึ่งไม่เพียงเป็นพื้นที่ในมโนคติตามแบบที่ฟูโกต์วิเคราะห์ไว้เท่านั้น คนไทยยังเข้าใจในเรื่องการใช้พื้นที่ที่หลากหลายมากไปกว่าที่คิด อย่างเช่น การเข้าร่วมในกิจกรรมพิธีกรรมที่เป็นสัญลักษณ์ของโรงเรียน (school rituals) ที่ไม่เพียงแต่เน้นความเชื่อทางด้านศาสนาเท่านั้น หากบางครั้งก็ยังสะท้อนถึงความเชื่อที่ต่างออกไปด้วย เช่น การไหว้ครูในแบบพราหมณ์ การรับน้องใหม่ พิธีรับประกาศนียบัตร และการเฉลิมฉลองวันหยุดนักขัตฤกษ์

(celebration of national holidays) ที่รัฐกำหนดขึ้นมา คายส์เรียกสิ่งต่างๆ เหล่านี้ว่าล้วนเป็นวัฒนธรรมประดิษฐ์จากสังคมของไทยทั้งสิ้น (Keyes, Charles F. 1991b. p. 11) หากจะกล่าวอีกนัยยะก็คือ โรงเรียนของไทยจึงเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยอำนาจ เป็นอำนาจที่มาจากกรรล่อมเกล้าของรัฐ ที่เข้ามาประสมประสานกับอำนาจของระบบการศึกษาสมัยใหม่ และจะต้องปะทะเข้ากับปัจเจกที่เคลื่อนไหวภายใต้พื้นที่ต่างๆ ของอำนาจที่โรงเรียนได้กำหนดขึ้น เพราะสังคมที่ปราศจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจจะมีอยู่เฉพาะเป็นภาพนามธรรมเท่านั้น (A society that power relations can only be an abstraction) (Foucault, 1983. pp. 222-223) แต่ถ้าครั้งจะมองว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดในพื้นที่ของโรงเรียนนั้นเป็นผลมาจากระบบและผู้ควบคุมระบบแต่เพียงฝ่ายเดียว (passive relation) ก็ยังเป็นการมองความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นในแง่ลบจนเกินไป เพราะอำนาจนั้นสามารถที่จะมองในเชิงบวกได้เช่นกัน อีกทั้งการใช้อำนาจที่สำคัญก็คือการสร้างโอกาส/ความเป็นไปได้ให้เกิดการกระทำบางอย่างขึ้น (open field of possibilities / the possibility of conduct:) (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2543: 21) นั่นก็ทำให้เกิดความเป็นไปได้ที่จะมองอำนาจในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่จะมุ่งไปสู่การผลิความจริงหรือสัจจะ (truth) ที่จะต้องตรวจสอบคุณค่าของมันในบริบทที่เฉพาะเจาะจง

การที่โรงเรียนแยกเอาจริยธรรมทางศาสนาที่ได้รับมาจากวัดออกจากระบบการศึกษาสมัยใหม่ส่งผลให้วัฒนธรรมการเรียนรู้ของคนไทยเปลี่ยนไป โรงเรียนจึงอยู่ในฐานะที่เป็นพื้นที่ของความขัดแย้งที่หลากหลายในการแสวงหาความรู้ที่ถูกปลูกฝังมาจากสังคมพุทธศาสนาของคนไทยกับระบบจริยธรรมสมัยใหม่ที่ประกอบตัวขึ้นมาจากวัฒนธรรมลายลักษณ์ของโลกการศึกษาตะวันตก

ในต้วบทนี้จะเป็นการนำเสนอโรงเรียนในฐานะพื้นที่สมัยใหม่ที่ไทยได้รับมาจากการเผยแพร่ความรู้ของชาวตะวันตก และปรับเอาแนวคิดต่างๆ เหล่านั้นเข้ามาใช้กับวิถีคิดของตน และสร้างความหมายโรงเรียนเป็นของตนเอง ตลอดจนวิเคราะห์ถึงกระบวนการในการใช้เทคนิคต่างๆ ที่ควบคุมอำนาจและความรู้ที่มีในสถานศึกษา โดยอธิบายแบ่งเป็นหัวข้อย่อยดังนี้

- 4.2.1 ห้องเรียน: พื้นที่แห่งการเผชิญหน้าระหว่างครูกับนักเรียน
- 4.2.2 ตารางเวลา
- 4.2.3 การสอบ
- 4.2.4 วิทยานิพนธ์
- 4.2.5 แบบเรียน
- 4.2.6 เครื่องแบบและทรงผม
- 4.2.7 ครูกับการสอนจริยธรรมในโรงเรียน
- 4.2.8 ระเบียบวินัยและการลงโทษในโรงเรียน
- 4.2.9 ความจำเป็นที่จะต้องมิโรงเรียน

4.2.10 สรุปหัวข้อ 4.2

4.2.1 ห้องเรียน

วิธีการจัดการพื้นที่ที่ละเอียดอ่อนลงไปก็คือ อาศัยหลักการจัดวางตำแหน่งชั้นพื้นฐาน หรืออีกนัยหนึ่งคือ การตีตาราง กล่าวคือกำหนดให้ปัจเจกบุคคลแต่ละคนอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ของตน และในแต่ละตำแหน่งก็จะมีคนประจำเพียงหนึ่งคน พื้นที่ของระเบียบวินัยมักจะแบ่งซอยเป็นหน่วยย่อยเท่าๆ กับจำนวนคนหรือองค์ประกอบที่ต้องการจัดแยกเป็นสัดส่วน โดยกำหนดพื้นที่ส่วนตัวของปัจเจกผ่านโต๊ะเรียน อันเป็นพื้นที่ที่สามารถระบุได้เสมอว่าใครอยู่ใครขาด สามารถรู้ได้ว่าจะหาบุคคลต่างๆ ให้พบได้ที่ไหนและอย่างไร อีกทั้งยังจัดการสร้างระบบสื่อสารที่ก่อประโยชน์และชัดเจนวางการสื่อสารแบบอื่นๆ ช่วยให้สามารถเฝ้าดูพฤติกรรมของแต่ละคนได้ทุกขณะ สามารถประเมิน ให้คุณ ให้โทษ ตรวจสอบวัดคุณภาพและความดีความชอบของแต่ละบุคคลได้ นั่นก็คือระเบียบวินัยได้จัดระเบียบพื้นที่ในเชิงวิเคราะห์ขึ้น (มิเชล ฟูโกต์, 2547: 20)

โดยการยื่นของครูอยู่ที่หน้าห้องเรียนเป็นการสถาปนาจุดรวมสายตาด้านเดียว (one point perspective) ของนักเรียนที่สะท้อนออกมาจากตำแหน่งยืนของครูที่หน้าห้องมาสู่ตัวนักเรียนเอง ด้วยที่ว่าครูทำหน้าที่สอนและกุมอำนาจในการให้ความรู้และอำนาจในการจัดการภายในห้องเรียน แต่กระนั้นอำนาจของครูไม่ใช่เกิดจากบทบาทหรือสถานะของครูเพียงฝ่ายเดียว อำนาจของครูเกิดจากการยินยอมของนักเรียนด้วย เป็นการยินยอมที่ให้อำนาจแก่ครูในการยื่นสอนหน้าห้อง เพื่อเป็นจุดรวมสายตาและความรู้ของนักเรียน และด้วยเหตุที่เวลานั้นนอกจากครูจะมีอำนาจในการมองความเป็นไปรอบๆ ห้องแล้ว ตัวของนักเรียนเองก็มีอำนาจในการจ้องมองที่ทำให้ครูต้องทำหน้าที่ของตนไป การมองของครูจึงไม่ใช่การมองของคนเพียงคนเดียวแต่เป็นการมองจากจุดรวมสายตาของนักเรียนภายในห้อง ในแง่นี้การมองที่มีอำนาจของครูเกิดจากการมองของนักเรียนทุกคน ดังนั้นอำนาจการมองแต่เพียงฝ่ายเดียวภายในห้องเรียนจึงไม่เคยเกิดขึ้นจริง¹⁹

การนั่งอยู่ที่หลังห้อง นักเรียนสามารถที่จะกวาดตาดูทุกสิ่งทุกอย่างที่กำลังเกิดขึ้นได้ ด้วยเหตุดังนั้น จึงได้รับความรู้ทั้งหมดเกี่ยวกับสถานการณ์ดังกล่าว ทั้งตัวความรู้และบริบทภายในห้องเรียน การนั่งอยู่ที่หลังห้องสามารถทำให้พวกเขามีระยะห่าง (distant) หรือแยกห่างจากคนที่มีความอำนาจ (อาจารย์) ซึ่งนั่นหมายความว่า พวกเขาจะถูกสังเกตโดยผู้สอนได้น้อยลง และด้วยเหตุนี้ จึงมีอิสรภาพมากกว่าที่จะทำอะไรตามที่พวกเขาต้องการ (สมเกียรติ ตั้งนโม, 2547: 84) การมีระยะห่างจ้องมองระหว่างครูที่อยู่หน้าห้องกับเด็กที่อยู่หลังห้องนั้น มีระยะการมองที่ทั้งคู่มีจุดหยุดสายตาของผู้จ้องมอง ด้านหน้าห้องมีกระดาน และด้านหลังห้องก็มีกำแพง จุดสิ้นสุดการมองของทั้งคู่ทำให้

¹⁹ ดู Michel Foucault, Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977, ed. Collin Gordon (London: Harvester Wheatsheaf, 1980), p. 162

อำนาจในการมองของทั้งสองเท่ากัน มีระยะห่างพอๆ กัน ต่างคนมีพื้นที่ด้านหลังของตัวเองเป็นที่แสดงตัวตนภายในห้องเรียน

การที่นักเรียนพึงจะมีปฏิกริยาต่อ “การมอง” ของครู เราอาจให้เหตุผลว่า เพราะการมอง “ถูกทำให้เป็นภาษา” เทียบกับภาษาในตัวมันเองที่มีมิติของภาพร่วมอยู่ด้วย (สมเกียรติ ตั้งนโม, 2547: 215) หลายครั้งการดำเนินคดีเตียนของครูถูกแสดงออกเพียงการจ้องมองไปยังตัวลูกศิษย์ และตัวของลูกศิษย์เองเมื่อจะทำอะไรที่ขัดระเบียบของห้องเรียน การหลีกเลี่ยงการมองของครู ก็เป็นการต่อต้านอำนาจแบบหนึ่งเช่นกัน และในวิธีการดังกล่าว พวกเขาเอาชนะพื้นที่อันหนึ่งเกี่ยวกับความมีอิสรภาพและเป็นตัวของตัวเองภายในระบบของผู้มีอำนาจและการควบคุม พวกเขากำลังต่อต้านอำนาจและหน้าที่ (สมเกียรติ ตั้งนโม, 2547: 84) ของครู การทำให้มีพื้นที่ส่วนตัวของตัวเองภายในห้องเรียน เป็นการเรียนรู้ที่จะมีพื้นที่ตัวตนให้ห่างจากการกดทับเชิงอำนาจที่เกิดขึ้น และสร้างพื้นที่ที่เอดเวิร์ด โซจา (Edward Soja)²⁰ เรียกว่า “พื้นที่ที่สาม” (thirdspace)²¹ ที่เป็นทั้งพื้นที่แบบอื่น (other space) และเวลาแบบอื่น (other time) ไปพร้อมๆ กันด้วย และไม่ติดขัดกับระบบเวลาที่ดำรงอยู่ ผ่านร่องรอย (trace) แห่งการปฏิบัติบนพื้นที่ที่สามนั้น เช่น การเล่นได้ไต่ การขีดเขียนไต่เรียน อ่านหนังสือการ์ตูน กินขนม ฯลฯ เป็นต้น

การนั่งแถวหน้าเป็นตำแหน่งที่ใกล้ชิดกับครูผู้สอน และไม่มีใครมาบังคับทัศนียภาพในการมองและการเรียนรู้ การได้นั่งใกล้ผู้รู้เช่นครูจึงเป็นการนั่งใกล้ความรู้ไปในตัว อันแสดงถึงการผูกพันตัววิชาความรู้ไว้กับตัวครูผู้สอนที่สะท้อนค่านิยมระบบอุปถัมภ์แบบสมัชชโบริธานของไทย และการนั่งใกล้ครูนั่น ระยะเวลาการมองกระดานหรือมองเวลาครูยื่นด้วยมุมที่เงยขึ้น (worm’s eye view) ซึ่งตัวของครูเองก็เช่นกัน การยื่นเป็นจุดรวมสายตาคู่หน้าห้อง การมองในลักษณะก้มต่ำ (bird’s eye view) อีกทั้งต้องให้ความรู้แก่นักเรียน ไม่ต่างกับการสักการะเวลาทำพิธีกรรม (ritual) ในศาสนสถาน ครูประจักษ์ผู้ให้แสงสว่างทางปัญญา การมีอยู่ของครูหน้าห้องด้วยมุมที่เงยขึ้นของนักเรียน ภาพลักษณ์ของครูจึงไม่ต่างอะไรกับพระเจ้า (God) การมองเห็นคนอื่นทำให้ผู้มองมีอำนาจเหนือวัตถุที่ถูกมอง (God’s knowing eyes) (กาญจนา แก้วเทพ, 2545: 88)

ในแง่นี้การได้นั่งใกล้พระเจ้าทางความรู้จึงเป็นการแสดงออกของนักเรียนที่ให้อำนาจและศิโรราบแก่สิ่งที่อยู่เบื้องหน้า หากแต่มองในมุมกลับ การไม่ยอมมีระยะห่างกับผู้ให้ความรู้นี้อาจเป็นเพียงยุทธวิธีหนึ่งในการตอบกลับของนักเรียนโต้แย้งกับสิ่งที่ได้เรียนรู้อย่างทันทีทันควัน เป็นปัจจุบันที่สุดสำหรับนักเรียนที่ใช้ตัวเองเข้าปะทะประสานกับความรู้ที่พรั่งพรูออกจากปากของครูก็เป็นได้

²⁰ เอดเวิร์ด โซจา (Edward Soja: 1941-ปัจจุบัน) นักวางผังเมือง (urban planner) และนักภูมิศาสตร์เชิงการเมืองแนวหลังสมัยใหม่ (postmodern political geographer)

²¹ ดูหัวข้อที่ 1.7 นิยามศัพท์

การจ้องมองครูจึงกลายเป็น “รูปแบบหนึ่งของการใช้อำนาจ” และในทางกลับก็เป็น “รูปแบบของการต่อต้านอำนาจ” ด้วย (เรื่องเดียวกัน) แต่กระนั้นการมีระยะนั่งใกล้หรือไกลจากตัวผู้สอน ก็ไม่ใช่สิ่งที่บ่งบอกได้ว่าผู้เรียนมีความสนใจในความรู้ หากแต่ว่ายังมีระยะห่างจากความรู้ (จุดกำเนิดความรู้) ทั้งกายและใจ ไกลมากขึ้นเท่าไร เงื่อนไขในการเข้าถึงความรู้นั้นก็จะมีมากขึ้นตาม (จึงจำต้องแสวงหาความรู้ชนิดนั้นๆ ด้วยตัวของตัวเองหรือลอกเพื่อนโต๊ะข้างๆ) ระเบียบวินัยในการควบคุมตัวเองจึงเป็นสิ่งสำคัญในการเรียนรู้ การโต้ตอบกับความรู้ช่วยให้การเรียนดำเนินไป โดยมีระยะห่างระหว่างตัวความรู้กับความคึกของนักเรียนกลายเป็นสิ่งสัมพัทธ์ และครูที่ดีจึงจำต้องอาศัยการโต้ตอบทั้งความผิดพลาดและความฉลาดของนักเรียนเพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ที่มีลักษณะของ “การเรียนรู้ร่วมกัน” ของทั้งครูและตัวของนักเรียนเองผ่านการใช้เวลาในโรงเรียน

4.2.2 ตารางเวลา

ฌอง โบดริลลาร์ด (Jean Baudrillard) ได้กล่าวถึงเวลาว่า “ในเชิงรูปธรรมของเวลาและที่ว่าง (time-space) แล้ว นาฬิกาเป็น “ตัวเวลา” เช่นเดียวกับกระจกที่สะท้อนถึงการมีอยู่ของ “ที่ว่าง” และด้วยการวัดของเวลา (the measuring of time) ได้ผลิตสร้างความกังวล (anxiety) ที่เราใช้เพื่อให้มันกำหนดให้ตัวเราต้องทำงานตามนั้น แต่นาฬิกาทำให้เรารู้สึกปลอดภัยในความเป็นจริงของมัน (substantializes time) และนาฬิกาก็ยังตัดเวลาออกเป็นส่วนๆ ได้ เช่นเดียวกับของที่บริโภค (object of consumption) และเสียงของนาฬิกานั้น ก็มีจังหวะคล้ายเสียงของหัวใจมนุษย์ ที่เป็นตัวเชื่อมต่อระหว่างตัวตนของมนุษย์กับสิ่งที่อยู่ข้างนอกร่างกาย นาฬิกาบรรจุสัญลักษณ์ที่ทำให้มนุษย์รู้สึกว่าตัวของเขานั้นถูกกลืนไปกับระบบของวัตถุต่างๆ รอบข้าง (the system of objects)” (Baudrillard, Jean, 1996. p.24) การเปรียบเทียบหัวใจของมนุษย์ว่าเป็นดัง “นาฬิกาชีววะ” (biological time clock) ที่เต้นอยู่ในร่างกายมนุษย์ จึงเป็นการเปรียบเทียบเพื่อลดไม่ให้เกิดความแตกต่างจังหวะการเคลื่อนที่ (rhythm) ของเวลาระหว่างภายในและภายนอกของร่างกายมนุษย์มากนัก

ปัจจุบันเวลาถูกกำหนดหรือโดยใช้ตัวเลขซึ่งเป็นนามธรรม นาฬิกาจักรกลจึงสร้างลักษณะให้แก่เทคโนโลยีประการหนึ่งคือ การกำหนดตนเอง (autonomy) (ไมเคิล แซลลิส, 2533: 120) เทคโนโลยีส่วนใหญ่ขยายวิสัยของมนุษย์ เทคโนโลยีดังกล่าวหรือส่วนขยายของร่างกายของมนุษย์เรียกรวมว่าเป็น “อวัยวะเทียม” (prosthetic) (ไมเคิล แซลลิส, 2533: 120-121) แต่นาฬิกาไม่ได้ขยายวิสัยของมนุษย์ นาฬิกาเครื่องจักรกำหนดตนเอง การทำงานของมันเป็นอิสระจากมนุษย์ นาฬิกาเป็นอุปกรณ์บอกเวลาแต่เวลาถูกทำให้กลายเป็นเรื่องนามธรรมและยังทำให้ชีวิตของผู้คนเสื่อมถอยด้อยลงโดยการวางกรอบครอบงำ ส่งผลให้คนถูกแยกขาดจากความสัมพันธ์กับธรรมชาติซึ่งดำรงชีวิตอยู่แต่เดิม (ยูว่ง ศรีบุญเรือง, 2546: 12) การทำงานในระบบอุตสาหกรรมจึงมีการควบคุมเวลาการทำงานอย่างเคร่งครัด จนเกิด “ระบบทรราชของนาฬิกา” (the tyranny of the clock) (ยุกติ มุกดาวิจิตร, 2538: 34)

ในการกล่าวถึงการใช้เวลาภายในมหาวิทยาลัย บุคลากรของมหาวิทยาลัย ยุคตีมุกดาวิจิตร ได้แบ่งตามภาระหน้าที่ที่ออกได้เป็น 3 ฝ่ายใหญ่ ๆ คือ บุคลากรด้านบริหาร-การปกครอง บุคลากรด้านธุรการและบุคลากรด้านวิชาการ (ยุคตีมุกดาวิจิตร, 2538: 31) ซึ่งมีการรับรู้ทางด้านมาตรฐานเวลาและสถานที่แตกต่างกันในภาระหน้าที่การทำงานของแต่ละหน้าที่ของคนภายในมหาวิทยาลัย

สำหรับผู้ที่ทำหน้าที่บริหาร-ปกครอง ความรับผิดชอบส่วนตัวต่อมหาวิทยาลัยย่อมไม่มีเวลาเป็นตัวกำหนด การเป็นภาพตัวแทนในระดับการปกครองชั้นต่างๆ ของมหาวิทยาลัยทำให้ฝ่ายปกครองต้องอยู่ในฐานะ “แบกตำแหน่ง” ตลอดเวลาแม้นอกเวลางาน การให้ภาพจากความรู้สึกของตัวเองประกอบกับความคาดหวังจากสังคม การถอดตัวเองออกจากภาระหน้าที่ที่รับผิดชอบจึงเป็นไปได้ยาก สำหรับผู้ที่ทำหน้าที่บริหาร-ปกครองความรับผิดชอบต่อมหาวิทยาลัยย่อมไม่มีเช้า-เย็น-กลางวัน-กลางคืน

บุคลากรด้านธุรการ การรับรู้เวลา-สถานที่ที่ย่อมมีอยู่และสิ้นสุดลงตามเวลา-สถานที่อันจำกัด มีเช้าและเลิกงานอย่างค่อนข้างชัดเจน ระบบการจัดการเวลาภายในการทำงานเป็นไปอย่างค่อนข้างเคร่งครัด มีภาระงานที่ชัดเจน แบ่งตามหน้าที่ของตน ทำหน้าที่ที่เชื่อมประสานให้ระบบงานมีการดำเนินต่อไป เป็นหน้าที่ที่ไม่มีวันสิ้นสุด เมื่องานเก่าหมดไป งานใหม่ตามหน้าที่ก็จะสลับเปลี่ยนไปเรื่อยๆ และจะวกกลับมาทำงานเดิมอีกครั้ง การใช้ความรู้จึงมีลักษณะเฉพาะ ผลิตและทำงานอย่างซ้ำๆ ตลอดเวลา

แต่กระนั้นการรับรู้เชิงสถานที่กลับมีการโต้แย้งอยู่ตลอดเวลา ความเข้าใจเรื่องสถานที่แบบไทยๆ จึงปรากฏในการแสดงออกต่างๆ เช่น การสวมรองเท้าแตะในสถานที่ทำงาน การนำเอาอาหารหรือเครื่องดื่มมาทานที่โต๊ะทำงาน การสร้างอัตลักษณ์ส่วนตัวภายในที่ทำงานเช่น การวางกรอบรูปคนรัก การแต่งหน้า การเช้คจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ เล่นอินเทอร์เน็ต ฯลฯ รวมไปถึงการสร้างความสัมพันธ์แบบไทยๆ ภายในสถานที่ทำงาน เป็นต้น ส่วนของบุคลากรด้านวิชาการ เวลาสถานที่กลับมีได้จำกัดอยู่เฉพาะในมหาวิทยาลัย ในแง่ของกิจกรรมด้านการเรียนการสอน ดูเหมือนว่าภาระหน้าที่ที่จะเห็นได้ชัดก็เมื่อมีกิจกรรมในห้องเรียนเท่านั้น ต้องใช้เวลาในห้องเรียนเตรียมการสอนและตรวจงานนักเรียน (ยุคตีมุกดาวิจิตร, 2538: 31-32)

การอยู่ในโลกทางวินัยของวิชา (discipline of the Disciplines) ของบุคลากรทางด้านวิชาการ ทำให้ความเป็นมนุษย์ของผู้ศึกษาวิชาต่างๆ เหล่านี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิชาและวิชาก็ได้ กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ในแง่นี้แล้วชีวิตและวิชาจึงเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อวิชานั้นได้กลายมาเป็นอาชีพ (ชเนศ วงศ์ยานนาวา, 2546: 317) งานทางวิชาการในลักษณะคั่นคว่ำ วิจัยก็ไม่มีเวลาตายตัว และต้องพึ่งพิงความรู้ความสามารถส่วนตัวคนเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ดังนั้นงานวิชาการจึงเป็นงาน “ตามความจำเป็น” ไม่ใช่ต้องทำ “ตลอดเวลา” งานทางวิชาการจึงไม่จำเป็นต้องมี “เวลาข้างงาน-ออกงาน” มีแต่ “เวลามีประเด็น-ไม่มีประเด็น” (ยุคตีมุกดาวิจิตร, 2538: 35) ดังนั้นงานวิชาการจึงสามารถเกิดขึ้นได้ในเวลา “นอกราชการ”

ดังนั้นการมีเวลาหรือไม่มีเวลาทางงานวิชาการจึงไม่ถูกกำหนดจากเวลาราชการแต่ถูกกำหนดด้วยเวลาอันเป็นเวลาส่วนบุคคล ในแง่นี้การผลิตผลงานทางวิชาการไม่ต่างจากการทำงานของนักคิดสร้างสรรค์มากนัก หากแต่เงื่อนไขการได้มาซึ่งผลงานชิ้นหนึ่งนั้น งานทางวิชาการจำต้องอาศัยความสามารถ สถิติปัญญาและพื้นฐานความรู้ไม่เฉพาะแต่เพียงอุปนิสัยส่วนตัวแต่เพียงอย่างเดียว เนื่องด้วยคุณภาพของผลงานทางวิชาการ ส่วนหนึ่งถูกยอมรับจากการอ้างอิงแหล่งข้อมูล²² จากทั้งที่นำมาอ้างอิงในงาน (reference) หรือตรวจจากที่คนอื่นนำงานไปอ้าง (impact factor) เวลาในการทำงาน จึงเป็นเวลาที่ต้องการความรับผิดชอบและระเบียบวินัยในการควบคุมตัวเองสูง ไม่ว่าจะทำงานในเวลาหรือแขนงวิชาชีพใดๆ ก็ตาม

เวลาตามแบบสมัยใหม่นี้ เป็นการใช้เวลาอย่างเต็มศักยภาพ การปฏิเสธการอยู่เฉยๆ มุ่งมั่นเอาช่วงเวลาที่ใ้การใช้การได้ให้มากที่สุดจากกระแสของเวลา และจากช่วงเวลาดังกล่าว ก็จะต้องคืนเอาแรงกำลังที่ก่อประโยชน์ออกมาให้มากที่สุด (มิเชล ฟุโกต์, 2547: 43) นั่นหมายความว่า จะต้องแปรเวลาของปัจเจกบุคคลให้กลายเป็นทุน แล้วตั้งสมไว้ในแต่ละคนในร่างกาย ในแรงกำลังในความสามารถ ของคนเหล่านั้น เพื่อที่จะนำมาใช้สอยและควบคุมได้ (เรื่องเดียวกัน: 51) เวลาของคนหนึ่งๆ จะต้องปรับให้เข้ากับเวลาของคนอื่นๆ เพื่อที่จะสามารถคืนเอาพลังในปริมาณมากที่สุดออกมาจากแต่ละคนและรวมกันเป็นผลลัพธ์สูงสุด (เรื่องเดียวกัน: 63-66) การควบคุมเวลาด้วยปฏิทินและนาฬิกาบอกเวลาแทนที่เวลาจริงด้วยเวลาที่เป็เส้นตรง ต่อเนื่องและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้ไม่มีความแตกต่างใดๆ หลงเหลือให้เห็น

การกำหนดตารางเวลาเช่นนี้ จะได้รับอิทธิพลมาจากบรรดาอารามนิกบวช (เรื่องเดียวกัน: 33-35) ในสมัยยุคกลางของยุโรป โดยเริ่มจากความคิดตะวันตกที่จะต้องเดินไปในแนวนอนเป็นเส้นตรงจากจุดเริ่มต้น (กำเนิดของโลกและมนุษย์) ไปสู่วันพิพากษา (The Last Judgment) นั่น สิ่งนี้อาจทำให้คนตะวันตกมีความสำนึกเรื่องเวลาสูงมาก ความคิดแนวตรงเช่นนี้อาจจะเป็นตัวกำกับให้มุ่งมองไปข้างหน้าและกระตุ้นการสร้างความก้าวหน้า ไม่ว่าในด้านใดก็ตาม จุดหมายปลายทางของความคิดเช่นนี้คือการได้ไปพบกับพระเจ้าอีกครั้งหนึ่งเมื่อเดินไปสุดทาง (เจดนา นาควัชร, 2546: 160-161)

อย่างไรก็ตาม สำนึกเรื่องเวลาเช่นนี้ไม่ใช่เรื่องที่ปกตินักกับการนับเวลาแบบไทยโบราณที่ได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนา การเชื่อเรื่องเวลาเดินเป็นเส้นตรงไปกันไม่ได้กับแนวคิดที่นับเวลาแบบวัฏจักร การคำนวณและใช้เวลาแบบตะวันตกเช่นนี้ นับเป็นการเผชิญหน้าระหว่างความรู้ใหม่กับความรู้เก่าหรือความเคยชินกับการปฏิบัติแบบเดิมอย่างชัดเจนประการหนึ่ง และอาจเป็นปัจจัย

²² ตัวอย่างปัญหากรณีไม่มีเชิงอรรถอ้างอิงในงานวิชาการของศรีศักร วัลลิโภดม คุณ นิธิ เอียวศรีวงศ์, (2535). “ศาสตราจารย์ของ กม.”. ศิลปวัฒนธรรม ฉบับเดือน มิถุนายน. มติชน. กรุงเทพฯ: หน้า 42-44

หนึ่งในหลายปัจจัยที่แสดงถึงความขัดแย้งระหว่างแนวคิดเก่ากับแนวคิดใหม่ที่มีแนวโน้มในการรับอารยธรรมตะวันตก (ประสิทธิ์ พงศ์อุดม, 2533: 309) ทำให้สำนักเรื่องเวลาของไทยเปลี่ยนไป

แต่ถ้าหากว่าคนไทยไม่ให้ความสำคัญแก่เวลาเลยก็หาได้ไม่ ในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 2 ได้กล่าววินิจฉัยว่า วิชาโหราศาสตร์ เป็นวิชาที่อยู่ในฐานะสำคัญที่สุดของศาสตร์ทั้งปวงของไทย ประเพณีปฏิบัติทุกด้านของราชสำนักและราชการบ้านเมืองต่างต้องถือฤกษ์ถือยามค่อนข้างสูง และสิ่งเหล่านี้สอดคล้องกับคติความเชื่อของคนในสังคมด้วย (เรื่องเดียวกัน, หน้า 303-304) และในบริบทของสังคมไทยร่วมสมัย เวลาแบบโหราศาสตร์เช่นนี้ก็ยังสามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้ความเชื่อของคนในสังคมเช่นกัน

หากจะกลับยัง ระบบเวลาของไทยที่มีมาแต่เดิม จากการเก็บข้อมูลในโรงเรียนชนบทที่ภาคอีสาน ภายหลังจากที่เห็นว่าวัฒนธรรมอย่างแรกที่เด็กในหมู่บ้าน ได้เรียนรู้เมื่อเริ่มเข้ามาเป็นนักเรียนก็คือ การปรับตัวเข้ากับกรอบของเวลา ซึ่งค่อนข้างจะแตกต่างออกไปจากสิ่งที่ตัวเองคุ้นเคยมาก่อน โดยก่อนที่จะมาเป็นนักเรียนนั้นเด็กเหล่านั้นนี้แทบจะไม่ได้เรียนรู้และให้ความสำคัญกับเวลาบนหน้าปัดนาฬิกา แต่จะเรียนรู้เรื่องกรอบเวลาเกี่ยวข้องกับกิจวัตรในครอบครัว วงจรของการเกษตร และพิธีกรรมในรอบปี เป็นต้น เมื่อเป็นนักเรียนแล้วจะต้องเรียนรู้การเป็นคนตรงเวลา นับตั้งแต่การเข้าแถวเคารพธงชาติในตอนเช้า การแบ่งชั่วโมงในรายวิชาที่เรียน ช่วงระยะเวลาพักและเวลาที่เลิกเรียน รวมไปถึงเรียนและวันหยุด ซึ่งนับตามระบบสุริยคติ ในขณะที่วิถีชีวิตของชาวบ้านดั้งเดิมนั้น นับตามระบบจันทรคติ (ประสิทธิ์ ลิปรีชา, 2550: 288)

การแบ่งเวลาเรียนในสมัยก่อนที่จะมีระบบการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 หากเป็นการเรียนที่บ้าน เวลาเรียนก็จะมี เพราะไม่มีการแบ่งการเรียน การทำงาน และการเล่นออกจากชีวิตประจำวัน ตัวอย่างหนึ่งของเวลาเรียนได้ร่วมงาพุทธศาสนาที่ได้รับการบันทึกเอาไว้ มีดังนี้

วันปกติ 1 โมง (07.00 น.) พระฉันอาหารเช้าและเลี้ยงเด็กวัด

2 โมง (08.00 น.) เรียนหนังสือ ท่องบทเรียนกันเสียงแข็งแ่ม บางคนกำลังต่อหนังสือกับพระครู เมื่อต่อได้แล้วก็กลับไปนั่งท่องนั่งบ่นให้จำได้ บางคนหัดเขียนก็เขียนไป ที่เขียนไม่ได้พระก็จับมือให้เขียน อุปกรณ์การเขียนก็คือกระดานชนวนและดินสอหิน

4 โมงหรือ 4 โมงครึ่ง (10.00 หรือ 10.30 น.) หยุดพัก นักเรียนรุ่นโตต้องไปทำหน้าที่หุงต้มอาหาร ตักน้ำ ปูปิดอาสนะ เตรียมการเพื่อฉันเพล

5 โมง (11.00 น.) ฉันเพล และเลี้ยงอาหารศิษย์วัด

5 โมงครึ่ง หรือเที่ยง (11.30 น. หรือ 12.00 น.) พระผู้ใหญ่จำวัด (นอนหลับ) พระที่เป็นครูรองและเด็กจะทำหน้าที่การเรียนการสอนต่อ

บ่าย 1 โมง หรือบ่าย 2 โมง (13.00 หรือ 14.00 น.) อาจารย์หรือพระผู้ใหญ่ต้นมาตรวจสอบผลการเรียน และดำเนินการเล่าเรียนต่อไปตามปกติ

บ่าย 4 โมงครึ่ง หรือบ่าย 5 โมง (16.30 หรือ 17.00 น.) เลิกเรียนจบการเรียน 1 วัน

วัน โคนหรือเจ็ดคำ เลิกเรียนเวลาบ่าย 3 โมง

วันพระ หยุดเรียน 1 วัน แต่บางวัดหยุดทั้งวัน โคนหรือเจ็ดคำและวันพระ

โดยที่ลูกศิษย์วัดทั้งหลาย อาจจำแนกได้เป็น 2 พวกคือ นักเรียนประจำพวกหนึ่ง กับนักเรียนไปมาคือเข้าไปเรียนกลับอีกพวกหนึ่ง และนักเรียนประจำนั้นมีการกิจที่จะต้องประพฤติปฏิบัติมาก และมีการเรียนทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะกินอยู่หลับนอนเป็นประจำอยู่ในวัด” (ลินจี่ หะวานนท์, 2526: 101-113)

จะเห็นได้ว่าความเข้าใจเรื่องเวลาของคนไทยเช่นนี้ ระบบนับของเวลาสัมพันธ์ไปกับกิจของสงฆ์ อีกทั้งการแบ่งเวลาเรียนในแต่ละวันก็กระทำกันอย่างคร่าวๆ ไม่ได้เคร่งมากนัก สำนักเรื่องเวลาเช่นนี้ตามกรอบคิดของระบบการศึกษาสมัยใหม่ ทำให้ผู้เรียนไม่สามารถที่จะผลิตเหตุผลและดึงศักยภาพของตัวเองออกมาได้

พอมาถึงการกำหนดเวลาในสมัยที่มีการจัดการศึกษาแล้ว จึงเริ่มมีการกำหนดวิธีการหลักๆ ของตารางเวลาได้แก่ การกำหนดจังหวะ การบังคับให้ทำหน้าที่ตามที่กำหนด และการควบคุมวัฏจักรการทำงาน (มิเชล ฟูโกต์, 2547: 33) และมีการซอยตารางเวลาให้ละเอียดยิ่งขึ้น (ในแผนการสอนของครู) ซึ่งครูสามารถควบคุมห้องแทนกันได้และสามารถสอนไปตามแผนการสอนที่ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้า เป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่ใช้ในการควบคุมเกี่ยวกับเรื่องเวลาในโรงเรียนเพื่อเน้นและจับเดี่ยวให้เด็กได้รับความรู้ตามที่กำหนดและก่อเกิดผลประโยชน์ในการใช้เวลาที่มีอยู่ให้มากที่สุด

ตารางเรียนในแต่ละชั้นเรียนถูกกำหนดขึ้นก่อนที่จะมีการเรียนการสอน และจะเป็นการกำหนดจากการตกลงร่วมกันจากทางกลุ่มครูที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยกำหนดระยะเวลาเป็นคาบ และเว้นระยะเวลาพักเป็นช่วงๆ จัดทำเป็นแบบประจำระยะเวลาเรียนตลอดทั้งอาทิตย์ แต่กระนั้นก็ไม่ได้หมายความว่า การเรียนรู้ของเด็กจะหยุดไปด้วย จะเห็นได้จากการเรียนพิเศษที่เพิ่มขึ้นมาไม่ว่าตอนเย็นหลังเลิกเรียนหรือในวันหยุดเสาร์อาทิตย์ และการพัฒนาเทคนิคในการควบคุมนักเรียนก็ไม่มีวันหยุดเช่นกัน

เนื่องด้วย หนึ่งในบรรดาภารกิจที่บรรดาครูจะต้องปฏิบัตินอกจากทำการสอนในเวลาปกติแล้ว ในระดับประถมศึกษา ครูบางส่วนจะต้องออกไปเยี่ยมนักเรียนที่บ้านเป็นรายบุคคล เพื่อสอบถามถึงพฤติกรรมของเด็กจากผู้ปกครองขณะใช้ชีวิตอยู่ที่บ้าน ตลอดจนมีการสนทนาแสดงความคิดเห็นระหว่างครูและผู้ปกครองในประเด็นลักษณะนิสัย พฤติกรรม ความสนใจในการเล่าเรียนของเด็ก เพื่อให้ทั้งสองฝ่ายรับทราบและแลกเปลี่ยนข้อมูลเด็กร่วมกัน บางครั้งมีการแลกเปลี่ยนเบอร์โทรศัพท์ระหว่างครูและผู้ปกครองเป็นการส่วนตัว เพื่อที่จะทราบรายละเอียดและความเคลื่อนไหวของทั้งครอบครัว โรงเรียนและตัวของเด็กเอง แสดงถึงการเชื่อมต่อกันระหว่างความเป็นสถาบันการศึกษาและสถาบันครอบครัวในการที่จะนำไปสู่การพยายามสอดคล้อง ดูแล ควบคุมเด็ก ได้อย่างทั่วถึงและครอบคลุม เพื่อมุ่งไปยังฐานการคิดที่เน้นการผลิตความรู้ของนักเรียนที่สามารถวัดผลออกมาจากการสอบในแต่ละครั้ง

4.2.3 การสอบ

การสอบไม่เป็นเรื่องที่แปลกสำหรับชีวิตในวัยเรียน เพราะการสอบเป็นเรื่องของการพยายามที่จะตัดสินคุณค่าการเรียนของคนในสถานศึกษาว่ามีความรู้เพียงพอหรือไม่ในการที่จะผ่านหรือเลื่อนลำดับชั้นความรู้ขึ้นไป แต่อย่างไรก็ตาม การสอบเข้ามหาวิทยาลัยในสมัยศตวรรษที่ 19 กลับไม่ใช่เพื่อมาหาความรู้ แต่เป็นการเข้ามาเพื่อดำรงไว้ซึ่งสถานะของกลุ่มชนชั้นสูง (Aristocracy) รวมถึงผู้มั่งคั่งบางส่วนจากชนชั้นกลางที่มีเวลาว่าง โดยมีรากฐานมาจากความคิดของอริสโตเติลที่เสนอให้ชนชั้นที่มีเวลาว่างควรได้รับการศึกษาที่แตกต่างจากประชากรส่วนที่เหลือซึ่งไม่มีเวลาว่าง คนกลุ่มนี้จะเรียนสิ่งที่จำเป็นสำหรับการรักษาสถิติชนชั้นให้ดำรงอยู่ หรือกล่าวว่า “ชนชั้นอภิสิทธิ์ควรเรียนเพื่อใช้เวลาว่างในแนวทางที่สอดคล้องกับชนชั้นของตนเอง ในขณะที่ชนชั้นล่างควรเรียนเพื่อใช้แรงงานให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น” (Russell, 1956: 290 อ้างใน ชัชชัย กุ่มทวีพร, 2549: 55) ดังนั้นการเข้ามาเรียนในมหาวิทยาลัยของชนชั้นนำในสมัยนั้นจึงเป็นการเข้ามาเพื่อนำเอาใบรับรองการผ่านการศึกาเมื่อสำเร็จการเรียนนำมาแบ่งแยกตนออกจากชนชั้นอื่น ซึ่งปรากฏการณ์ใบปริญญาในฐานะเครื่องเบิกทางสู่นาคตที่สดใสยังคงปรากฏอยู่ในสังคมร่วมสมัย

ในสมัยกลางนั้น การสอบได้ถูกพัฒนามาจากเทคนิคของการสร้างภาพบาป (confession) ที่มนุษย์แต่ละคนจะต้องมีการระบุในการพูดความจริงเกี่ยวกับตัวเองออกมา ซึ่งจะทำให้ “ซับเจกต์ที่พูด (speaking subject) เป็นซับเจกต์ของประโยคที่พูดออกไป” (ชเนศ วงศ์ยานนาวา, 2532: 18) สังเกตได้จากการใช้คำ การศึกษา (education) ที่มาจากภาษาลาตินที่ว่า “educatio” อันหมายถึง นำออกมา (bringing up) และทำการฝึก (training) (Simpson D.P., 1975. p. 207) อันมีนัยยะถึงการให้ความสำคัญสิ่งที่อยู่ภายในร่างกาย เช่นเดียวกันกับการที่จะต้องรู้จักตัวเอง (know thyself) ของโสเครติส ซึ่งหมายถึงการนำเอาเหตุผลภายในตัวเองออกมา ในแง่แล้ว การผลิตเหตุผลขึ้นภายในตัวเองจึงไม่จำเป็นต้องพึ่งพาเหตุผลในแบบพระเจ้า (Logos) อีกต่อไป สิ่งนี้เป็นรากฐานการศึกษาหาความรู้แบบมนุษยนิยม (humanism) ในศตวรรษที่ 18 และ 19

อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์ของความรู้ในยุคสมัยใหม่ (Modern Age) ก็ได้หลุดพ้นจากรากฐานทางเทววิทยาในอดีต ความรู้และการค้นพบความจริงในสรรพสิ่งต่างๆ นั้นเปรียบเสมือนกับพระมหากษัตริย์คุณจากพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ ที่ทรงเปิดเผยให้เห็นถึงแสงสว่างและคุณค่าในพระองค์ ในทางตรงกันข้าม ถ้ามนุษย์สามารถแสวงหาความจริงพร้อมจะเปิดเผย (revelation) แก่มนุษย์ด้วยกันเองแล้ว ก็เป็นบาปอย่างมหันต์เช่นเดียวกัน ความรู้และความจริงจึงผูกพันอยู่กับอำนาจทางศาสนา

การสารภาพบาปต่อพระในศาสนาคริสต์ยุคกลางนั้นเป็นเทคนิคอันสำคัญยิ่งของการใช้อำนาจของพระ (pastoral power) การสารภาพบาปทำให้พระสามารถล่วงรู้ถึงความเป็นไปในชีวิตประจำวันของปัจเจกชนได้ ทั้งในระดับของการกระทำ ตลอดจนความรู้สึกนึกคิด และจิตสำนึกของปัจเจกชนเหล่านั้นเป็นอย่างดี ซึ่งนั่นก็เท่ากับเป็นการเข้าไปล่วงรู้ถึงเรื่องราวภายในหัวของ

ปัจเจกชนเหล่านี้ตลอดเวลา แม้กระทั่งเวลานอนหลับ ลักษณะอำนาจของพระในการที่สามารถล่วงรู้ถึงเรื่องราวในชีวิตของปัจเจกชนยังแสดงให้เห็นด้วยว่า อำนาจของพระนั้นยังมีหน้าที่คอยแนะนำกับปัจเจกชนในการปฏิบัติตัวให้ถูกต้อง เพื่อที่จะได้เป็นที่รักของพระผู้เป็นเจ้าของ (ชนเศ วงศ์ยานนาวา, 2532: 23)

วัฒนธรรมในการกล่าวพูด กล่าวแสดงออกจึงฝังตัวมากับคริสตศาสนาและจากระบบปรัชญาแบบกรีกโบราณที่การศึกษาแบบตะวันตกได้รับมา หากแต่เปลี่ยนจากการสารภาพบาปกับพระเจ้าอย่างในสมัยกลางมาเป็นการสารภาพความสามารถในความรู้ของตัวเองกับระบบการศึกษาสมัยใหม่ โดยรัฐจะใช้อำนาจผ่านทางการปฏิบัติการณ์ของศาสตร์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องราวของมนุษย์ต่างๆ อย่างจิตวิทยา แพทย์ศาสตร์ ประชากรศาสตร์ ในฐานะกลไกควบคุมของรัฐ โดยอาศัยเทคนิคในการเปิดเผยความจริง ทำให้มนุษย์ถูกกระทำให้เป็นสัตว์สารภาพ (the confessing animal) (Michel Foucault, 1984. p.59) เปิดเผยในการกระทำและความคิดของตนเอง เพื่อให้ผู้อื่นรับฟัง ฟูโกต์เห็นว่าความต้องการที่จะเปิดเผยความจริงของมนุษย์ คือผลกระทบทางจิตวิทยาที่เกิดขึ้น และตกผลึกมาตลอดเวลา 200 ปีภายใต้กระบวนการต่อเนื่องของรัฐในการทำให้ “การสารภาพ” กลายมาเป็นพิธีกรรม หรือกรรมวิธีที่สำคัญสูงสุดอย่างหนึ่งในการค้นหาความจริงจากปัจเจกบุคคล กลายมาเป็นสิ่งที่ถูกรัฐบริหารจัดการ อย่างเป็นระบบระเบียบโดยผ่านวาทกรรมสาธารณะรูปแบบต่างๆ (ปิยฤดี และไชยยันต์ ไชยพร, 2541: 94-96) โดยการผลิตความจริงนั้นก็จะต้องมีระเบียบวิธีการจัดการความจริง (regime of truth) ซึ่งทำให้ความจริงนั้นมีความเป็นไปได้ที่จะครอบคลุมวาทกรรมต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม ดังเช่นความรู้ที่มีอยู่ในโรงเรียนก็จะต้องมีเทคนิคในการจัดระเบียบวิธีอย่างการสอบเพื่อให้ความรู้ในแต่ละชั้นมีกฎเกณฑ์ควบคุม

การสอบจึงเป็นส่วนหนึ่งของการใช้กระบวนการควบคุมทางอำนาจ อันเป็นผลพวงของการรวมลำดับชั้นในการสังเกต (observing hierarchy) กับการตัดสินว่าใครปกติ (normalizing judgment) เข้าด้วยกัน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการเอาความรู้และอำนาจมาใช้ร่วมกัน โดยในกรณีของโรงเรียนนั้นก็จะมีการตรวจสอบความพร้อมเพรียงของนักเรียนในด้านต่างๆ อย่างสม่ำเสมอควบคู่ไปกับการเรียนการสอน เช่นการสอบประจำภาค การสอบกลางภาค การสอบประจำสัปดาห์ เป็นต้น การสอบนี้ไม่เพียงแต่จะทำให้ครูสามารถรับรู้ถึงความสามารถหรือความรู้ที่นักเรียนได้รับ แต่ยังทำให้ครูสามารถสร้างองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนที่เกิดจากลูกศิษย์ได้อีกด้วย

โรงเรียนจึงกลายเป็นส่วนสำคัญของการเสริมสร้างความรู้วิชาครู (pedagogy) เช่นเดียวกับโรงพยาบาลเป็นองค์ประกอบสำคัญสำหรับวิชาแพทย์ นักเรียนในโรงเรียนจึงต้องตกอยู่ภายใต้การเป็นขี้เجهของครู และในขณะเดียวกัน นักเรียนก็กลายเป็นวัตถุ (objectification) ในสายตาของครู ทั้งนี้ครูสามารถที่จะตรวจสอบความเป็นไปของนักเรียนได้โดยการให้คะแนนซึ่งเป็นหลักที่สำคัญในการที่จะทำให้นักเรียนเหล่านั้นกลายเป็นวัตถุได้โดยตัวเลข

การให้ตัวเลขไม่ว่าจะเป็นคะแนนหรือตำแหน่งนั้นก็เป็นการจัดกลุ่มให้ปัจเจกหรือนักเรียนเหล่านี้ตกอยู่ในสภาพของการเป็นเพียงแค่ตัวเลข ที่ปรากฏอยู่บนแผ่นกระดาษเท่านั้น การจดบันทึกสถิติตลอดจนการเก็บทะเบียนประวัติของปัจเจกชนในแง่มุมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการศึกษาหรือสุขภาพพลานามัย เป็นสิ่งจำเป็นควบคู่ไปกับการสอน ฟูโกต์เห็นว่าสิ่งต่างๆ เหล่านี้คือ “อำนาจของการเขียน” (power of writing) อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของกลไกทางวินัย ในการที่จะแยกแยะหรือระบุ ว่าปัจเจกชนแต่ละคนนั้นเป็นอย่างไร อยู่ที่ไหน ทำอะไร ความสามารถในการที่จะล่วงรู้ถึงวิถีชีวิตตลอดจนความเป็นไปในการดำเนินชีวิตประจำวันและความรู้ในระดับรายละเอียดของปัจเจกเหล่านี้ ย่อมหมายถึงความสามารถในการที่จะนำข้อมูลเหล่านี้ มาใช้ควบคุมและครอบงำปัจเจกชนได้ ความรู้ที่เกี่ยวกับปัจเจกชนเหล่านี้มิได้จำกัดอยู่แต่ระดับจุลภาคเท่านั้น แต่ยังเป็นข้อมูลที่สามารถจะนำไปวิเคราะห์ทำความเข้าใจความรู้ในระดับประชากรหรือข้อมูลในระดับมหภาคได้อีกด้วย ดังนั้นวินัยจึงเป็นกลไกทางอำนาจที่สำคัญในอันที่จะเชื่อมต่อความสัมพันธ์ในระดับจุลภาคและ มหภาคเข้าด้วยกัน (เชนศ วงศ์ยานนาวา, 2532: 41-42)

การสอบไล่ของคนไทยได้เริ่มมีครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2427 ที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ เป็นการสอบตามหนังสือมูลบทบรรพกิจเรื่อยไปจนจบ หนังสือพิศาลการันต์เป็นชั้นประโยคต้น ถ้าผู้ใด “ไล่” ได้ตลอดก็จะได้นหนังสือสำหรับตัวใบหนึ่ง ลงชื่อข้าหลวงพร้อมทั้งรับรองว่าเป็นคนมีความรู้จริง หนังสือฉบับนี้เป็นประโยชน์แก่ตัวเจ้าของ ในเมื่อเวลาจะไปทำงานที่ใดๆ จะได้อธิปไตยเป็นประกันสำหรับตัว ถ้าผู้นั้นอยากจะได้ใครเล่าเรียนเพื่อจะได้คุณวิเศษในชั้นสูงต่อไปก็จะเข้าเรียนในโรงเรียนหลวงสำหรับวิชาชั้นสูงได้ตามพระราชบัญญัติสำหรับโรงเรียน ซึ่งครูส่วนใหญ่ยังติดอยู่กับวิธีการวัดผลแบบวัดแต่ความรู้ทางหนังสืออย่างเดียว

และจากการที่ผู้ผ่านการวัดผลในแต่ละระดับขึ้นไปแล้วจะได้หนังสือรับรองสำหรับใช้ในการทำงานหรือสมัครเรียนต่อ ก็คงจะเป็นต้นกำเนิดของวุฒิต่างๆ ทางการศึกษาที่แสดงกันด้วยใบสุทธิ ใบประกาศนียบัตร ใบปริญญา ฯลฯ ดังปัจจุบันนี้นับว่าเป็นจุดเริ่มของการศึกษาเพื่อหวังใบเบิกทางสำหรับการทำงานหรือการศึกษาต่อ นอกจากนั้นแล้วยังมีการให้กรายกย่องให้เกียรติแก่ผู้ที่สอบไล่ได้ในประโยคต่างๆ ดังที่กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้ทรงบันทึกไว้ว่า

“นักเรียนประโยค 1 เรียกชื่อจำแนกชั้นตามหนังสือที่เรียน คือ นักเรียนมูลบท นักเรียนวาหนิติ นักเรียนอักษรประโยค นักเรียนสังโยค นักเรียนไวพจน์ และนักเรียนการันต์ กับมีนักเรียน “จบการันต์” อีกพวกหนึ่ง พวกหลังนี้เป็นคนมีเกียรติ ซึ่งพวกเรารุ่นเล็กนับถือยำเกรงกันมา...” (สมบูรณ ตันยะ, 2542: 54)

การวัดผลแบบ “ไล่หนังสือ” นี้ทำให้เกิดการเรียนแบบท่องจำ แบบท่องเพื่อสอบครูก็จะสอนเพื่อให้สอบได้ มิได้เข้าใจถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่จะสอนให้เกิดพัฒนาการทุกด้านตามระดับความสามารถ เห็นได้ว่าการศึกษาของไทยในสมัยก่อนที่นอกจากจะมีจริยธรรมจากมิตินิยมศาสนามากับความรู้แล้ว ในอีกด้านหนึ่งของการศึกษาก็คือ การเรียนรู้ที่จะรู้จักกับลำดับของคนใน

สังคม ซึ่งแบ่งตามฐานะหากเป็นลูกเจ้าขุนมูลนายที่เรียนด้วยกัน หรือแบ่งตามลำดับชั้นของความรู้ การศึกษาแบบไทยๆ จึงมีส่วนผสมในลักษณะเช่นนี้ติดตัวจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ระบบการศึกษาไทย และปรากฏมาให้เห็นกระทั่งในปัจจุบัน เช่น การคัดเลือกโรงเรียนที่เหมาะสมแก่บุตร เป็นต้น

การสอบถูกทำให้มีนัยยะที่ไม่มี ความสอดคล้องกับวิถีทางการปฏิบัติในชีวิตจริงของ นักเรียนและอีกทั้ง การสอบเชื่อมโยงเข้ากับความเป็นจริงช่วงระยะเวลาหนึ่งๆ มีช่วงระยะเวลา เพียงสั้นๆ เมื่อพ้นการสอบไปแล้วก็เท่ากับเด็กได้ตื่นขึ้น การเรียนรู้จากตำราและครูในห้องเรียนจึง กลายเป็นเสมือนหนึ่งความเป็นจริงที่ไม่จริงไปอาามาเป็นเรื่องอะไรนักไม่ได้ เพราะมีไว้เพื่อใช้ใน โลกแห่งความฝันเสียเป็นส่วนใหญ่ เรียนและสอบผ่านแล้วก็แล้วกันไป (วงศ จันทพานิช, 2540: 124)

ฌอง เพียเจต์ (Jean Piaget: 1896-1980) นักจิตวิทยาชาวสวิสเซอร์แลนด์ ผู้มีชื่อเสียง ทางด้านจิตวิทยาการเรียนรู้ของเด็กกล่าวว่า การสอบทำให้ผู้เรียนซึมซับ (หรือเข้าใจ) สิ่งทีผู้สอน เสนอด้วยความรู้สึกเดิมทีพวกเขามีอยู่ และบ่อยครั้งความรู้ความที่สร้างนี้ผิดพลาดหรือเข้าใจผิดจาก ความต้องการของผู้สอน แต่ผู้เรียนบางคนสามารถถอดแบบสิ่งที่ผู้สอนนำเสนอได้ และทำสำเนา ออกมาเมื่อต้องการใช้ (ซัชชัย คุ่มทวีพร, 2549: 47-48) เพราะการเรียนรู้ที่เนื้อหาวิชา (subject based learning) นี้ไม่เป็นส่วนหนึ่งของความรู้ถาวรของผู้เรียน มิใช่ความรู้ที่เกิดจากตัวของผู้เรียนเอง ทำให้พวกเขามีได้ “สร้าง” ความรู้ใหม่ขึ้นมาด้วยการปรับแก้ความรู้เดิมทีมีอยู่ก่อน เป็นสิ่งที่ผู้เรียน สร้างขึ้นมาเพียงเพื่อให้ผ่านการสอบหรือเพื่อทำให้ผู้สอนพึงพอใจ “ความรู้แบบโรงเรียน” (school knowledge) กลายเป็นความเชื่อที่ผู้เรียนคิดว่าถูกต้อง (เรื่องเดียวกัน: 47) เป็นบรรทัดฐานในการแก้ ปัญหาทีมีอยู่ในสังคมนอกรั้วโรงเรียน

อีกทั้งการศึกษาเน้นเสริมธุรกิจเป็นศูนย์กลางต้องการให้เด็กรู้เฉพาะสิ่งที่จำเป็นสำหรับ งานเฉพาะแบบหรือช่วงของงานเฉพาะแบบ ที่ต้องการความเป็นผู้เชี่ยวชาญ (specialist) ทำให้ ผู้เรียนไม่มีเหตุผลที่จะเรียนความรู้อย่างอื่น การศึกษาในแนวนั้นจึงมีฐานะเป็นเพียงการฝึกอบรม (training) (เรื่องเดียวกัน: 78) และไม่ได้ทำให้ผู้เรียนได้ตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ในแง่ใดได้อีกบ้าง นอกจากความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้อกับผลประโยชน์ในวิชาชีพที่ตนเองได้รับ

แนวความคิดการศึกษาแบบเน้นเสริมธุรกิจเป็นศูนย์กลาง (economy-centered) นำมาสู่เกณฑ์ การประเมินการกระทำด้วยความเป็นประโยชน์ในฐานะที่เป็นวิธีการสู่เป้าหมายของผู้เรียน โดย คาดการณ์ถึงความสำเร็จเชิงประจักษ์ที่จะเกิดตามมา แนวทางนี้จึงเน้นแบบทดสอบความสำเร็จ (achievement tests) และการวัดความสำเร็จ (เรื่องเดียวกัน: 75-76) ซึ่งซัชชัย คุ่มทวีพรสังเกตว่า ฐานะทางปรัชญาและจริยศาสตร์ของแบบทดสอบนี้คลุมเครือมาก เพราะเป็นการผสมผสาน ลักษณะสัมพัทธนิยมต่างๆ เข้าด้วยกัน ข้อสอบทุกข้อที่นำมารวมกันอยู่ในชุดทดสอบมิได้มีหลักการ ทางญาณวิทยาใดๆ รองรับ นอกจากเป็นเพียงตัวอย่างที่มีการสอนในโรงเรียน ไม่มีความสัมพันธ์

เชิงตรรกและเชิงญาณวิทยาภายในข้อสอบเหล่านี้ ความเป็นสัมพัทธนิยมยังปรากฏในรูปของการกำหนดความสำเร็จเป็นจุดบนเส้นกราฟ และปัญหาพื้นฐานที่สุดของแบบทดสอบความสำเร็จที่ซับซ้อนก็คือ ความเป็นสัมพัทธนิยมทางสังคม อันหมายความว่าความสำเร็จในระบบมิได้ถูกประเมินในมิติว่ารางวัลแห่งความสำเร็จนั้นมีความชอบธรรมหรือไม่ หรือกระทั่งความสำเร็จ (ในระบบนั้น) เป็นเป้าหมายที่ชอบธรรมหรือไม่ เพราะแบบทดสอบความสำเร็จยังล้มเหลวในการทำนายความสำเร็จของชีวิตภายหลังการศึกษา (เรื่องเดียวกัน: 76-77)

อีกทั้งการนำเอาแนวคิดการศึกษาแบบเน้นเศรษฐกิจเป็นศูนย์กลางมาใช้เป็นบรรทัดฐานในการหาความรู้เช่นนี้ ทำให้ผู้เรียนที่มีปัญญาดีส่วนมากเลือกที่จะเรียนวิทยาศาสตร์ แพทย์ และวิศวกรรม ซึ่งเป็นวิชาที่ศึกษาง่าย มีตัวแปรน้อย อีกทั้งเมื่อจบการศึกษาออกไปแล้ว ยังมีหน้าที่การงานอันที่เป็นยอมรับของคนในสังคม แต่ในทิศทางตรงกันข้าม ผู้เรียนที่มีสติปัญญาปานกลางกลับต้องเรียนวิชายาก เช่น สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ เพราะศาสตร์ด้านนี้มีตัวแปรแบบสลับซับซ้อนเมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ศาสตร์ในการทำความเข้าใจในสภาพสังคมและมนุษย์จึงไม่สามารถที่จะปรับตัวหรือพัฒนาคำอธิบายให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบันที่มีเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้

อย่างไรก็ตาม การสอบไม่ว่าจะสอบเข้าหรือสอบเพื่อที่จะสำเร็จการศึกษา แต่การสอบในยุคกลางในอารยธรรมตะวันตกกลับที่จะต้องมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นนอกแวดวงวิชาการเสมอ โดยเฉพาะการสอบป้องกัน (defend) วิทยานิพนธ์ของตน ที่จะต้องกระทำต่อหน้าคณาจารย์ของคณะและผู้สนใจฟัง ทั้งอาจารย์และผู้ร่วมฟังมีสิทธิจะซักถามได้อย่างเสรีจนเป็นที่พอใจของคณาจารย์ส่วนมากของคณะ จึงถือว่าสอบได้ เป็นปัญหาที่นัดถกกันในที่สาธารณะ เรียกว่า นานาปัญหา (Quotlibetal Question) วิธีการถกปัญหาเช่นนี้เรียกว่าวิธีการของสำนัก (scholastic method) นักปรัชญาเหล่านี้จึงได้ชื่อว่า “Scholasticus” หรือ “Schoolman” อันแปลได้ว่า อัสสมาจารย์หรืออาจารย์แห่งสำนัก และลัทธิของนักปรัชญาเหล่านี้เรียกว่า “scholasticism” หรือ ลัทธิอัสสมาจารย์นิยม (กิริติ บุญเจือ. 2527: 193) การสอบวิทยานิพนธ์แต่ละครั้งจึงกินเวลาเป็นวันๆ และมีผู้เข้าฟังและซักถามมาก ทุกคนในมหาวิทยาลัยทุกแห่งใช้ภาษาละตินเป็นภาษากลางและใช้กันได้คล่องแคล่วทั้งในการเรียนการสอนและในชีวิตประจำวัน (เรื่องเดียวกัน: 192) เช่นเดียวกันกับการสอบปกป้องวิทยานิพนธ์ในระบบการศึกษาสมัยใหม่ของไทย ที่เป็นอันรู้กันว่าจะต้องทำการอภิปรายและถกปัญหากันด้วยภาษาไทยกลางและภายใต้กรอบกระบวนการนำเสนอที่ถูกจัดตั้งขึ้น หากมองในแง่แล้ว อาจสรุปได้ว่าวิทยานิพนธ์ถูกกล่อมเกลียดด้วยอำนาจวิชาการของมหาวิทยาลัยไม่ต่างจากแบบเรียนทั่วไปของรัฐที่กล่อมเกลียดประชาชนของตนเองแต่อย่างใด

4.2.4 วิทยานิพนธ์

หัวข้อนี้ได้วิเคราะห์วิทยานิพนธ์ในฐานะที่ “...เป็นเอกสารวิชาการที่มีความสำคัญยิ่งในการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา นอกจากจะเป็นเอกสารรายงานผลการศึกษาวิจัยของนักศึกษาแล้ว ยัง

เป็นเอกสารอ้างอิงทางวิชาการที่ทำให้เกิดการรอกงามและพัฒนาทางด้านวิชาการอย่างไม่หยุดยั้ง วิทยานิพนธ์นี้เป็นเอกสารที่สะท้อนถึงคุณภาพและมาตรฐานทางวิชาการของนักศึกษาผู้จัดทำ ของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ของกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และของสถาบันการศึกษานั้นๆ” (บัณฑิตวิทยาลัย, 2546: คำนำ) ซึ่งยังสะท้อนอำนาจในกระบวนการต่างๆ ที่เข้ามาจัดการความรู้ในระดับมหามบัณฑิตด้วยเช่นกัน

การที่เชื่อว่าความรู้ของมนุษย์เกิดจากการสะสม (accumulation) และก้าวหน้า (progression) ขึ้นเรื่อยๆ ตามวันเวลาที่ผ่านไป สอดคล้องกับพื้นฐานความคิดแบบปฏิพัฒนาการ (dialectics) ของ ฟรีดริค เฮเกล (Friedrich Hegel) ซึ่งจุดเด่นในปรัชญาของเฮเกลนี้ก็คือ การที่อธิบายว่า จิต หรือ ตัวตนสมบูรณ์นี้แสดงออกในรูปของความขัดแย้ง 2 ด้าน คือ ด้าน สนับสนุน และ ด้านปฏิเสธ ด้านหนึ่ง, เป็นบทเสนอ (thesis) ส่วนอีกด้านหนึ่ง, เป็นบทแย้ง (antithesis) และ วิวัฒนาการการต่อสู้ระหว่าง 2 ด้านที่ขัดแย้งนี้เอง จะนำมาสู่การพัฒนาของสิ่งใหม่ ที่จะเรียกว่า บทสรุป (synthesis) และบทสรุปนี้ก็จะกลายเป็นบทเสนอ (thesis) ใหม่ ก่อให้เกิดบทแย้ง (antithesis) ใหม่ และนำมาสู่บทสรุป (synthesis) ใหม่ ไปจนถึงสิ้นสุดกระบวนการพัฒนาที่จะนำไปสู่ความเป็น “จิตสมบูรณ์” อันแท้จริง (absolute idealism) ซึ่งเคลื่อนที่คล้ายวงล้อที่กลิ้งไปข้างหน้าอย่างไม่ซ้ำรอยเดิม และการดำเนินการจะต้องมุ่งไปสู่ความเป็นสมบูรณ์แบบ (Absolute) ที่จะต้องเป็นจริงและถูกต้องเสมอ ดังนั้นจึงต้องมีการตรวจสอบ กำหนด กำหนดระดับ สร้างความเป็นมาตรฐาน (standardization) ให้เกิดขึ้น ซึ่งการคิดและความก้าวหน้าในเชิงเส้น (linearity) ในความเข้าใจตามปลายทางแบบ “ก้าวหน้านิยม” (progressivism) ของเฮเกลได้สะท้อนถึงความเชื่อในการจัดการต่างๆ ที่มีอยู่ภายในสังคมในนามอารยะ (civilization) ของความก้าวหน้าในรูปแบบต่างๆ เช่น การเผยแพร่ศาสนา การล่าอาณานิคม (colonization) กระบวนการทางอุตสาหกรรม (industrialization) และ โลกาภิวัตน์ (globalization) เป็นต้น

ความเชื่อแบบคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ของเฮเกลปรากฏในรูปของเทคนิคต่างๆ ในการควบคุมทิศและหนทางที่จะนำเราไปสู่พระเจ้า โดยมีทิศทางการเผยแพร่ความรู้ที่มุ่งไปสู่เป้าหมาย ในทางศาสนา หนึ่งในเทคนิคนั้นก็คือการให้ความรู้ผ่านกระบวนการศึกษาแก่คนในสังคมและผู้ที่ ค่อยกว่าผ่านบาทหลวง ผู้เผยแพร่ศาสนาหรือมิชชันนารี ฯลฯ ทำให้กระบวนการศึกษาตะวันตกมี เป้าหมายในการใช้ชุดความรู้เป็นเครื่องมือในการที่จะพยายามเข้าไปให้ถึงความจริงของพระเจ้า ภายในวันหนึ่งในข้างหน้า เป็นการเสียดสีและเพิ่มพูนความรู้ของคนจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกกรุ่น หนึ่งเพื่อเป้าหมายเดียวกันนี้ ที่ยังมั่นคงนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

ในด้านการศึกษา จะต้องมีการควบคุมความก้าวหน้าด้านการเรียน โดยตรวจสอบจากการวัด ความรู้ความสามารถจากสิ่งที่เรียนอยู่ การสอบผ่านในรายวิชาต่างๆจึงเป็นการแสดงถึง ความก้าวหน้าของผู้เรียนไปอีกหนึ่งระดับ และมีการสอบเป็นระยะทุกช่วงเวลาการศึกษาตั้งแต่รับ สมัครเข้าเรียนอนุบาลจนถึงการสอบระดับปริญญาโทขั้นสูงสุด

ดังเช่นวิทยานิพนธ์ ในฐานะแบบเรียนฝึกหัดขั้นสุดท้ายของการศึกษาระดับมหาบัณฑิตในประเทศไทยที่ยังคงไว้ซึ่งความเชื่อแบบก้าวหน้านิยม ตามอย่างการศึกษาตะวันตกเอาไว้อย่างเหนียวแน่น ดังสะท้อนได้จาก คู่มือการเขียนวิทยานิพนธ์และการค้นคว้าแบบอิสระ 2546 ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในหน้า 1 ที่ว่า

“...โดยที่วิทยานิพนธ์ฉบับสมบูรณ์ เป็นเสมือนสื่อที่จะสามารถถ่ายทอดความคิด ความรู้ และคำตอบของประเด็นปัญหาที่นักศึกษาได้ทำการวิจัยค้นคว้าจนประสบผลสำเร็จ ไปสู่นักวิชาการ นักวิชาชีพและผู้ที่เกี่ยวข้อง จึงควรมีคุณภาพสูง มีความถูกต้องทางวิชาการ ชัดเจน และผ่านความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ของคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์” (บัณฑิตวิทยาลัย, 2546: หน้า 1)

เทคนิคหนึ่งในการสร้างอำนาจในการอธิบายนั้นก็คือการสร้างนิยาม (definition) หรือความหมายของสิ่งนั้นๆ ขึ้นมาในรูปแบบที่มีอำนาจเชิงสถาบันที่เกี่ยวข้องกำกับอยู่ ดังจะเห็นการให้ความสำคัญในเรื่องนี้ได้จากหน้าแรกของบทที่ 1 ซึ่งเป็นบทนำของคู่มือการเขียนวิทยานิพนธ์และการค้นคว้าแบบอิสระ 2546 ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ กล่าวไว้ว่า

“วิทยานิพนธ์ (Thesis) หมายถึง: “บทนิพนธ์ หรือรายงานทางวิชาการ ที่เรียบเรียงหรือ “เขียน” ขึ้น โดยนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา เพื่อเสนอเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามเงื่อนไขของหลักสูตรมหาบัณฑิต หรือดุษฎีบัณฑิต...” (บัณฑิตวิทยาลัย, 2546: หน้า 1)

และไม่เพียงที่แนวคิดแบบก้าวหน้านิยมจะดำเนินการเพียงผิวเผินระดับนามธรรมเพียงแค่นั้นเท่านั้น ภายในวิทยานิพนธ์ยังปรากฏการแทรกซึ่งอำนาจของแนวคิดไปทั่วทุกที่ปรากฏ ตั้งแต่การนำเสนอหัวข้องาน กระบวนการระเบียบวิธีวิจัย การนำเสนอผลงานวิจัย รูปเล่ม หลักเกณฑ์ในการคัดเลือกประธานและกรรมการควบคุมการสอบ จนกระทั่งการมอบลิขสิทธิ์ในการทำวิทยานิพนธ์ให้แก่มหาวิทยาลัย อาจเรียกได้ว่าเป็นการพยายามใช้วินัยทางวิชาการควบคุมอย่างแบบเบ็ดเสร็จและต่อเนื่อง ซึ่งแนวคิดเรื่องวินัยสามารถที่จะสืบย้อนไปในราวศตวรรษที่ 17 และ 18 แนวคิดเรื่องวินัยได้กลายมาเป็นหลักการสำคัญของเทคนิคการเมืองของร่างกาย นั่นก็คือการทำให้ร่างกายสามารถเพิ่มระดับของการผลิตให้มากขึ้น หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การทำให้ร่างกายสามารถที่จะให้อรรถประโยชน์ (utility) ได้มากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันเมื่อวินัยเพิ่มพลังทางเศรษฐกิจในทางตรงกันข้ามกลับลดพลังในทางการเมืองให้ร่างกายนั้นมีลักษณะที่เชื่อฟัง เชื้อยชา ฟูโกต์จึงให้ความเห็นว่าวินัยก็คือความสัมพันธ์เชิงอรรถประโยชน์และความอ่อนสอนง่าย (utility – docility) หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การที่ร่างกายนั้นตกอยู่ในสภาพของการเป็น牲เชือกและการผลิตผลนั่นเอง (ธเนศ วงศ์ยานนาวา, 2532: 37) บทเรียนสุดท้ายของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาจึงต้องพยายามที่จะสร้างหรือผลิตความเป็นตัวตนของตนเองขึ้นมาจากการทำวิจัยให้ปรากฏออกมาในลักษณะรูปเล่มอย่างวิทยานิพนธ์หรือการค้นคว้าอิสระ

การพยายามสร้างเทคนิคการควบคุมอำนาจในวิทยานิพนธ์เพื่อคงความสมบูรณ์และความศักดิ์สิทธิ์ของตัววิทยานิพนธ์และผู้ที่เกี่ยวข้องจะดำเนินการต่อไปอย่างไร ภายใต้ระเบียบวิธีคิดที่

เปลี่ยนไปทั้งทางสายสังคมวิทยา มานุษยวิทยาและสายวิทยาศาสตร์ หากการทำวิจัยจะต้องผสมผสานกันที่เปลือยออกมาตามสมัยนิยมว่า “สหวิทยาการ” (Interdisciplinary) ที่จะต้องพยายามนำเสนอตัวแทน (representation) ผลงานออกมาอย่างหลากหลายมากกว่าที่จะปรากฏอยู่ในรูปแบบของการเขียน เพราะว่า “...เนื่องจากแต่ละสาขาวิชา มีแบบฉบับของตนในการแบ่งเนื้อหาวิชาและวิธีการค้นคว้าวิจัย ดังนั้นเนื้อหาและวิธีการนำเสนอเนื้อหาในตอนนี้จึงควรดำเนินตามแบบแผนซึ่งเป็นที่ยอมรับในแต่ละสาขาวิชา...” (บัณฑิตวิทยาลัย, 2546: 16) จึงเปิดโอกาสที่จะทำให้ศาสตร์แต่ละศาสตร์ของตนเองมีวิธีการในการสร้างภาพตัวแทนความรู้ของตนเองที่แตกต่างกันออกไป

หากตัววิทยานิพนธ์อยู่ในฐานะตัวแทนของงานวิชาการและเป็น “...เอกสารที่สะท้อนถึงคุณภาพและมาตรฐานทางวิชาการของนักศึกษาผู้จัดทำ ของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ของกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และของสถาบันการศึกษานั้นๆ” (บัณฑิตวิทยาลัย, 2546: คำนำ) ความเป็นไปได้ในการนำเสนอผลงานก็ควรอยู่ภายใต้บรรยากาศความก้าวหน้าทางความรู้และวิชาการของศาสตร์นั้นๆ และบรรยากาศสถานศึกษานั้นเอง

4.2.5 แบบเรียน

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ประเทศไทยสมัยใหม่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กำเนิดขึ้น หลังรัฐราชวงศ์สิ้นสุดลง (รัฐราชวงศ์เริ่มต้นขึ้นสมัยอยุธยาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์) ได้ริเริ่มสร้างลักษณะของความเป็นชาติ องค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นชาติหลายเรื่อง ได้ถูกสร้างขึ้นในยุคนั้น โดยเฉพาะด้านภูมิศาสตร์เขตแดนและประวัติศาสตร์ชาติที่ได้สืบทอดต่อมาเป็นส่วนหนึ่งของคุณสมบัติความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่

อุดมการณ์ชาติถูกสร้างขึ้นเพื่อนำมาซึ่งความเป็นเอกภาพและความมั่นคงให้เกิดขึ้นในหมู่ผู้คนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย อุดมการณ์ชาติประกอบด้วยหลักการสำคัญคือ การปกป้องเอกภาพ ความมั่นคงและอธิปไตยของชาติ การปลูกฝังความรักชาติ และรักษาสถาบันหลักของชาติอันได้แก่ ชาติ ศาสนา (ศาสนาพุทธ) และพระมหากษัตริย์ โดยอุดมการณ์นี้จะถูกปลูกฝังผ่านกลไกอำนาจรัฐหลายอย่างผ่านการสื่อสารและวัฒนธรรม มีระบบการศึกษา การสำรวจสำมะโนประชากร การจัดทำแผนที่ประเทศ พิพิธภัณฑน์ รวมถึงศิลปะการละคร เป็นต้น

ในด้านการศึกษาศึกษาสมัยใหม่นั้น รัฐได้กำหนดบทบาทให้มีหน้าที่สร้างพลเมืองดีให้แก่รัฐผ่านการหล่อหลอมทางสังคมด้วยความรู้ ทักษะคิด ภาพพจน์ การใช้ชีวิต ตลอดจนสร้างความเข้าใจที่มีต่อโลกและสังคม องค์ประกอบสำคัญของระบบการศึกษาในการทำหน้าที่ดังกล่าวคือ หลักสูตรและแบบเรียน ซึ่งทั้งหลักสูตรและแบบเรียนต่างมีบทบาทในการสร้างความเป็นพลเมืองดีตามคุณสมบัติที่รัฐพึงปรารถนา (วารุณี ไอสถารมย์, 2545: 5) โดยมีสื่อรูปธรรมอย่างแบบเรียนเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐและชนชั้นปกครอง

แบบเรียนจึงไม่ได้ถูกเขียนขึ้นมาเพื่อให้ความรู้แก่ประชาชนแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็น การถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐลงสู่ประชาชนของตนเอง จากการทบทวนวรรณกรรมที่ผ่านมาจะ เห็นได้ว่างานวิจัยชิ้นต่างๆ ที่ได้รับการหยิบยกขึ้นมาปริทัศน์ในบทที่ 1.2 ข้อสรุปของงานแต่ละชิ้น ได้แสดงถึงการพยายามของรัฐที่จะกล่อมเกลาประชาชนของตนเองผ่านแบบเรียนในวิชาต่างๆ ตลอดยุคสมัยของการจัดระบบการศึกษาของไทย²³

แบบเรียนหาได้เป็นเพียงสื่อกลางในการกล่อมเกลาอำนาจรัฐแต่เพียงอย่างเดียว ในอีกแง่ หนึ่งนั้น แบบเรียนกลับทำหน้าที่คอยกีดกัน ขัดขวางความเป็นไปได้ในการสร้างความหมายหรือ การตีความใหม่ของปรากฏการณ์ในปัจจุบันสมัยให้เกิดขึ้น ความรู้จากอุดมการณ์ในอดีตที่ทับถม ลงมาบนไหล่ของคนยุคปัจจุบัน ทำให้การก้าวไปเพื่อสำรวจตัวเองที่เป็นอยู่เป็นเรื่องลำบากและ หนักยิ่งขึ้นถ้าหากยังแบกน้ำหนักความรู้จากอดีตอันยิ่งใหญ่อยู่เช่นเดิม โดยปราศจากการเรียนรู้อดีต เพื่อกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของตนเองในกาลสมัยปัจจุบัน ประวัติศาสตร์แห่งความเป็นปัจจุบัน (history of present) ที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อประกอบตัวเองใหม่ขึ้นมาจึงกลายเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้

ครั้งถ้าจะย้อนกลับไปดูประวัติศาสตร์ที่เริ่มต้นตั้งแต่การถือกำเนิดขึ้นของอักษรก่อนที่จะ กลายมาเป็นตำราหรือแบบเรียนแล้ว พื้นฐานของอักษรวินิจฉัยก็ล้วนแต่เป็นสมบัติของชนชั้นสูงทั้งสิ้น (วุฒิสักดิ์ ลาภเจริญทรัพย์, 2532: 119) ซึ่งสอดคล้องกับที่บูร์ดิเยอร์ตั้งข้อสังเกตว่าอำนาจนั้นไม่ได้อยู่ที่ ตัวของภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร แต่อยู่ในกลุ่มคนพูดซึ่งที่มีอำนาจมากกว่าและเป็นผู้ที่สร้างมัน ขึ้นมาด้วยอำนาจที่เหนือกว่านั้น (Bourdieu 1977: 21 อ้างใน ประสิทธิ์ ลิปรีชา, 2550: 287) แบบเรียนที่ถูกกำหนดมาตั้งแต่อักษรจนถึงเนื้อหาจึงเป็นไปเพื่ออุดมการณ์ของชนชั้นปกครอง ทั้งสิ้น

²³ ดูความพยายามในการสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับอุดมการณ์รัฐผ่านแบบเรียนได้ที่ สุมินทร์ จุฑาทอง. การกล่อม เกลาทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5 วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: 2529., วัชรินทร์ มัสเจริญ. (2533). “แบบเรียนสังคัมศึกษากับการกล่อมเกลาทางการเมืองในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์”. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ., วัชรินทร์ มัสเจริญ. (2536). แบบเรียนสังคัมศึกษากับการกล่อมเกลาทางการเมืองในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์: ศึกษากรณีความมั่นคงของ สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์. วารสารอักษรศาสตร์. ปีที่ 25 ฉบับที่ 1-2. โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. คณะ อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: หน้า 91-107., นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538). ชาติไทย, เมืองไทย แบบเรียน และอนุสาวรีย์ ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน. หน้า 45-79 , รังสิมา โพลิตังกุล. (2539). “แนวความคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองในแบบเรียนประถมศึกษา” (พ.ศ. 2435-2533). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์., ถักขณา ปันวิชัย. (2542). อุดมการณ์รัฐของประเทศไทยในแบบเรียนชั้น ประถมศึกษา พ.ศ. 2464-2533 ไม่มี “ชาติของประเทศไทย” ในแบบเรียน. รัฐศาสตร์สาร ปีที่ 21 ฉบับที่ 3. กรุงเทพฯ: โรง พิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 105-173. และวารุณี โอสถารมย์. (2545). แบบเรียนไทยกับ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ “เพื่อนบ้านของเรา” ภาพสะท้อนเจตคติอุดมการณ์ชาตินิยมไทย. รัฐศาสตร์สาร. ปีที่ 22 ฉบับที่ 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 1-83

สิ่งที่ปรากฏในแบบเรียนที่แม้จะเป็นภาษาที่รับรู้เพียงเชิงนามธรรม แต่แบบเรียนก็ได้สร้างสิ่งที่เรียกว่ากระบวนการสร้างอาณานิคมทางปัญญาในจินตนากรรม (Intellectual imagined colonial construction) ที่รัฐจัดเตรียมให้กับประชาชน โดยผ่านระบบการศึกษาขึ้นมา เป็นอาณานิคมที่ลอบปกคลุมความคิดของคนในชาติ ซึ่งเป็นมโนทัศน์ที่อยู่ในใจมาก่อน (presupposition) ของคนในชาติในการที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับรัฐและสังคม แบบเรียนต้องถูกเตรียมพร้อมเอาไว้เพื่อสร้างความเป็นมาตรฐานในการสร้างกระบวนทัศน์ (paradigm) ของคนในสังคมในการทำความเข้าใจรัฐชาติและสังคมของตนเอง

การจะสร้างบุคคลที่พึงประสงค์ตรงความต้องการของรัฐนั้น รัฐไม่สามารถที่จะสร้างเพียงแบบเรียนเพียงอย่างเดียวในการกล่อมเกล้าให้คนเชื่อฟังรัฐอย่างเชื่องๆ ได้ รัฐจำต้องสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนที่นำไปสู่ความเข้าใจรัฐเพิ่มขึ้น ยุทธวิธีหนึ่งที่รัฐใช้ก็คือการจัดตั้งสถาบันเพื่อการศึกษาของประชาชนขึ้นมา เพื่อสร้างความเป็นมาตรฐานของความรู้ โดยแยกสถาบันการศึกษาออกจากบริบทรอบๆ ข้าง เพื่อการจัดการได้ง่ายและมุ่งไปยังอุดมการณ์ที่รัฐจัดเตรียมเอาไว้ เพื่อผลิตคนที่รัฐต้องการ สถาบันการศึกษาตั้งแต่ระดับนโยบายจนลงมาถึงแบบเรียนจึงเป็นหนึ่งในเทคโนโลยีในการควบคุม (technology of discipline) ปัจเจกชนของรัฐ

แต่ถ้าหากมองว่านักเรียนตกเป็นผู้ถูกกระทำฝ่ายเดียวก็เหมือนจะยอมรับในประสิทธิภาพของระเบียบวินัยหรือกฎเกณฑ์ต่างๆ ของโรงเรียนมากเกินไป อย่างน้อยภายใต้ข้อจำกัดอันหลากหลายของผู้เรียนนั้น ย่อมจะมีแนวโน้มในการต่อต้านขัดขืนอำนาจต่างๆ ที่กระทำต่อตนเองอยู่เสมอ รูปแบบหนึ่งของการต่อต้านที่สามารถทำได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพในการเรียกร้องความสนใจของวินัยก็เกิดได้จากการทำให้ตัวเองผิดไปจากระเบียบปกติของโรงเรียน หรือเป็นนักเรียนที่ไม่เรียบร้อยนั่นเอง ผ่านตัวอย่างการแสดงออกอื่นๆ ที่โรงเรียนไม่ยอมรับ หรือแย้งขึ้นกับระเบียบกฎเกณฑ์ของโรงเรียน เช่น การแต่งกาย ทรงผม ฯลฯ ซึ่งการต่อต้านตรรกะการกดบังคับที่แสดงออกผ่านสัญลักษณ์เช่นนี้สามารถอธิบายย้อนไปได้ถึงเรื่องราวในพระคัมภีร์ไบเบิลได้เช่นกัน

4.2.6 เครื่องแบบและทรงผม

เรื่องราวตามพระคัมภีร์ไบเบิล ความงามของอิสตรีเพศเป็นเรื่องอันตราย การที่อดัมยอมทำตามความต้องการของอีฟ โดยกัศผลไม้แห่งความรู้ เป็นเพราะอดัมรักอีฟ นอกจากนั้นการที่อดัมฟังคำพุดของเธอทั้งนี้ก็เนื่องมาจากความงามของอีฟนั่นเอง (ชนศ วงศ์ยานนาวา, 2541: 182) และด้วยเหตุนี้ ต่อมาในยุคกลาง ความงามของผู้หญิงจึงกลายเป็นเรื่องต้องห้ามสำหรับนักบวช ผู้เคร่งครัดในสมณเพศของตนเอง

โดยพระสมัสนั้นให้ความเห็นว่า การแต่งตัวของผู้หญิงควรที่จะใส่ผ้าคลุมหน้าหรือกระทั่งคลุมทุกส่วนของร่างกาย เพราะแม้แต่การเปิดเท้าของผู้หญิงก็ยังก่อให้เกิดความต้องการทางเพศได้ เช่นเดียวกันกับการเปิดอวัยวะเพศให้คนอื่นชม ร่างกายของผู้หญิงจึงจำเป็นที่จะต้องได้รับการ

ควบคุมโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการแต่งตัวในที่สาธารณะ (เรื่องเดียวกัน: 182-183) การเห็นว่า มีอันตรายที่อาจก่อให้เกิดจากเรือนร่างอิสตรี เมื่อยามจะต้องเผยกายต่อชุมชนเช่นนี้ ก็ยังปรากฏอยู่ในแนวคิดของศาสนาอิสลามเช่นกัน ในกรอบคิดศาสนาพุทธ เมื่อยามที่ผู้หญิงจะต้องเข้าไปในเขตพุทธสถาน ความเรียบร้อยในเรื่องแต่งกายตลอดจนกริยามารยาทก็เป็นสิ่งที่จะต้องพึงกระทำเช่นกัน

และถึงแม้ว่าผู้ชายเองจะนิยมการแต่งตัวเช่นเดียวกันกับผู้หญิง แต่ผู้หญิงจะถูกดำเนินและถูกควบคุมในเรื่องการแต่งกายจากผู้ชายเป็นอย่างมาก ในยุคฟื้นฟูศิลปปะและวิทยาการ ศาสนจักรหันมาโจมตีการแต่งตัวของผู้หญิงว่าเป็นตัวส่งเสริมความชั่วช้าแห่งเนื้อหนังมังสา เสื้อผ้าไม่ได้มีไว้เพื่อปกปิดความต้องการทางเพศแต่กลับนำมาออกมาแสดงอย่างโจ่งแจ้ง เสื้อผ้าจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งบาปถึงแม้ว่ามันจะเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ก็ตาม อันสามารถย้อนกลับไปถึงการที่จะต้องนำเอาใบมะเดื่อมาปกปิดและเกิดการอายในเรือนร่างตนเองของทั้งอดัมและอีฟ ศาสนจักรจึงจำต้องให้มวลมนุษยชาติใส่เสื้อผ้าอย่างพอดี (ชเนศ วงศ์ยานนาวา, 2541: 192-193) เพราะการแต่งกายที่เหมาะสม นอกจากจะเป็นการเคารพตัวเองในฐานะภาพลักษณ์ของพระเจ้าแล้ว การใส่เสื้อผ้าอย่างพอดียังบ่งบอกถึงความเคร่งครัดในการจัดการ จักรระเบียบบนร่างกายของตนเองด้วย ความพิถีพิถันในเรื่องของการแต่งกายจึงไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นเรื่องที่ควรใส่ใจมากนัก ตามกรอบคิดของนักบวชยุคกลาง

อย่างไรก็ตามในช่วงการปฏิวัติฝรั่งเศส การแต่งกายจะเป็นเรื่องที่มีมากกว่าการรักษาความอบอุ่นแก่ร่างกาย หรือการห้ามในแง่กรอบคิดทางศาสนาเหมือนสมัยกลาง หากว่ารัฐที่ปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชช่วงนั้นเป็นสิ่งที่คอยคุ้มครองและปกป้องความอบอุ่นของประชาชนแล้ว ดูท่าว่าประชาชนหรือฐานันดรที่สาม²⁴ ในฝรั่งเศสช่วงนั้นจะได้รับความอบอุ่นจากรัฐออกจะร้อนจนเกินไป จนกระทั่งมีบางกลุ่มคนที่เรียกตัวเองว่าพวก "ไร้กางเกง" (sans culottes) จะต้องออกมาสละผ้า ถอดกางเกงแสดง "ชุด" เพื่อทะเลาะความร้อนนี้ลง การถอดกางเกงจึงแสดงความหมายของการไม่ยอมรับสถานะที่เป็นอยู่เดิม ดังปรากฏตัวบนภาพวาดล้อเลียนเสียดสีด้วยการถอดกางเกงออก แล้วใช้บันทึยเป็นอาวุธในการต่อสู้ และต่อต้านต่อความเป็นชาติที่จำกัดอยู่เพียงแค่ชนชั้นสูง ดังนั้นจึงมีภาพล้อเลียนบางภาพที่แสดงให้เห็นว่าจุดกำเนิดของชนชั้นสูงนั้นมาจากของเสียดออกมาจากตุ๊กของปีศาจ (ชเนศ วงศ์ยานนาวา, 2541: 265-266)

การระบุว่าปีศาจอาศัยอยู่ในรูตุ๊ก ก็หมายความว่าปีศาจก็อยู่ในตัวมนุษย์เอง ปีศาจจึงเป็นสิ่งที่มีมาจากภายในตัวมนุษย์เองเท่าๆ กับที่มีมาจากภายนอก แต่เทพปกรณัมของศาสนาคริสต์ก็ได้สร้างปัญหาใหญ่ไว้ประการหนึ่ง ก็คือว่าปีศาจเมื่อแปลงร่างมาในรูปของมนุษย์แล้วจะมีตุ๊กหรือไม่ ความ

²⁴ สังคมของฝรั่งเศส สามารถแบ่งได้เป็น 3 ฐานันดร คือ ฐานันดรที่ 1 ได้แก่กษัตริย์และขุนนาง ฐานันดรที่ 2 ได้แก่นักบวช และฐานันดรที่สามเป็นส่วนที่เหลือของประเทศ เช่น ชนชั้นกลางและชาวนา ซึ่งสองฐานันดรแรกซึ่งมีจำนวนเพียงเล็กน้อย ถือครองที่ดินส่วนมากของประเทศ และมีตัวแทนอยู่ในรัฐสภา ประกอบกับการเก็บภาษีอย่างไม่เป็นระบบ ระบบกฎหมายอันซับซ้อนและยกเว้นภาษีให้สองฐานันดรแรกที่มีฐานะร่ำรวย ทำให้ฐานันดรที่สามที่มีฐานะยากจนอยู่แล้วต้องรับภาระภาษีของประเทศเอาไว้ทั้งหมด

เชื่อว่าปีศาจไม่มีตูด ทำให้เกิดความคิดเรื่องการปกป้องตัวเองจากปีศาจว่าทำได้โดยการ หันตูดให้ปีศาจดู การเปิดในสิ่งที่ปีศาจไม่มี เท่ากับเป็นการล้อเลียนและชี้จุดอ่อนให้ปีศาจเห็น (เรื่องเดียวกัน: 279) จุดอ่อนที่ว่านี้ก็ยังบ่งบอกถึงความไม่สมบูรณ์ในภาพฉายลักษณ์ (image) ของพระองค์อย่างมนุษย์ และเมื่อปีศาจได้เห็นตูดของมนุษย์ก็สามารถเข้าใจได้ว่า ร่างกายมนุษย์ที่เป็นพื้นที่แห่งความเสมอภาค และมีความเป็นประชาธิปไตยสำหรับตนเองและพระเป็นเจ้าในการกระทำใดๆ ก็ตามบนพื้นที่นี้

ครั้งถ้าหากลองมองเปรียบเทียบตูดหรือทวารหนักกับทวารส่วนอื่นๆ ของร่างกายแล้ว ตูดจะมีความเป็นประชาธิปไตยมากกว่า ที่เน้นความเท่าเทียมกันและยอมรับต่อสิ่งที่แตกต่าง ตูดเป็นช่องทางเข้าออกที่มีความอดทนในการ ไม่เรียกร้องต่อสิ่งต่างๆ อันน่าอภิมรย์ ดังเช่นปากที่ต้องการความอโรย หูต้องการสดับรับฟังเสียงอันไพเราะ ตาที่ปรารถนาซาเลื่องแต่สิ่งที่สวยงาม จมูกที่เพียงสูดดมความหอมหวล (ชเนศ วงศ์ยานนาวา, 2541: 282-283) แต่อย่างไรก็ตาม แม้ตูดจะไม่เลือกที่รักมักที่ชังเหมือนดังทวารอื่นๆ แต่ตูดก็เป็นเพียงทวารหนึ่งของร่างกายที่จะต้องทำงานร่วมกับทวารที่เหลืออย่างเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะเมื่อยามที่จะต้องเผชิญกับสิ่งที่ปากปรารถนาแต่กลับไม่สัมพันธ์กับการขับถ่าย อาการสบายปากลำบากตูดจึงเกิดขึ้นได้เสมอ

และถ้าหากจะถือว่าร่างกายเป็นเขตแดน เป็นอาณาเขตส่วนตัวของปัจเจกแล้ว ตูดและทวารที่เหลือทั้ง 9 อัน ได้แก่ ตา 2, จมูก 2, ปาก, ทวารเบาและทวารหนัก ก็เปรียบเสมือนเป็นอวัยวะ “ชายขอบ” ของร่างกาย ที่มีฐานะคล้ายเสมือนเป็นประตูที่เปิดร่างกายและรับสิ่งต่างๆ จากภายนอกเข้ามา ทวารต่างๆ เหล่านี้จึงมีสถานะพิเศษ ซึ่งปรากฏสถานะความเป็นชายขอบ (marginal state) และกลายมาเป็นความคลุมเครือ (ambiguous) ของสถานภาพอวัยวะเหล่านี้ที่คาบเกี่ยวกันระหว่างความเป็นอวัยวะภายในและความเป็นอวัยวะภายนอก และทวารทั้ง 9 ยังมีลักษณะร่วมที่พิเศษในการขับถ่ายมลภาวะที่อยู่ในสภาพจี๋ ไม่ว่าจะเป็น จี๋ จี๋หู จี๋ตา หรือจี๋มูก อันเป็นภาวะที่ปฏิเสธการควบคุมของเรา ที่จำต้องขึ้นอยู่กับธรรมชาติของมันในการปลดปล่อยตัวมันเองออกมาภายนอกร่างกาย อีกทั้ง ยังมีอวัยวะที่มีคุณสมบัติเจริญงอกงามได้อย่าง ผม ขน เล็บ หนวดเครา ที่ยังสามารถงอกขึ้นใหม่หรือยาวได้อีก แม้จะตัดหรือ โกงออกไปแล้วก็ตาม จึงเป็นภาวะที่จะต้องคอยหมั่นดูแลอยู่เสมอ

ความกำกวมของทวารเหล่านี้เป็นความไม่กระจ่างที่เกิดจากอวัยวะของเราไม่สามารถกำหนดได้ ความกังวลที่เกิดขึ้นทำให้สังคมที่มีลักษณะป่วยในทางการแสดงความคิดเห็น (ill-articulated) ที่มีความสับสนในการใช้อำนาจควบคุม คนที่ไม่ต้องการให้มีมีการควบคุมอวัยวะเหล่านี้ จึงเป็นคนพิเศษที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของสังคม และใช้สถานะไร้การควบคุมอวัยวะเหล่านี้ กลายมาเป็นภาพตัวแทนของคนในเชิงลบของสังคมที่เต็มไปด้วยอำนาจการควบคุมได้ ไม่ว่าจะเป็น การแต่งตัว ไว้หนวดเครา หรือทรงผมในแบบใดก็ตาม

การปลดปล่อยอวัยวะเหล่านี้ในการแสดงออกอย่างเสรีจึงข่มไม่ใช้วิสัยผู้ที่มีความเคร่งครัดในตัวเองที่ดีตามกรอบที่รัฐมิให้แต่อย่างใด การที่ควบคุมทวารเหล่านี้เช่น การตัดผม การ

แต่งตัว การทำหมั้น ตลอดจนการมีสุขนิสัยการกินที่ดี ก็จะเป็นเรื่องที่เป็นปกติวิสัยของชาวอารยะทั้งหลายที่หาเหตุผลแบ่งตัวเองออกจากผู้อื่นในนามกระบวนการความเป็นอารยะ (civilization) อันนำไปสู่สมัยใหม่ (modern) ที่คาดหวังไว้

การสร้างวิธีการควบคุมทวารต่างๆ ให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ถูกสุขลักษณะ เป็นที่พึงพอใจของรัฐในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การแต่งกายเป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่รัฐไทยได้พยายามสร้างขึ้นมา เพื่อประกาศถึงความมีอารยะในประเทศของตน ในอันที่จะต้องรองกับอำนาจและการล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตก ซึ่งลงไปถึงการสร้างความเป็นทางการหรือการแต่งเครื่องแบบ เพื่อแสดงถึงความเป็นสมัยใหม่²⁵ โดยในที่นี้ใช้การแต่งกายและทรงผมเป็นตัวอย่างของการสร้างความทันสมัยบนพื้นที่ร่างกายของปัจเจกชน

4.2.6 เครื่องแบบและทรงผม

เครื่องแบบ

จุดมุ่งหมายของการแต่งเครื่องแบบ (uniform) อย่างชุดนักเรียน นักศึกษา ก็คือการลดความแตกต่างของปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มชนที่หลากหลายวัฒนธรรม เชื้อชาติ และเผ่าพันธุ์ให้เหลือเพียงหนึ่งเดียว โดยเครื่องแบบมีเอาไว้เพื่อระบุงัดและเพื่อยืนยัน “ความจริงแท้” ของผู้สวมใส่เครื่องแบบ (วีระ สมบูรณ์, 2541: 47) ที่สามารถแยก “ตัวเองและพวกของตัวเอง” ออกจาก “คนอื่น” โดยสังเกตจากการแต่งกายภายนอก และเป็นการสร้างสิ่งที่เป็นความหมายแก่ตัวผู้สวมใส่และสร้างพื้นที่เฉพาะบางอย่าง โรงเรียนให้โดดเด่นขึ้นมา ทำให้ความเป็นปัจเจกที่มองร่างกายในฐานะหน่วย (entity) ซึ่งอยู่กระบวนการของการกำลังจะกลายเป็นบางสิ่งบางอย่าง (the process of becoming) เป็นสิ่งที่จะต้องพัฒนาปรับปรุงอยู่เสมอภายใต้วัฒนธรรมการบริโภคเชิงรสนิยมที่เปลี่ยนไป การวางโครงการที่จะกระทำต่อร่างกายตนเอง (body project) จึงขัดแย้งกับความเข้มงวด ระเบียบวินัยภายใต้กรอบที่โรงเรียนกำหนดขึ้น (สายพิน ศุภุทรมงคล และคณะ, 2541: 17) หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ระเบียบข้อบังคับต่างๆ ภายในโรงเรียนถูกสร้างขึ้นมาก็เพื่อที่จะคงไว้ซึ่งกฎเกณฑ์ของโรงเรียนมากกว่าที่จะยอมรับความแตกต่าง กระทั่งการไม่ยอมรับในการแสดงออกในเรื่องเพศสถานะ (genderism) ของนักเรียนในฐานะปัจเจกชน

การกระทำเช่นนี้เป็นการทำลายการแบ่งแยกเพศผ่านเครื่องแต่งกาย และเกิดปัญหาขึ้นเกี่ยวกับการแยกแยะเพศสถานะตามความคาดหวังของสังคม ดังเช่น การแต่งตัวเป็นนักศึกษาหญิงของสาวประเภทสอง อันเป็นการทำให้อัตลักษณ์ของความเป็นหญิงภายในตัวเองชัดเจนขึ้นมา และ

²⁵ การวิวัฒนาการของการแต่งกายไทยสมัยต่างๆแบบมุมมองรัฐชาติ ดู สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ, (2543). การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบันเล่ม 1,2. คณะอนุกรรมการแต่งกายไทย: วิวัฒนาการและเอกลักษณ์ประจำชาติ. อัมรินทร์พรินดีจแอนด์พับลิชชิ่ง. กรุงเทพฯ

พยายามที่จะเป็นผู้รักษาเพศสภาพเชิงอุดมคติของความเป็นผู้หญิงให้ดำรงอยู่ แต่ขณะเดียวกันก็เป็น การขบถ ไม่ยอมรับสถานะในเชิงกายภาพของตนไปพร้อมๆกัน

เพราะการกระทำเช่นนี้เป็นการนำเอาอัตลักษณ์ของผู้สวมใส่แสดงตัวตนออกมา มากกว่าที่จะ เป็นการยอมรับตามกฎเกณฑ์ที่ทางสถานศึกษากำหนด บ่งบอกถึงสถานะที่ไม่ต้องการการ ควบคุม เป็นการแข็งข้อหรือกบฏต่อระเบียบไปด้วยในตัว การปล่อยชายเสื้อออกนอกกางเกง จึง เป็นการแสดงออกในการที่จะพยายามลดความอึดอัดจากการรัดของระเบียบวินัยในการแต่งตัว ผ่าน การคลายเข็มขัดที่แสดงสัญลักษณ์เชิงอำนาจของสถาบันที่ตนศึกษา เช่นเดียวกันกับการแต่งตัว รักรูปที่ได้ทำลายความเหมือนกันของเครื่องแบบ โดยการผลัดคินี้ให้สตรีระตัวเอง โดดเด่นออกมา การใส่เสื้อฟ้ายืดรัดรูป ขับเน้นบางส่วนของร่างกายตัวเองให้ดูชัดเจนขึ้น เจกเช่นเดียวกันกับการเพาะ กายที่ร่างกายถูกปฏิบัติในฐานะโครงการที่ทำให้ผู้เป็นเจ้าของเรือนร่างสามารถที่จะส่งสารความ เป็นตัวตนของเขาออกมา (สายพิณ สุพุทธมงคล และคณะ, 2541: 18) การขับเน้นสัดส่วนของตนเอง จึงเป็นการกระทำที่ทำให้ตนเองตกอยู่ในฐานะผู้กระทำและผู้ถูกกระทำไปพร้อมๆ กัน

พฤติกรรมแต่งตัวเช่นนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้มองว่าหาได้มาจากฐานคิดแบบพุทธศาสนา เหมือนแต่ก่อน หากคิดจากกระแสวัฒนธรรมบริโภคที่ผู้สวมใส่พยายามโต้ตอบกับสิ่งเหล่านี้ผ่าน ทางการแต่งกาย ด้วยเหตุที่เครื่องแบบนักศึกษาสามารถบ่งบอกถึงสถานภาพของผู้สวมใส่ ระดับ สติปัญญา เรื่องที่สนใจ ฯลฯ ขณะที่นักศึกษาจะต้องพยายามทำตัวเองให้เป็นไปตามอุดมคติของ กระบวนการที่ไม่มีวันสิ้นสุดที่กระแสวัฒนธรรมบริโภคได้สร้างขึ้นมา ในขณะเดียวกันรัฐก็ พยายามที่ควบคุมร่างกายเหล่านั้นให้อยู่ในกรอบตามที่กำหนดผ่านกฎระเบียบต่างๆ เครื่องแบบ นักศึกษาจึงกลายมาเป็นสงครามแย่งชิงพื้นที่ระหว่างรัฐและทุน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550: 19) ใน กระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยมปัจจุบัน

เช่นเดียวกับการแสดงตุ๊กตอลีเลียนปีศาจในสมัยกลาง ปีศาจสมัยใหม่เช่นรัฐชาติก็ถูก ล้อเลียนผ่านการแต่งตัวของปัจเจกไม่น้อยเช่นกัน คนผิวดำในอเมริกาดูเหมือนจะซาบซึ้งถึงแรง กดคั้นนี้ผ่านประวัติศาสตร์ของตนเองได้ก่อนใคร ดังปรากฏในการแต่งตัวของวัฒนธรรมข้างถนน อย่างฮิปฮอป (Hip-Hop) เช่นการใส่เสื้อตัวใหญ่เกินขนาดจริง (oversize) กางเกงหรือกระโปรงเอว ต่ำ หลุดลุค ฯลฯ ปรากฏการณ์การโต้แย้งรัฐของตนผ่านการแต่งกายที่ไม่พอดีเช่นนี้ ไม่เว้น แม้กระทั่งผิวขาวชนชั้นแรงงานอย่างพังค์ (Punk) ในอังกฤษช่วงทศวรรษที่ 70-80 การทำผมเป็นสี ตั้งชี้ทรงโมฮอกวี่ (Mohawk) บ่งบอกถึงอนาธิปไตย (anarchy) ผ่านการแต่งตัวที่ต่อต้านและไม่เอา ระเบียบของรัฐบาลอังกฤษสมัยนั้นอย่างสุดขีด

ทรงผม

โดยธรรมชาติแล้ว ผมเป็นสิ่งที่อกเงยขึ้นอยู่บนหัว มีสีตามลักษณะชาติพันธุ์ เป็นคน ส่วนตัวในระดับปัจเจกชน การมีสถานะอะไรก็ได้ของผมที่ไร้ทรงเป็นอัตลักษณ์ที่หลากหลาย และเป็นสิ่งที่สร้างความต่างมากกว่าความกลมกลืน (homogenization) ยากในการทำความเข้าใจ

(elusive) ในสภาวะการณ์ร่วมสมัยและเปลี่ยนแปลงไปตามวาทกรรมที่ได้สรรค์สร้างทรงผมขึ้นมา เกิดความไม่แน่นอน ตายตัว หยุคนึงทางอัตลักษณ์หรือที่เรียกว่า “อัตลักษณ์ทางวาทกรรมหรืออัตลักษณ์ที่สร้างมาจากเรื่องราวเฉพาะตัว” (discursive /narrative identity) (Foucault, 1970: 67 อ้างใน ไชยรัตน์ เจริฐสิน โอปาร์, 2538: 12)

ตามระเบียบว่าด้วยการควบคุมความประพฤตินักเรียนและนักศึกษา ในประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 132 พ.ศ. 2515 นั้น ในข้อ 2 กล่าวว่า “แต่งกาย” หมายความว่ารวมถึงการแต่งผมหรือส่วนอื่นของร่างกายด้วย (อบรม สนิททิบาล และสมศักดิ์ ศรีมาโนชน์, 2522: 465) ซึ่งหมายถึงทั้งหมดของร่างกายนักเรียน นักศึกษานั้นเอง

สภาวะที่เอาแน่เอาอนไม่ได้ของผมจึงเป็นปัญหาเกี่ยวกับโครงสร้างของระบบการพัฒนาคนในชาติที่มุ่งเน้นในการสร้างระเบียบ ความสงบเรียบร้อย ที่รัฐพยายามที่จะพัฒนาให้มันเป็นเรื่องปกติธรรมดาของคนในสังคม ดังนั้นการออกระเบียบแบบทรงผมจึงเป็นการใช้อำนาจในการจัดการพื้นที่ส่วนตัวในระดับปัจเจกครั้งแรกๆของการเข้ามาใช้ชีวิตในรั้วโรงเรียน ประกอบกับความเชื่อของไทยที่ให้ความสำคัญกับศีรษะว่ามีความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์เป็น “ของสูง” และศีรษะเป็นที่อยู่ของ “ขวัญ” ในภาษาไทยเอง ก็พบคำเก่าแก่ที่เรียกกระดูกคอต่อของคนว่า “รากขวัญ” และด้วยเชื่อว่า “ขวัญหาย” หนีออกจากร่างกายได้ จึงห้าม “เล่นหัว” กัน (วิมาลา ศิริพงษ์, 2543: 128-129)

ในอีกแง่หนึ่งนั้น สภาวะผมที่เคร่งครัดต่อระเบียบ การควบคุมตนเอง อาจเชื่อมโยงไปยังความเชื่อทางศาสนาพุทธที่เกี่ยวกับการ โคนหัวของพระสงฆ์ การทำให้ทรงผมกลายเป็นประเด็นการสร้างความเป็นเหมือนของรัฐโดยเตรียมการส่งทอดมายังระเบียบวินัยของโรงเรียนโดยแนบเข้ากับวินัยสงฆ์เพื่อสร้างความชอบธรรมในการจัดการกับทรงผมนักเรียน ดูเหมือนอิทธิพลในการจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ของไทยเรา ในแง่การตัดผมนักเรียนดูจะเคร่งครัดในการจัดการกับระเบียบร่างกายของปัจเจกได้เข้มงวดกว่าตะวันตกมากมายนัก เหมือนจะย้อนกลับไปเอาความเคร่งครัดของพระสงฆ์เมื่อครั้งที่เด็กนักเรียนยังได้รับการศึกษาในวัดสมัยโบราณมาปรับใช้การระเบียบวินัยแบบสมัยใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ปรากฏการณ์ที่ผมทรงเฉพาะนักเรียนชาย แต่กระนั้นในเวลาต่อมาก็มีการผ่อนปรนให้นักเรียนชายจากการไว้ผมข้างหน้าและกลางศีรษะ “ไม่เกิน 5 เซนติเมตร และชายรอบผมศีรษะไม่ตัดเกรียนชิดผิวหนัง หรือไว้หนวดเครา” ไปเป็นข้อห้ามว่า “นักเรียนชายตัดผมหรือไว้ผมยาวจนด้านข้างหรือด้านหลังยาวเลยตีนผม หรือไว้หนวดเครา” โดยกฎกระทรวง (ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2518) ให้เหตุผลว่า “...เนื่องจากสมัยนิยมเปลี่ยนแปลงไปตามสมควรผ่อนผันให้นักเรียนชายไว้ผมที่เหมาะสมกับวัยและสภาพของนักเรียนตามสมัยนิยมบ้าง...” (อบรม สนิททิบาล และสมศักดิ์ ศรีมาโนชน์, 2522: 470,472)

แต่กระนั้นเอง สมัยนิยมที่พูดถึงก็ย่อมจะเป็นสมัยนิยมที่รัฐกำหนดขึ้น หากใช้สมัยนิยมอัน ถูกกำหนดมาจากกระแสบริโคโนนิยม ทุนนิยมที่กำลังท่วมท้นอยู่ในปัจจุบันแต่อย่างใด ที่สามารถ เล็ดลอดรั้วรัฐชาติเข้ามาจนถึงโรงเรียน

เครื่องแบบและทรงผมจึงเป็นความขัดแย้งกันระหว่างรัฐที่เชื่อว่าอุดมคติเครื่องแบบที่ จะต้องตายตัว ไม่มีเปลี่ยนแปลงสมบูรณฺ์คูดัง “แบบ” (Form) ของเพลโต แต่ในขณะเดียวกัน เครื่องแบบและทรงผมในสายตาวริโคโนนิยมนักต้องเลื่อนและเคลื่อนไหวไปตามกระแสทุน ชุด นักศึกษาจึงเป็นพื้นที่แห่งการ โต้แย้งกันระหว่างทั้งสองนี้ โดยมีนักศึกษา ครูหรืออาจารย์ฝ่าย ปกครองเป็นปัจเจกที่กระทำการผลิตซ้ำ โต้แย้ง และปรับลดจุดเผชิญหน้ากันของทั้งสอง ซึ่งทำให้ ระเบียบควบคุมต่างๆ ที่กำหนดขึ้นยังสามารถที่จะทำงานต่อไปได้

4.2.7 ครูกับการสอนจริยธรรมในโรงเรียน

นัยยะที่สำคัญประการหนึ่งของระบบการศึกษาที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็คือเป็นการ เปลี่ยนผ่านอำนาจที่คอยกำกับชุดความรู้ระหว่างอำนาจในเชิงจริยธรรมศาสนาไปสู่อำนาจในเชิง การเมือง ซึ่งอำนาจในเชิงการเมืองมีความเป็นฆราวาสมากกว่า แต่ที่น่าสนใจคือ ในช่วงการเปลี่ยน สถานะภาพอำนาจในการควบคุมจากอำนาจทางศาสนาไปเป็นอำนาจทางการเมืองนั้น รัฐไทยได้ ยินดีที่จะรับเอา (inclusion) จริยธรรมทางศาสนาในฐานะเป็นหนึ่งในเทคโนโลยีในการสร้าง อุดมการณ์ของตนด้วยความชอบธรรม

การแยกที่เกิดขึ้นไม่ใช่การแยกความรู้หรือจริยธรรมทางศาสนาออกจากตัวความรู้ที่มีอยู่ เดิม แต่แยกในที่นี้หมายถึงการแยก “การจัดการของอำนาจศาสนา” ออกจาก “อำนาจความรู้” ที่มีอยู่ อันทำให้อำนาจจริยธรรมที่คอยกำกับความรู้ตลอดมานั้นถูกลดความสำคัญลง และกดทับความรู้ ด้วยอำนาจในเชิงการเมืองแทน โดยมีครูเป็นเจ้าหน้าที่ส่งผ่านอุดมการณ์ของรัฐมายังระบบ การศึกษาสมัยใหม่ ในอีกแง่หนึ่ง ครูก็เป็นข้าราชการหรือพนักงานส่งเสริมการเรียนรู้ที่ถูกแต่งตั้ง จากทางรัฐ ครูมักจะถูกกลืนเข้าไปสู่ระบบราชการของรัฐมากกว่าข้างชาวบ้าน แม้ว่าโดยส่วนใหญ่ แล้วครูเหล่านั้นจะเป็นคนที่เติบโตมาจากชุมชนที่ตนเองสอนอยู่หรือชุมชนใกล้เคียงก็ตาม (ประสิทธิ์ ลิปรีชา, 2550: 303)

“ครู”ไทยในสมัยแต่ก่อนที่จะมีระบบการศึกษานั้น ครูไม่ใช่อาชีพแต่เป็นสถานะ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล คนที่เราขอรับการสั่งสอนจากเขาก็คือ “ครู” ของเรา แม้คนอื่นๆ ไม่ได้ยอมรับว่าเขาเป็น “ครู” ก็ตาม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2546: 149) จากการสังเกตการณ์โรงเรียนของ ไทยในภาคอีสานของชาลส์ คายส์ (Charles Keyes) พบว่าโดยหลักแล้วครูในระบบการศึกษา สมัยใหม่จะเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ในการนำเอาความรู้และวัฒนธรรมของรัฐเข้ามาเปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมของชาวบ้านมากกว่า ยิ่งครูใช้เวลาในการศึกษายาวนานเท่าใด ยิ่งทำให้ตัวเองถูกแยกตัว

ออกห่างจากโลกของชนบทมากขึ้นเท่านั้น ทั้งๆ ที่ครูโดยส่วนใหญ่แล้วเป็นคนที่เติบโตมาจากชุมชนที่ตนเองสอนอยู่หรือชุมชนใกล้เคียงนั่นเอง (ประสิทธิ์ ลีปรีชา, 2550: 285)

คาส์ยังพบอีกว่า ถึงแม้ครูจะเป็นข้าราชการระดับล่างสุดของกระทรวงศึกษาธิการ แต่ความเป็น “ข้าราชการ” ของพวกเขายังมีสถานภาพของการเป็น “เจ้านาย” ที่สูงส่งกว่าเมื่อเทียบกับชาวบ้านธรรมดาในชุมชน เพราะครูได้รับการยกย่องให้เป็นปวงนิยบุคคลที่นักเรียนต้องให้ความเคารพ โดยเฉพาะการจัดพิธีไหว้ครูภายหลังจากที่เปิดภาคการศึกษาแรกได้เพียงไม่กี่สัปดาห์ หรือแม้แต่ในห้องเรียน นักเรียนก็ถูกคาดหวังให้เป็นผู้รับการถ่ายทอดวิชาความรู้มากกว่าที่จะตั้งคำถามขึ้นก่อนที่ครูจะทำการสอน ในทัศนะของคาส์นั้น แม้ว่าประเด็นนี้จะไม่มีความแตกต่างระหว่างครูที่เป็นพระสงฆ์กับครูที่เป็นฆราวาสแต่สิ่งที่ไม่เหมือนกันนั้นอยู่ที่ว่าการแสดงอำนาจเหนือเด็กนักเรียนและเป้าประสงค์ของการสอนนักเรียนของครูที่เป็นพระสงฆ์อยู่บนพื้นฐานของศาสนา ในขณะที่ครูที่เป็นฆราวาสนั้นเป็นตัวแทนของอำนาจรัฐ (เรื่องเดียวกัน: 286) ที่ส่งผ่านอำนาจนั้นมายังนักเรียนภายในโรงเรียน อำนาจจริยธรรมที่คอยกำกับความรู้ตลอดมาในการศึกษาจากวัดถูกลดความสำคัญลง กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของวิชาเรียนประเภท วิชาพุทธศาสนา วิชาจริยธรรมหรือศีลธรรมแทน

สถานะของครูได้รับการยกย่องอย่างมากในสังคมไทยไม่ว่าจะก่อนหรือหลังการจัดระบบการศึกษาสมัยใหม่ แต่ถ้าหากกลับไปยังยุคของกรีกโบราณอันเป็นจุดเริ่มต้นของความรู้ตะวันตกนั้น สถานะโซฟิสต์ (Sophist) หรือผู้ให้ความรู้มิใช่เรื่องที่ควรค่าแก่การยกย่องในเอเธนส์ ครูในโรงเรียนเอกชนแห่งแรกของเอเธนส์ก็มักเป็นผู้ที่มีฐานะค่อนข้างดี และมีครูจำนวนมากที่เคยเป็นทาสมาก่อน ดังนั้นจึงไม่มีการยกย่องอาชีพนี้ การเรียกใครว่าครูจึงมีนัยยะของการดูถูก จนมีการกล่าวถึงคนที่หายหน้าไม่ออกมาพบปะผู้คนว่า “เขาอาจจะตายไปแล้วหรือมีฉะนั้นก็คงไปเป็นครู” (อดอล์ฟ อี. เมเยอร์, 2528: 17) จนกระทั่งต่อมาในยุคกลาง (Middle Age) มาร์ติน ลูเธอร์ (Martin Luther) แสดงความยกย่องอาชีพครูนี้ให้มีเกียรติรองจากพระสอนศาสนา (จักรสัน พิเศษสาทร, 2521: 61-62)

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการยกย่องสถานะของครูทั้งในสังคมไทยและช่วงยุคกลางของยุโรป ซึ่งถือว่าทั้งสองสังคมมีแรงศรัทธาในศาสนาเป็นอย่างสูง แต่การที่ครูจะมีหน้าที่คอยสั่งสอนและให้ความรู้ในด้านจริยธรรมนั้น บางครั้งกลับไม่ได้รับการยกย่อง เพราะเหตุที่ครูคอยพยายามที่จะกำหนดทิศทางพัฒนาการของเด็กทางด้านจิตใจ อบรมสั่งสอนว่าเขาควรจะประพฤติเช่นไร นั้นหมายความว่าครูกำลังสร้างบทบาทของมนุษย์ อีกนัยหนึ่งก็คือ ครูกำลังเล่นบทบาทของพระเจ้า (ซัชชัย คุ่มทวีพร, 2549: 59) ซึ่งพระเจ้าที่ครูในระบบการศึกษาสมัยใหม่กำลังสวมบทบาทสั่งสอนจริยธรรมอยู่นั้น หากได้เป็นพระเจ้าในแง่มุมของศาสนาแต่ประการใด แม้จะมีการนำเอาเนื้อหาจริยธรรมทางศาสนามาสั่งสอนในโรงเรียน แต่จุดมุ่งหมายของคำสอนเหล่านั้นกลับเป็นการ

พยายามที่จะให้นักเรียนเป็นพลเมืองที่ดีของรัฐ เคารพและเชื่อฟังรัฐในฐานะพระเจ้าองค์ใหม่มากกว่า

เหตุเพราะไม่มีรัฐใดจะตั้งใจหรืออุปถัมภ์สถาบันที่ตั้งใจผลิตพลเมืองในอนาคตเพื่อกลับมาโค่นล้มรัฐ ดังนั้นการที่จะต้องเคารพและเชื่อฟังรัฐหรือเรียกตามศัพท์รัฐศาสตร์ว่า การกล่อมเกลாதองการเมือง (socialization) อันรวมไปถึงการเตรียมพลเมืองในอนาคต (future citizen) ทำให้การอบรมสั่งสอนในเชิงจริยธรรมจะต้องเป็นแบบอนุรักษนิยมหรือ “รัฐนิยม” ที่จะต้องดำรงไว้ซึ่งการเป็นพลเมืองที่แสนเชื่อสำหรับรัฐ การจัดกระบวนการศึกษาของรัฐจึงต้องเป็นไปในลักษณะของอนุรักษนิยมหรือรัฐนิยมด้วยเช่นกัน (เรื่องเดียวกัน: 66-67) การอบรมสั่งสอนเรื่องจริยธรรมของครู รวมไปถึงกฎระเบียบในโรงเรียนที่จะต้องดำรงคงไว้ซึ่งกระบวนการกล่อมเกลาทองการรัฐ จึงมีความลึกลับในการตอบสนองความเป็นจริงของสังคมนอกห้องเรียนที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการที่ต้องละทิ้งจริยธรรมในแบบศาสนาพุทธจากการศึกษาในวัดที่สัมพันธ์กับสังคมไทย จริยธรรมที่เกิดขึ้นในห้องเรียนจึงเป็นจริยธรรมในแบบรัฐนิยม ที่แม้จะเป็นการสั่งสอนในเนื้อหาเดียวกันกับพระ แต่จริยธรรมในวิชาสอนก็ไม่ได้เป็นไปเพื่อมุ่งสู่ปัญญาในตัว of นักเรียนดังจุดมุ่งหมายของการศึกษาในปรัชญาพุทธ²⁶ กลับเป็นไปเพื่อการพยายามที่จะสร้างพลเมืองที่ดีในอุดมคติแต่ไม่มีความสอดคล้องกับสภาพสังคมทุนนิยมภายนอกที่ต้องการคำอธิบายเหตุการณ์ที่มีเหตุผลซับซ้อนมากกว่าการอธิบายจริยธรรมในเชิงศาสนา

การอบรมจริยธรรมเพื่อที่จะทำให้ผู้เรียนมุ่งไปสู่การเป็นพลเมืองในอุดมคติของระบบการศึกษาสมัยใหม่ของไทยจึงเป็นเพียง “มายา” ที่มีไว้สำหรับการทำข้อสอบในวิชาจริยธรรมและวิชาหน้าที่พลเมืองที่ดี หรือเอาไว้กล่าวนำเสนอเพื่อสร้างความภาคภูมิใจในคำอธิบายจริยธรรมในเชิงอุดมคติที่ไม่มีวันนำไปปฏิบัติเพื่อความเข้าใจในชีวิตจริงได้เท่านั้น

4.2.8 ระเบียบ วินัยและการลงโทษในโรงเรียน

การควบคุมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในบริเวณโรงเรียน มักใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ของโรงเรียนร่วมกับมิติทางด้านศีลธรรมทางสังคมที่กำหนดขึ้น การลงโทษนักเรียนจึงไม่แตกต่างจากการลงโทษของสังคมมากนัก ผิดแต่รูปแบบของวิธีการลงโทษเท่านั้น

ในความหมายของระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการลงโทษนักเรียนหรือนักศึกษา พ.ศ. 2515 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2522 ในข้อ 3 ได้นิยาม “การลงโทษ” ว่าหมายถึง การลงโทษนักเรียนหรือนักศึกษาที่ประพฤติผิด หรือฝ่าฝืนระเบียบข้อบังคับของสถานศึกษา หรือกระทรวงศึกษา หรือฝ่าฝืนกฎกระทรวงศึกษาธิการออกตามความในประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 132 โดยมีความมุ่งหมายเพื่อสั่งสอนให้มีความประพฤติดีหรือเพื่อให้เจ็บหลาบ และได้มีการ

²⁶ คูบทที่ 4.1.1 ปรัชญาการศึกษาในมุมมองพุทธศาสนา

จัดลำดับความเหมาะสมในบทลงโทษ ได้แก่ ว่ากล่าวตักเตือน เข้มข้น ทำทัณฑ์บน สั่งพักการเรียน ให้ออก คัดชื่อออก (เฉลิมพล โสมอินทร์, 2532: 8-9)

การลงโทษเป็นการจัดระเบียบของตัวปัจเจกให้อยู่ในกรอบวินัยที่โรงเรียนกำหนดขึ้นและเพื่อเป็นการจดจำความประพฤติของนักเรียนแต่ละคน ผู้ที่ทำหน้าที่สอดส่องควบคุม ได้แก่ ครูฝ่ายปกครอง ครูประจำชั้น และใช้สมุดพกประจำตัวนักเรียนในการรายงานข้อมูลด้านการเรียน รวมไปถึงอุปนิสัยของนักเรียนให้ผู้ปกครองทราบ ซึ่งในรายงานนั้นจะรวบรวมบันทึกข้อมูลนักเรียนแต่ละคนโดยละเอียด จัดลำดับหมวดหมู่ของความประพฤติอย่างเป็นระบบ และรู้ด้วยว่านักเรียนแต่ละคนนั้นควรจะได้รับเอาใจใส่ในเรื่องใด ผ่านความรับผิดชอบของครูประจำชั้นและครูฝ่ายปกครองประจำโรงเรียน ทำให้นักเรียนมีสภาพคล่องมากกลายเป็นวัตถุประสงค์สำหรับการใช้อำนาจจับจ้องพฤติกรรม การมองเห็นและสามารถสอดส่องพฤติกรรมเช่นนี้ มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) เรียกการสอดส่องนี้ว่า การเฝ้าสังเกตตามลำดับช่วงชั้น (hierarchical observation)

อีกทั้งยังมีการจัดลำดับชั้นอำนาจภายในกลุ่มของนักเรียนเองด้วยกันผ่าน การจัดตั้งประธานนักเรียนและหัวหน้าห้องที่ทำหน้าที่คล้ายเป็นตัวแทนของครู ในการจับจ้องระมัดระวังนักเรียนทั้งภายในโรงเรียนและในห้องเรียน และคอยรายงานครูถึงเหตุการณ์ของชั้นเรียนให้ครูฟัง นับได้ว่านอกจากจะทำให้ตัวนักเรียนกลายเป็นวัตถุประสงค์สำหรับการจัดระเบียบวินัยในโรงเรียนแล้ว ครูยังมอบอำนาจให้ปัจเจกที่กลายมาเป็นวัตถุประสงค์สำหรับครูอย่างประธานนักเรียนหรือหัวหน้าห้องให้คอยควบคุมวัดดูในกรอบคิดคิดครูอย่างนักเรียนด้วยกันเองอีกชั้นหนึ่ง อันเป็นการใช้อำนาจที่ครอบคลุมระหว่างนักเรียนด้วยกันเองอย่างกลมกลืน ซึ่งฟูโกต์ได้กล่าวถึง อำนาจที่แยกย่อยของวาทกรรมในการสร้างเอกลักษณ์หรือความเฉพาะเจาะจงให้กับสรรพสิ่งในสังคม (individualizing disciplining techniques) เน้นการควบคุมในรูปของการจัดระเบียบวินัย (discipline) ว่า

“ในระบบของวินัย เด็ๆ จะถูกจัดระเบียบหรือทำให้มีความเฉพาะเจาะจงมากกว่าผู้ใหญ่ คนป่วยมากกว่าคนที่มีความสุขแข็งแรง สมบูรณ์ คนบ้ากับคนร้ายมากกว่าคนปกติกับคนดี ในแต่ละกรณี บุคคลประเภทแรกเป็นคู่ต่างๆ ที่กล่าวถึงข้างต้น จะถูกจัดระเบียบหรือทำให้มีลักษณะเฉพาะเจาะจงอย่างมากจากกลไกการควบคุมในอารยธรรมของเราเมื่อสังคมต้องการจัดระเบียบคนที่มีความสุขสมบูรณ์แข็งแรง คนปกติ หรือคนดี ก็จะกระทำในรูปของการเปรียบเทียบกับกลุ่มคนประเภทแรก โดยการดูว่าบุคคลนั้นๆ มีความเป็นเด็ก ความบ้า หรือความชั่วร้ายในตัวมากน้อยเพียงใด ศาสตร์และการวิเคราะห์เชิงจิตวิทยาทุกแขนง ต่างล้วนมีรากเหง้ามาจากกระบวนการจัดระเบียบหรือการสร้างเฉพาะเจาะจงที่กลับหัวกลับหางแบบนี้ทั้งสิ้น” (Foucault, 1979: 193 อ้างใน ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร, 2538: 11)

การให้อำนาจนักเรียนมีส่วนร่วมในการควบคุมดูแลนักเรียนด้วยกันเอง เป็นการแสดงออกถึงการสร้างลำดับสถานภาพขึ้นภายในหมู่ของนักเรียนด้วยกัน หนึ่งก็อาจจะเป็นการเตรียมความพร้อมที่จะให้นักเรียนออกไปเผชิญกับความเลื่อมล้ำต่ำสูงของสังคมภายนอก ระบบการศึกษาของ

รัฐจึงมุ่งทำลายความสามารถในการพึ่งตนเองและการคิดของปัจเจก ให้กลายเป็นปัจเจกชนที่สยบยอมต่อระบอบที่รวมศูนย์และสั่งการตามลำดับชั้นดังเช่น ระบบราชการ เป็นต้น

แต่ในอีกแง่หนึ่งก็คือการเตรียมให้นักเรียนสยบยอมให้กับผู้มีอำนาจต่างๆ ภายในสังคม ละลายกลืนหายไปกับทัศนคติร่วมของชนหมู่มาก ก็เกิดการไม่กล้าตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมเพียงเพราะความปลอดภัยส่วนตัวหรือไม่ตระหนักและสนใจถึงความซับซ้อนของปัญหาเหล่านั้น ซึ่งสอดคล้องกับการเรียนการสอนที่สอนให้ไม่ต้องใช้ความคิดเพื่อวิเคราะห์ เหตุการณ์ต่างๆ นั่นเอง

อีกทั้งคำที่ถูกเลือกใช้ในการเรียนการสอนและการสั่งสอนของคุณครูที่ไม่ได้เป็นผลมาจากประเด็นเรื่องเนื้อหาที่คุณครูสอน แต่คำต่างๆ ในการเรียนถูกเลือกใช้และด้วยการสั่งของคุณครูก็ได้เชื่อมโยงกับคำที่ถูกเลือกใช้และการสั่งที่มีมาก่อนหน้า ส่งผลให้การเลือกคำและการสั่งของคุณครูเป็นการพูดซ้ำ / ทำซ้ำ (redundancy) ไม่แตกต่างไปจากประเด็นเรื่องความหมายคือการพูดซ้ำๆ หรือใช้บ่อยๆ (iterability) เมื่อเป็นเช่นนี้ การใช้ภาษาของครูจึงไม่ใช่เรื่องของสามัญสำนึกแต่ภาษาของครูเป็นเรื่องของการกำหนดคำ (พูด) และสั่ง (สอน) รับคำและสั่งในกรณีของผู้เรียน ตลอดจนแปลคำและสั่งออกมาในรูปแบบของการประพฤติปฏิบัติตาม ดังนั้นการใช้ภาษาที่แฝงไปด้วยอำนาจจึงไม่ใช่เรื่องของความเชื่อในเชิงศรัทธา แต่ภาษาเป็นเรื่องของการเชื่อฟังคำ – สั่ง (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร์, 2550: 33) การใช้คำในห้องเรียนที่แฝงไปด้วยลักษณะของคำสั่งก็เช่น “เข้าใจมัย” “ทำตามทีบอก” หรือ “เจียบเดี๋ยวนี” ฯลฯ เป็นต้น

นอกจากนั้นแล้ว ระบบการศึกษาไทยใช้ระดับของการควบคุมปัจเจกตั้งแต่ภายนอกอันได้แก่ การแต่งตัว ลงจนถึงระดับรายละเอียดเช่น การแสดงออก การเคลื่อนไหว อากัปกริยา ให้เหมาะสมกับสภาพนักเรียนนักศึกษา เรียกได้ว่าเป็นการใช้อำนาจแบบทศนิยมแบบไม่รู้จบเหนือร่างกายที่ต้นตัว (มิเชล ฟูโกต์, 2547: 6)²⁷ และในประเด็นอำนาจเชิงปฏิบัติภายในโรงเรียนนั้น แง่หนึ่งเป็นอำนาจที่เกิดขึ้นจากกฎเกณฑ์จากทางระเบียบหรือโรงเรียนเป็นตัวกำหนดขึ้น ในระดับรองลงมายังมีอำนาจที่ส่งผ่านมายังความคิด จริยธรรมที่ปลูกฝังแบบไทยในการเคารพ เชื่อฟังครู อันเป็นอำนาจที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ยังไม่มียุทธศาสตร์การศึกษา ซึ่งอำนาจที่สองนี้ทำหน้าที่ควบคู่กับกฎระเบียบโรงเรียนอย่างแนบแน่น การสร้างมาตรการที่จะร้อยเรียงรายละเอียดของการดำเนินการของโรงเรียนและการลงโทษเข้าด้วยกันมาตรการนี้ เป็นสิ่งที่ฟูโกต์เรียกว่า “การชี้ขาดความปกติ” (normalizing judgement)

แต่สภาวะปกติ (Normal) กลับเป็นการประเมินค่ามากกว่าสภาวะความเป็นจริงที่ปราศจากการประเมินค่าหรือสภาวะที่ปราศจากค่านิยม หรือถ้าจะกล่าวอย่างง่าย ๆ สภาวะปกติเป็นเรื่องของค่านิยมไม่ใช่สภาวะที่มีความเป็นวัตถุวิสัย ซึ่งคำว่า Normal มาจากรากของคำ Normalis หรือ นั่นมา

²⁷ คูบทที่ 4.2 โรงเรียน: พื้นที่แห่งการเตรียมสภาวะสมัยใหม่ในสังคมไทย

จากคำว่า Norma อันหมายถึงกฎหรือ Nomos ในภาษากรีก นอกจากนั้นคำว่า Normal ก็จะพบได้ในคำว่า Norm ด้วยเช่นกัน ครั้นเมื่อเป็นเรื่องของปทัสถานก็แสดงให้เห็นว่าสิ่งต่างๆ เหล่านี้ก็คือสิ่งที่ควรจะเป็นมากกว่าสถานะที่เป็นอยู่จริง (Georges Canguilhem, , 1991, pp. 125-127. อ้างใน ธนเศรษฐ์ยานาวา, 2548: 49) ดังนั้นจึงจะเห็นได้ว่าระเบียบ วินัยและการลงโทษที่เกิดขึ้นภายในโรงเรียนเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อแรงปรารถนาของรัฐที่มีต่อการศึกษา มากกว่าที่จะคำนึงสภาพที่เป็นอยู่จริงในสังคมไทย

4.2.9 ความจำเป็นที่จะต้องมึโรงเรียน

ในสถานะปัจจุบัน การจัดการศึกษาไทยสมัยใหม่ก้าวมาถึงขอบสุดของการขยายอำนาจรัฐในการกล่อมเกล่าประชาชน ประกอบกับมีแรงผลักดันจากกระแสโลกาภิวัตน์ ระบบทุนนิยม ที่ทำให้ความพยายามของรัฐจะต้องเพิ่มตัวแปรที่สำคัญในการจัดการศึกษาเพื่อเท่าทันกับโลก การพยายามกล่อมเกล่าของรัฐผ่านระบบการศึกษาที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบันจึงเป็นกระทำของรัฐที่ไม่มีวันสิ้นสุด การมาถึงของโลกาภิวัตน์ถึงแม้จะไม่ใช่กระแสที่ต่อต้านรัฐโดยตรง แต่ก็ลดระดับการควบคุมอำนาจอธิปไตยของรัฐในการจัดการประเทศลงมากดังจะเห็นได้จาก การจัดการทางด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ฯลฯ โลกาภิวัตน์กลายเป็นตัวแปรที่สำคัญในการจัดระบบการศึกษาของไทยในช่วงโลกสมัยใหม่ตอนปลาย (late modernity)

ซึ่งการกระทำเช่นนี้กระทบกระเทือนอำนาจรัฐในระบบความรู้ของคนในรัฐชาติที่รัฐจำต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการกล่อมเกล่าทางการเมืองที่มีอยู่เดิม และย่อมจะกระทบกระเทือนอำนาจรัฐในระบบการศึกษาไม่มากก็น้อย การศึกษาไทยสมัยใหม่จึงอยู่ในช่วงต้องปรับตัวให้เข้าสภาวะการณ์ที่เกิดขึ้น หากจะพูดตามทัศนะของฌอง โบดริแยร์ (Jean Baudrillard) แล้ว การขยายตัวของระบบการศึกษาแบบรัฐไทยสมัยใหม่ที่ต้องการขยายตัวเองให้ครอบคลุมการศึกษาของไทยทั้งหมดเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นการขยายตัวที่เรียกว่า “การระเบิดอำนาจการกล่อมเกล่าผู้ประชาชนแบบกระจายสู่ภายนอก” (violence explosive) (ฌอง ฟร็องซัว ซิบซัก, 2533: 69) จากศูนย์กลางทางความรู้ไปสู่บริเวณชายขอบ การกล่อมเกล่าประชาชนโดยผ่านการศึกษา เป็นโครงการที่กระทำการไม่เสร็จ (unfished project) มีความรุนแรงต่อต้านจากภาคประชาชนอยู่เนืองๆ ซึ่งแสดงออกมาได้จากปฏิกิริยาต่อต้านรัฐที่ประชาชนแสดงออกตลอดมา เช่น การประท้วงทางการเมืองในสมัยต่างๆ จนมาถึงเหตุการณ์ความไม่สงบที่ภาคใต้ เป็นต้น

ระบบการศึกษาแบบรัฐไทยนั้นทำให้โรงเรียนแต่ละแห่งกลายเป็นภาคขยายตัวตนของอุดมการณ์เชิงรูปธรรม (extensive form of ideology) ที่รัฐพยายามจะปลูกฝังแก่คนในชาติ แต่การเข้าครอบครองพื้นที่ทางกายภาพในการจัดตั้งโรงเรียนไม่ใช่เพียงการเข้าไปเปลี่ยนแปลงชุมชนให้มีการพัฒนาทางการศึกษาของคนในชุมชน แต่การตั้งโรงเรียนขึ้นมานั้นเป็นการเติมเต็มให้แก่พื้นที่ชุมชนหนึ่งๆ โดยเป็นการประกาศว่าชุมชนนั้นๆ เป็นพื้นที่ว่างเปล่าทางความหมายของความรู้ตาม

ค่านิยมของทางรัฐ ความรู้ในท้องถิ่นเป็นสิ่งว่างเปล่าที่รัฐมองไม่เห็น และไม่มี ความหมายต่อการ เรียนรู้ในระบบการศึกษาสมัยใหม่ เช่นเดียวกับการไม่มีความทรงจำของอนุสาวรีย์ที่เบนดิคส์ แอนเดอ สัน (Benedict Anderson) ใช้คำว่า “ปราศจากซึ่งจุดกำเนิด” (originlessness) (Benedict Anderson, 1998. p. 56) โรงเรียนสร้างความรู้ที่ “ปราศจากจุดกำเนิด” นี้ขึ้นมา แต่กระนั้นก็มี การโต้แย้งในความคิด เรื่องนี้ในภาควิถีชีวิตดั้งเดิมของประชาชน ที่ต้องการบังคับความรู้ภายในชุมชนให้ขึ้นกับโรงเรียน เพียงอย่างเดียว สมัยแรกๆ ในการก่อตั้งโรงเรียน ทางโรงเรียนเองยอมให้มิติเวลาในชุมชนเป็นตัว บังคับเวลาภายในโรงเรียนช่วงระยะเวลาหนึ่ง อันจะเห็นได้จาก การหยุดเรียนให้ไปทำอาชีพใน ช่วงเวลาเพาะปลูก การเกษตร ทำนา เป็นต้น แต่เมื่อสมัยต่อมามิติเวลาในโรงเรียนก็กลืนกินมิติเวลา ทางชุมชนในการประกอบอาชีพไปเสียหมด (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2546: 15-16) และยามเมื่อลมหพัด หวนก็กลับมาสำนึกถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นตามการศึกษาแบบรัฐนิยม (แนวใหม่) อีกครั้งในสมัย ปัจจุบัน

โรงเรียนในฐานะที่ตั้ง (location) ของความรู้ในการศึกษาแบบไทยสมัยใหม่นั้น ได้ถูกเขย่า อำนาจการให้ความรู้ของตนเองโดยวิทยาการทางการสื่อสารสมัยใหม่ การพัฒนาการด้านการ สื่อสารทำให้คนในสังคมไม่จำเป็นที่จะต้องเรียนรู้สิ่งต่างๆ เฉพาะที่โรงเรียนกำหนดให้ การถือ กำเนิดของวิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต ฯลฯ ทำให้สถานะการรับรู้ข่าวสารของคนไม่ยึดติดกับพื้นที่ อีกต่อไป ตัวโรงเรียนจึงไม่ใช่ที่ผลิตความรู้สมัยใหม่เพียงที่เดียว เราเรียนรู้ได้ทุกๆ ที่ ทุกๆ เวลา ความรู้จึงไม่มีมิติสถานที่ตั้งอันชัดเจน (placeless) เป็นความรู้ที่ไร้ราก และขาดมิติเชื่อมโยงกับ โรงเรียน ถอดบริบทความรู้ออกจากบริบทของผู้เรียนและสังคม (de-contextualize) พื้นที่ทางความรู้ มีสภาพเป็นพื้นที่ที่จอร์เจียส เบนโก (Georges Benko) เรียกว่า “ที่ว่างที่ไม่ได้ถูกทำให้เป็นสถานที่” (non-placed space) (Benko, 1997. p.23, อ้างใน สุชาริน คุณผล, 2541: 202) ผลจากการขยายตัวของ สื่อต่างๆ ทำให้ความจริงแท้ (authenticity) ของความรู้ถูกสร้างสรรค์ขึ้นผ่านการรับรู้ทางสื่อ โรงเรียนจึงอยู่ในสภาพพื้นที่ตายทั้งเป็น (dead alive area) และกลายเป็นเพียงจุดอ้างอิงในฐานะ สถานที่เพื่อการศึกษาที่ถูกทำให้เป็นที่ตั้ง (located) ทางประสบการณ์ของผู้ที่เคยเรียนผ่านจุดตั้งมั่น (experienced through a standing) ทางพิกัดภูมิศาสตร์ เพื่อการสร้างความสัมพันธ์ในเชิงสถาบันของ ความรู้เชิงอุดมการณ์รัฐ เนื่องด้วยโรงเรียนเป็นสถานที่ที่ตั้งอยู่ยืนยาวนานในสังคม เป็นสิ่งที่มาร์ติน ไฮเดกเกอร์ (Martin Heidegger) เรียกว่า ความรู้ลึกผูกพันแน่นแนบกับสถานที่ที่อยู่หรือที่ที่หล่อ หลอมความเป็นตัวตนขึ้นมา เป็นธรรมชาติสำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ (Heidegger, 1971 อ้างใน อภิญญา เฟื่องฟูสกุล, 2543: 97) การจำต้องมีอยู่ของโรงเรียนในฐานะพื้นที่เพื่อการศึกษาจึงยากแก่ การให้ความหมายและขัดแย้งกันภายในตัวของมันเอง (Rose, 1993 อ้างใน Hetherington, 2002. p.179)

ข้อมูลและความรู้ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และเทคโนโลยีการสื่อสาร ทำให้โรงเรียนกลายเป็นสิ่งที่ล่องหนในพรมแดนของความรู้ ธุรกรรมทางความรู้เชิงสถาบันอย่างโรงเรียนจึงไม่เคยมีอยู่จริงในโลกแห่งข้อมูลข่าวสาร โรงเรียนกำลังกลายเป็นทั้งสถานที่และคำถามที่สร้างความแปลกแยกในธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์ในยุคโลกาภิวัตน์

โรงเรียนอยู่ในสภาพสถานที่ที่รัฐต้องจินตนาการขึ้นมาเพื่อให้ความรู้อันมีลักษณะนามธรรมนั้นกลายเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาเพื่อเป็นรูปธรรมในการเรียนรู้เชิงประสบการณ์แก่ผู้เรียน ประกอบกับกระบวนการที่รัฐทำให้ความรู้ต่างๆ ของท้องถิ่นไว้ซึ่งบริบทเมื่อมาอยู่ในระบบการศึกษา ความรู้ท้องถิ่นที่ได้กลายมาเป็นความรู้ประจำชาติ เป็นความรู้ของชาติ กลับเป็นความรู้ที่ว่างเปล่าที่ไม่มีความทรงจำแห่งอดีตของความรู้บรรจุไว้ภายใน แต่เพราะมันเป็นความรู้ที่ว่างเปล่า รัฐจึงสามารถที่จะบรรจุและเรียงร้อยสิ่งต่างๆ ที่รัฐต้องการเข้าไปได้ และการที่ต้องกลายมาเป็นสถานที่ตั้งของความรู้รัฐ โรงเรียนจึงจำต้องผลิตซ้ำพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน (rite-de-passage) เฉพาะตัวขึ้นมาเพื่อยืนยันถึงมิติประวัติศาสตร์เชิงสถาบันทางประสบการณ์และความรู้ของคนที่เรียนและสังคมให้คงความปัจจุบันอยู่เสมอ เป็นเทคนิควิทยาการของการสร้างพื้นที่ (Technologies of spaces) แบบหนึ่งที่เราเรียกว่า “การทำพื้นที่ให้บริสุทธิ์ผุดผ่องนำยกย่องบูชา” (The purification of space) ส่วนสิ่งที่เทคนิควิทยาการของพื้นที่แบบนี้กระทำคือ “สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพื้นที่” (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร์, 2543. หน้า 184) อันได้แก่ บรรดาพิธีกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในโรงเรียนได้มีส่วนเปลี่ยนแปลงความที่ว่าง (space) ในทางภูมิศาสตร์ของโรงเรียน ให้มีลักษณะเป็นสถานที่ (place) ปัจจุบันในการศึกษามากขึ้น เทคนิคในการสร้างภาพตัวแทนต่างๆ ที่โรงเรียนพยายามใช้ ได้แก่ การให้รางวัลแก่ผู้เรียนในโอกาสต่างๆ การจัดแบ่งสถานะลำดับชั้นในตัวของนักเรียนเอง เช่น หัวหน้าห้อง ประธานนักศึกษา กระทั่งพิธีการรับปริญญา ฯลฯ เพื่อตอกย้ำความศักดิ์สิทธิ์ในความทรงจำของคนและสังคม และนำไปใช้เป็นเครื่องมือยืนยันความสามารถในความรู้ด้านนั้นๆ ของผู้เรียนในสถาบันสังคมอื่นๆ พิธีการรับปริญญา การเลี้ยงรุ่นและพิธีไหว้ครูในทุกๆ ปี จึงทำให้ความเป็นครูและสถานะเชิงสถาบันการศึกษาของโรงเรียน ไม่ถูกดริ้งไว้กับอดีต แต่เป็นการให้ความเป็นปัจจุบันอันเป็นเรื่องราวเฉพาะบุคคลที่มีโอกาสสร้างอารมณ์โหยหาวันวาน (nostalgia) ทางการศึกษา อันเป็นการยืนยันอัตลักษณ์ตัวตนปัจจุบันด้วยอดีตทางการศึกษาของตนเอง และต่อสถานะเชิงสังคมของโรงเรียนด้วยความเป็นปัจจุบันของมิติทางประวัติศาสตร์ทางความรู้ของคนในสังคมที่เคยเรียนอีกทีหนึ่ง

โรงเรียนจึงถูกทำให้มีการประนีประนอมให้เกิดขึ้น มีพื้นที่พรมแดนชัดเจนด้วยจินตนาการของทั้งตัวระบบและคนในชุมชนแม้จะเป็นจินตนาการคนละชุด อุดมการณ์คนละชุด และอุดมการณ์ทั้งสองมีการทับเคียง แลกเปลี่ยน โต้แย้งและต่อรองบนพื้นที่โรงเรียนตลอดเวลา แต่ก็มีส่วนหนึ่งที่ร่วมกัน นั่นก็คือ การจินตนาการให้ที่ว่างแห่งหนึ่งอัดแน่นประจุไปด้วยพื้นที่ว่าทกรรมความรู้ ทำให้ที่ว่างมีลักษณะเป็นสถานที่ขึ้นมาอย่างโรงเรียน

และวาทกรรมทางความรู้ที่เกิดขึ้นจากการที่รัฐนำเอาความรู้แบบไร้ซึ่งบริบทมาบรรจุลงไปในพื้นที่นั้น ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่อ้างอิงด้วยระบบการศึกษา ความรู้ที่ได้มาจึงมาจากการแนบเข้ากับความเป็นชุมชนวิชาการแบบรัฐนิยม แต่ในเมื่อบริบทของการเรียนรู้ที่เปลี่ยนแปลงไป ชุมชนทางวิชาการแบบรัฐนิยมอย่างสถาบันการศึกษานั้น ไม่สามารถตอบสนองไปกับการที่ข้อมูลข่าวสารและความรู้ที่ถึงโคมเข้ามาจากระบบการสื่อสารอันทันสมัย ความรู้แบบบรรจุในกรอบเขตสถานที่ที่ชัดเจนอย่างโรงเรียนจึงเลียงไม่ได้ที่ผสมผสานกับความรู้สากลที่ไม่มีขอบเขตที่แน่นอน เป็นข้อมูลที่คนทั่วโลกรับรู้ร่วมกัน การรับรู้ข้อมูลร่วมกันนี้ได้ทำลายอำนาจในการสร้างความรู้ภายในระบบการศึกษาที่เคยผูกมัดเป็นเจ้าของความรู้แต่ผู้เดียวลงไป ความรู้ที่ลอครวอำนาจของโรงเรียนจึงมีสภาพเป็นความรู้ที่ไร้การอ้างอิงเข้ากับตัวสถานที่ กลายมาเป็นข่าวสารและความรู้ในแบบมโนทัศน์ข้ามพรมแดน (translocality knowledge)

ปรากฏการณ์นี้ไม่เพียงที่จะเกิดขึ้นในระดับสถานที่ตั้งของความรู้ระดับมหภาคเท่านั้น การไร้ซึ่งจุดสิ้นสุดการอ้างอิงเช่นนี้ยังปรากฏตัวอยู่ในระดับจุลภาคของสถานที่ตั้งทางความรู้ในเชิงวัตถุเช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น สถานะตัวผู้ประพันธ์หนังสือหรือระบบการอ้างอิงตำราต่างๆที่ไม่สามารถทำงานในฐานะซบเจกที่ยืนยันถึงที่มาหรือจุดกำเนิด (originality) ของหนังสือได้ และโดยเฉพาะเว็บไซต์ที่อ้างอิงซึ่งกันและกันไปมาอย่างหาจุดกำเนิดหรือหาจุดตั้งต้นไม่ได้ โดยเฉพาะการเชื่อมโยงในแบบตัวคำเฉพาะต่างๆในระบบการเชื่อมโยงแบบ “ไฮเปอร์เท็กซ์” (hypertexts) ของอินเทอร์เน็ตนั้น สภาพของตัวความรู้ในระดับ “ไฮเปอร์เท็กซ์” เกิดการสั่นคลอนเริ่มตั้งแต่ระดับความหมายของคำที่จะต้องอ้างอิงเอาจากคำอื่นๆ จนกระทั่งหลุดลอยออกไปจากความหมายเฉพาะภายในตัวของมันเองอย่างสิ้นเชิง เช่นการให้ความหมายของคำที่ปรากฏในเว็บไซต์สารานุกรมอย่างวิกิพีเดีย (Wikipedia) เป็นต้น

หากความเป็นโรงเรียนเป็นโครงการที่ยังไม่เสร็จและเป็นกระบวนการที่ดำเนินเรื่อยไปไม่สิ้นสุดจากทุกฝ่ายในสังคม ตัวคนของโรงเรียนจึงไม่เคยมีอยู่จริง การจินตนาการตัวตนของโรงเรียนมีอยู่อย่างหลากหลายและซับซ้อนขึ้นอยู่กับการใช้ระบบอ้างอิง คำอธิบาย ตลอดจนขึ้นอยู่กับการเป็นผู้ใช้ ซึ่งอำนาจในการสร้างคำอธิบายเหล่านี้ทำให้โรงเรียนมีกระบวนการที่ทำให้ตัวตนของมันไม่หยุดนิ่ง อยู่ในสภาพแสวงหาตลอดเวลา ทำให้เกิดการทบทวน ตรวจสอบ ความรู้ ความจริงที่เกิดขึ้นอยู่อย่างสม่ำเสมอ และการผลิตอำนาจในการอธิบายนั้นก็เพื่อให้เหมาะสมกับปัญหาหนึ่งๆ ในบริบทเฉพาะหนึ่งๆ และผู้อธิบายหนึ่งๆ เท่านั้น โรงเรียนจึงอยู่ในสถานะแสวงหากระแสความเสถียรภาพในตัวเอง (self stabilized flows) ตลอดเวลา

การมีตัวตนอยู่ของโรงเรียนจึงไม่ใช่เรื่องอำนาจการกล่อมเกล่า ไม่ใช่เพียงเรื่องอำนาจนิคมทางความรู้ที่ถูกจินตนาการขึ้นมาจากทางรัฐ การมีตัวตนอยู่ของโรงเรียนเกิดขึ้นในฐานะพื้นที่ปะทะกันทางความคิด อุดมการณ์ ต่างๆ ฯลฯ ของคนในสังคม การมีอยู่และดำรงตัวตนในสถานะสถาบันทางความรู้ ทำให้การจินตนาการของโรงเรียนในฐานะสถานที่ให้ความรู้จึงปราศจากอัตลักษณ์

ตัวตนที่แน่นอน มีลักษณะทำลายความเป็นนามธรรมของตนเองตลอดเวลา ภาพของโรงเรียนจึงเป็นเพียงร่างทรงของอุดมการณ์ทางความรู้ที่ทุกๆ ฝ่ายในสังคมสมยอมทำให้เกิดขึ้นมา และมีการใช้ประโยชน์ซึ่งกันและกันอย่างไม่เป็นเอกภาพ และขึ้นอยู่กับปัจจัยเฉพาะต่างๆ กันไปทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมชุมชน

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า โรงเรียนเป็นอาณานิคมทางปัญญาที่เกิดขึ้นจากการสมยอมทางจินตนาการของรัฐและคนทุกคนในชุมชน แม้จะเป็นอาณานิคมที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของเชิงอำนาจ อุดมการณ์และความเข้าใจ แต่ในความเป็นจริงแล้วรัฐก็ยังคงมีบทบาทในการควบคุม และเป็นสถานที่ที่ของรัฐและคนกระทำการต่อรองอำนาจจินตนาการทางความรู้ซึ่งกันและกันเพื่อการคงอยู่ของตนในสังคม เป็นพื้นที่นามธรรมทางความรู้ที่ถูกจินตนาการเกิดขึ้นเพื่อเป็นพื้นที่ที่สามารถตั้งสร้างความรู้และทำลายจินตนาการด้านอื่นๆ ของความรู้ไปพร้อมๆ กัน

4.2.10 สรุปหัวข้อ 4.2

การเกิดขึ้นของโรงเรียนในระบบการศึกษาสมัยใหม่ของไทยไม่ใช่สถานที่ที่คนไทยสามารถเข้าใจวัตถุประสงค์ของมันได้ดังในสถานศึกษาตะวันตก แต่มีการปรับและสร้างความหมายโรงเรียนเป็นของตนเอง โดยเฉพาะปัจจัยทางด้านการเมือง การล่าอาณานิคมของชาวตะวันตกในนามอารยชนในสมัยรัชกาลที่ 5 การมีอยู่ของโรงเรียนในความคิดชนชั้นปกครองจึงไม่ได้คำนึงถึงการให้ความรู้แก่ประชาชนเป็นหลักมาตั้งแต่ต้น

การเรียนรู้ตามวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านทั่วไปหรือการเรียนรู้ที่ปรากฏในวัฒนธรรมนั้น ก็ยังดำเนินการต่อไปอยู่เรื่อยๆ โดยไม่เกี่ยวข้องกับระบบการศึกษา ด้วยเหตุที่ระบบการศึกษายังเป็นเรื่องที่ไกลตัว และยังไม่เหมาะกับการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันของตนเอง การก่อตัวขึ้นของระบบการศึกษาและการมีอยู่ของโรงเรียนในช่วงนั้นจึงเป็นการก่อตัวขึ้นมาท่ามกลางความแปลกแยกกับบริบทชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมไทย

อย่างไรก็ตาม การดำรงชีวิตประจำวันของประชาชนก็จะต้องอยู่ร่วมกันกับสิ่งที่รัฐไทยจินตนาการขึ้นมา การปฏิเสธที่จะไม่ยอมรับการมีอยู่โรงเรียนจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ด้วยเหตุที่ปราศจากความทรงจำที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของการกำเนิดและจุดประสงค์ของโรงเรียนตะวันตก การปรับและสร้างความหมายใหม่แก่โรงเรียนจึงเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับสังคมไทย โรงเรียนจึงเป็นอาณานิคมทางปัญญาที่รัฐไทยพยายามที่กล่อมเกลามาประชาชนของตนเอง ผ่านระบบการศึกษาแบบตะวันตกที่รับเข้ามา โดยมีกระบวนการในการใช้เทคนิคต่างๆ ที่ควบคุมอำนาจและความรู้ที่มีในสถานศึกษา เช่น ห้องเรียน ตารางเวลา การสอบ แบบเรียน วิทยานิพนธ์ เครื่องแบบ และทรงผม เป็นต้น

ซึ่งกระบวนการในการใช้เทคนิคต่างๆ ที่รัฐควบคุมอำนาจของความรู้เหล่านี้ ผู้เรียนหาได้เชื่อฟังสิ่งที่รัฐกล่อมเกลามาทั้งหมดแต่อย่างใด ยังมีการต่อต้านกระบวนการเหล่านี้อยู่ตลอดเวลา

ภายในสถานศึกษา ห้องเรียนยังเป็นพื้นที่ที่มีการปรับเปลี่ยน ปรับลจุดเผชิญหน้ากันระหว่างครู และนักเรียน ตารางเวลาที่ไม่ใช่รูปธรรมในการกำหนดเวลาในการเรียนรู้เสมอไป การสอบยังไม่สามารถที่จะตรวจสอบประสิทธิภาพของผู้เรียนได้อย่างสมบูรณ์แบบขมที่ต้อออกโรงเรียนมาเผชิญโลกภายนอก แบบเรียนในฐานะเป็นสื่อการกล่อมเกลารัฐชาติอย่างลึกซึ้งในเนื้อหาวิชา ก็ยังไม่สามารถที่จะให้คนไทยเชื่อฟังรัฐทั้งหมดได้ การเขียนวิทยานิพนธ์อันเต็มไปด้้วยกรอบอำนาจในเชิงวิชาการก็ต้อเผชิญหน้ากับความพยายามที่จะสร้างภาพตัวแทนของความรู้ในลักษณะอื่นๆ การแต่งกายและทรงผมกลายมาเป็นสงครามแย่งชิงพื้นที่ร่างกายของผู้เรียนระหว่างรัฐและทุนนิยม เป็นต้น

ประกอบกับการสอนจริยธรรมของครูในโรงเรียนที่พยายามจะกล่อมเกลารัฐชาติให้เป็นพลเมืองตามอุดมคติผ่านเนื้อหาของจริยธรรมทางศาสนา แต่จริยธรรมในวิชาสอนก็ไม่ได้เป็นไปเพื่อมุ่งสู่ปัญญาในตัวของผู้เรียนดังจุดมุ่งหมายของการศึกษาในปรัชญาพุทธ กลับเป็นไปเพื่อการพยายามที่จะสร้างพลเมืองที่ดีในอุดมคติแต่ไม่มีความสอดคล้องกับสภาพสังคมทุนนิยมภายนอกที่ต้อการคำอธิบายเหตุการณ์ที่มีเหตุผลซับซ้อนมากไปกว่าการอธิบายจริยธรรมในเชิงศาสนา จริยธรรมในการสอนของโรงเรียนจึงเหมาะสำหรับการอธิบายข้อสอบมากกว่าที่จะนำมาใช้ในชีวิตรจริง อีกทั้งการจัดระเบียบวินัยและการลงโทษในโรงเรียนก็ช่วยเตรียมให้ผู้เรียนสยบยอมให้กับผู้มีอำนาจต่างๆ ภายในสังคม ไม่กล้าที่จะตั้งคำถาม และพร้อมที่จะละลายกลืนหายไปกับทัศนคติร่วมของชนหมู่มาก เพียงเพราะความปลอดภัยส่วนตัวหรือไม่ตระหนักและสนใจถึงความซับซ้อนของปัญหาเหล่านั้น ซึ่งสอดคล้องกับการเรียนการสอนของไทยที่สอนให้ไม่ต้องใช้ความคิดเพื่อวิเคราะห์เหตุการณ์ต่างๆ ที่นับวันจะซับซ้อนยิ่งขึ้นเรื่อยๆ แต่พยายามจะตอบโดยลากเข้าประเด็นจริยธรรมในเชิงศาสนาเสมอ

อย่างไรก็ตามโรงเรียนก็ยังคงมีความจำเป็นสำหรับสังคมไทย เพราะทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องยังเห็นข้อดีของการมีโรงเรียนมากกว่าที่จะปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง รัฐยังใช้โรงเรียนในการกล่อมเกลารประชาชนของตนเองแม้จะมีความรู้จากกระแสโลกาภิวัตน์เล็ดลอดรั้วโรงเรียนเข้ามา ผู้สอนยังคงใช้โรงเรียนในการสร้างสถานะทางสังคมของตน สามารถใช้เป็นที่พักบสัมาอาชีพ ผู้เรียนก็ยังเล็งเห็นถึงความสำคัญของสถานที่ในการศึกษา ในแง่การให้ความรู้เชิงประวัติศาสตร์สถาบันที่ตั้งเพื่อเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่การรับรองผลทางการศึกษา

โรงเรียนในระบบการศึกษาสมัยใหม่ของไทยจึงไม่ใช่สถานที่สำหรับการตีความปัญหาทั้งในแบบตะวันตกและของไทยที่มีมาแต่เดิม และยังไม่ใช่สถานที่ที่เหมาะสมสำหรับการผลิตคนที่พร้อมจะเผชิญกับความซับซ้อนของปัญหาโลกภายนอกรั้วโรงเรียนได้

4.3 สรุปบทที่ 4 เปรียบเทียบกระบวนการควบคุมอำนาจของความรู้ในการศึกษาไทย

กระบวนการควบคุมอำนาจของความรู้ทั้งก่อนและหลังที่จะมีระบบการศึกษาสมัยใหม่ของไทย ความรู้ไม่ได้เป็นของสาธารณะที่ทุกคนสามารถเรียนรู้หรือสามารถเข้าใจได้ง่าย แต่ความรู้มีลำดับชั้น มีกระบวนการต่างๆคอยควบคุมการเข้าถึงความรู้ และมีผู้ควบคุมความรู้ชนิดนั้นๆ เสมอไม่ว่าจะนามศาสนา รัฐ หรือแม้กระทั่งความรู้ระดับชาวบ้านทั่วไปเองก็ตาม

ผู้รู้และกระบวนการควบคุมความรู้ทำให้สถานะภาพของความรู้เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขของบริบทที่ตั้ง ความรู้ของไทยเริ่มต้นในสถานที่ทางพุทธศาสนาอย่างวัด ความรู้ที่ได้มาจากวัดเป็นความรู้ที่ผ่านกระบวนการทางศาสนา โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้บรมสั่งสอน จุดประสงค์ของการให้ความรู้เพื่อการหลุดพ้นจากความทุกข์ แต่อย่างไรก็ดียังมีกรอบจริยธรรมที่พร้อมจะออกไปเผชิญกับสังคมภายนอกเช่นกัน ซึ่งแตกต่างไปจากการให้ความรู้ในเชิงจริยธรรมเชิงรัฐนิยมจากทางโรงเรียนที่มีครูเป็นผู้สอนที่ไม่สามารถตอบรับกับสภาพแวดล้อมอันซับซ้อนภายนอกเร็วของโรงเรียนได้

ในด้านของความรู้เองก็ทำให้สถานะของผู้ควบคุมความรู้มีความชัดเจนขึ้น โดยพระจะเป็นเน้นการให้ความรู้ในเชิงศาสนา เป็นความรู้เพื่อยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น ชาวบ้านผู้เชี่ยวชาญในการประกอบอาชีพต่างๆ ก็ให้ความรู้ระดับสามัญอาชีพ เป็นความรู้ที่เน้นการปฏิบัติเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ซึ่งความรู้ทั้งสองสอดคล้องกลมกลืนไปกับสังคมไทยที่มีศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลักประจำชาติ

ต่างกันกับความรู้ในระบบการศึกษาสมัยใหม่ ความรู้แบบโรงเรียนมีจุดมุ่งหมายกล่อมเกลาลูกศิษย์เพื่อให้ผู้เรียนเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม คำสอนทั้งทางด้านจริยธรรมและความประพฤติในโรงเรียนเป็นไปเพื่อตอบสนองอุดมการณ์ของรัฐ เป็นความรู้ที่กล่อมเกลาคณาให้อยู่ในกรอบระเบียบที่รัฐจัดทำขึ้น ไม่ได้มุ่งสู่การหลุดพ้นทุกข์เช่นเดียวกับปรัชญาการศึกษาของพุทธศาสนา

ซึ่งถ้าดูจากจุดมุ่งหมายของการจัดตั้งระบบการศึกษาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว โรงเรียนหาได้มีไว้เพื่อการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างสติปัญญาของคนในชาติอย่างแท้จริงมาตั้งต้น แต่มีไว้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชนชั้นปกครองในสมัยหนึ่งๆ มากกว่า ดังมีหลักฐานปรากฏอยู่ในแบบเรียนยุคสมัยต่างๆ ที่พยายามกล่อมเกลาคณาในชาติให้เชื่อมั่นวิสัยผู้นำชนชั้นปกครองในยุคนั้นๆ

หากจะกล่าวสั้นๆ ก็คือ ในการจัดตั้งระบบการศึกษาสมัยใหม่ รัฐได้ใช้ประชาชนเป็นวิถีหรือเครื่องมือ เพื่อรักษาและคงไว้ซึ่งระบบการปกครองของรัฐ หาได้มีจุดประสงค์ของการให้การศึกษาเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายสุดท้ายของการศึกษาที่แท้จริงแต่ประการใด ดังนั้น โรงเรียนและเทคนิคในการควบคุม ตลอดจนระเบียบวินัยต่างๆ ที่เกิดขึ้นในโรงเรียนจึงเป็นไปเพื่อตอบสนอง

อุดมการณ์ของรัชชาติสมัยใหม่โดยให้บุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาสมัยใหม่

แต่ในขณะที่ระบบการศึกษาสมัยใหม่พยายามหล่อหลอมให้บุคคลที่เกี่ยวข้องให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับรัฐ ระบบการศึกษาสมัยใหม่กลับทำให้ปัจเจกบุคคลมีความชัดเจนขึ้น กล่าวคือการศึกษาสมัยใหม่ช่วยให้บุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมีการผลิตความเป็นปัจเจกของตนออกมา เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษา เช่นชนชั้นปกครองจะต้องสร้างกลไกในการควบคุมความรู้ต่างๆ ที่จะนำมาถ่ายทอดแก่ผู้เรียนเพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครองของตน ตัวครูก็จะต้องสร้างตัวตนโดยดึงความเป็นครูในตัวออกมา ทั้งผ่านภูมิหลังทางการศึกษาและความประพฤติ นักเรียนก็จะต้องมีหน้าที่หมั่นขยันเรียน ประพฤติตัวตามระเบียบวินัยที่โรงเรียนกำหนด ซึ่งการผลิตตัวตนของปัจเจกชนเหล่านี้ล้วนเป็นการเสริมสร้างอุดมการณ์ของรัชชาติสมัยใหม่ที่กระทำต่อประชาชนของตนเองผ่านระบบการศึกษาทั้งสิ้น

โดยที่ความรู้แบบโรงเรียนมีจุดมุ่งหมายกล่อมเกล่าผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม คำสอนทั้งทางด้านจริยธรรมและความประพฤติในโรงเรียนจึงเป็นไปเพื่อตอบสนองอุดมการณ์ของรัฐ แม้จะมีการนำเอาเนื้อหาของทางพุทธศาสนามาสอนในโรงเรียน แต่ก็ไม่ได้สอนหรือนำความรู้จากพุทธศาสนาไปสู่การหลุดพ้นทุกข์เช่นเดียวกับปรัชญาการศึกษาของพุทธศาสนาที่มีมาแต่เดิม ซึ่งถ้าดูจากจุดมุ่งหมายของการจัดตั้งระบบการศึกษาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ที่เพื่อสร้างความเป็นอารยประเทศแล้ว โรงเรียนหาได้มีไว้เพื่อการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างสติปัญญาของคนในชาติอย่างแท้จริงมาตั้งต้น แต่มีไว้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชนชั้นปกครองในสมัยหนึ่งๆ มากกว่า ดังมีหลักฐานปรากฏในแบบเรียนสมัยต่างๆ เป็นต้น

และเมื่อมีความรุนแรงก็ย่อมมีการต้านความรุนแรงออกมาเสมอ ทางด้านประชาชนที่ล่วงรู้ถึงปัญหาของระบบการศึกษาของไทย จึงเกิดความคิดในการจัดตั้งระบบการศึกษาทางเลือกขึ้นเพื่อหาหนทางปลดปล่อยความรู้ให้ออกจากตรรกะการกดบังคับเหล่านั้นผ่านกระบวนการและวิธีต่างๆ การศึกษาทางเลือกจึงเกิดขึ้นจากการตั้งคำถามเกี่ยวกับการคืนอำนาจของความรู้ของตนเองให้กับประชาชน

ดังนั้นการศึกษาทางเลือกจึงไม่ใช่การเข้าไปเปลี่ยนแปลงหรือยึดระบบการศึกษาของรัฐ แต่เป็นการที่ประชาชนพยายามที่จะศึกษาหาความรู้ด้วยตัวของตัวเอง พยายามที่จะเปลี่ยนอำนาจรัฐที่เข้ามาจัดการควบคุมความรู้มาสู่การที่ประชาชนแสวงหาความรู้กันเอง โดยในวิจัยเล่มนี้ได้หยิบยกเอากระบวนการในการควบคุมอำนาจ ความรู้ของมหาวิทยาลัยที่ยังคืนเป็นกรณีศึกษา